

**PTE BTK Történettudományi Intézet –
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport – MOSZT**

LDSZ Vagyonvédelmi Kft.

ISSN: 2415-9387

Felelős kiadó a MOSZT kutatócsoport vezetője
<http://moszt.tti.btk.pte.hu/>

Nyomdai munkálatok: Kontraszt Plusz Kft.

Pécs, 2018

MOSZT Füzetek 5.

Mohai-Kakasy Bernadett

**Anglia Oroszország-képe
a 17. század második felében
két forrás alapján**

MOSZT, Pécs
2018

Szerkesztőbizottság

Elnök:

Sashalmi Endre

Tagok:

Bebesi György, Bene Krisztián, Harsányi Iván, Hornyák Árpád, Kátóna Csaba, Kolontári Attila, Igor Krjucskov, Norbert Spannenberger, Végh Ferenc.

Tanácsadó testület

Elnök:

Majoros István

Tagok:

Bodnár Erzsébet, Gennagyij Borgyugov, Szergej Filippov, Halász Iván, Olga Khavanova, Székely Gábor, Alexandr Sztikalin, Varga Beáta.

Szerkesztőség

Sorozatszerkesztő:

Bebesi György

Olvasószerkesztő:

Bene Krisztián

Társszerkesztő:

Kolontári Attila

Technikai szerkesztő:

Csurgai Zoltán

Korrektorok:

Schnellbach Éva, Schnellbach László

Címlapterv:

Vámos Eszter

Grafikák, illusztráció:

Mátis Rita

Sorozatszerkesztői előszó

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoportja 2015-ben bocsátotta útjára a MOSZT Könyvek mellett új sorozatát, a MOSZT Füzeteiket, ennek 5. kötetét tartja most kezében az olvasó. Kis tudományos műhelyünk, amely 2004 óta működik, fontosnak tartotta és tartja, hogy a kutatócsoporthoz kötődő kollégáknak, diákoknak, kutatóknak megfelelő fórumot, publikációs lehetőséget biztosítson.

Célunk elsősorban az volt az új sorozattal, hogy teret adjunk hallgatónk díjnyertes munkáinak, a közlésre érett szakdolgozóknak, illetve olyan nagyobb lélegzetű, a kutatócsoport műhelyében készült írásoknak, amelyek egy tanulmány kereteit meghaladják, de egy önálló monográfia tartalmi és formai követelményeinek még nem képesek megfelelni. Itt kívánjuk megjelentetni a workshopok, műhelyviták anyagát is, amennyiben azok színvonala méltó erre, de terjedelmük, mennyiségük az önálló kötetben történő közzétételét nem indokolja. Alig három év alatt az ötödik kiadványunkig jutottunk el, miközben folyamatosan jelentek meg a MOSZT Könyvek is, ez a sorozatunk már a 11. köteténél tart, s a tudományterület szempontjából jó hír, a megjelenésre várakozó szerzőkéből kevésbé, hogy sorban állnak az anyagok kiadásra várva, s a következő három évre gyakorlatilag megtelt a kiadói keretünk.

Jelen füzet Mohai-Kakasy Bernadettnek, kutatócsoportunk egyik alapító tagjának, volt diákunknak a dolgozata, amellyel még 2007-ben harmadik díjat nyert szakmánk, a történeti ruszisztika legrangosabb megmérettetésén, az ELTE Ruszisztikai Intézete és a Budapesti Orosz Központ „Az év orosz dolgozata” pályázatán. A történelem-néprajz szakon végzett egykori hallgatónk, ma már kollégánk, Pakson él és jelenleg anyai teendőit látja el második gyermeke születése után, de fontos számára ez a dolgozat és a megjelentetése, ezért tekintettel az időközben eltelt évtizednyi időre, újabb kutatásokat végzett hozzá, és jelentősen átdolgozta, kibővítette az eredetileg is kítűnő munkát, amelynek külön értéke, hogy angol nyelvű primer anyagokon alapul.

Szakmailag mindig is rendkívül érdekes területe volt a történeti ruszisztikának, a külföldiek hogyan látják az oroszokat, és ők

hogyan látják az idegeneket kérdésköre. Történeti gyökerű a kölcsönös gyanakvás, bizalmatlanság, egymás nem ismerése vagy félreismerése, ezért a történettudomány szempontjából rendkívül értékes adalék, hogy a 17. században angol utazók milyen benyomásokat örökítettek meg tapasztalataik alapján nagyfokú hitelességgel az akkori Oroszországról.

Mohai-Kakasy Bernadett jól végig gondolt és felépített munkája fontos hozzájárulás a problémakör kutatásához. Vizsgálja az európai Oroszország leírásokat egészen a 16. századtól, ebben a kontextusban helyezi el a 16-17. századi angol munkákat. Részletesen ír a kor fontos szervezetének, a Moszkvai Társaságnak a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatairól. Nemcsak történeti, hanem filológiai kérdéseket is érint, elemzi a források születésének körülményeit, a dokumentumok szerkezeti felépítését, és természetesen alapos tartalmi elemzésüket is nyújtja. A forrásfeldolgozás utáni összefoglalásban pedig nem marad adós a következtetések határozott levonásával sem.

Kívánjuk a kötetet forgató olvasónak, hogy élvezettel lapozgassa ezt a jó stílusban megírt és jól felépített kis kötetet, amely fontos adalék lehet Oroszország 17. századi angol megítéléséhez.

Bebesi György sorozatszerkesztő

Pécs, 2018. február 10.

Anglia Oroszország-képe a 17. század második felében két forrás alapján

Bevezetés

Munkámban két forrást fogok elemezni, William White kereskedő *Rarities of Russia with the Interest of England* (1662) munkáját és egy névtelen szerzőtől származó, *A New and Exact Description of Moscovy* (1698) című művet.¹ Ezek alapján szeretném bemutatni azt, hogy milyenek látták az angolok az orosz politikai életet és a hadsereget, milyenek voltak valójában az orosz viszonyok, és az angolok milyen kifejezéseket alkalmaztak számukra ismeretlen fogalmakra a 17. század második felében, mennyire jellemzi az etnocentrizmus² e két forrást. Ezt a témát azért választottam, mert magyarul még nem nagyon foglalkoztak ezzel a kérdéssel, és az angol szakirodalom sem dolgozta fel még ezt a két forrást.

Az európaiak és az angolok oroszokról szóló leírásainak többségét erős etnocentrizmus jellemzi (mint ahogyan a gyarmatosítók is etnocentristák voltak a leigázott népekkel). Sőt Oroszországot az újonnan felfedezett országok lakóinak szintjére sorolták a 16-17. században.³

A 17. századi leírásokban az olvasók szenzációéhségére építve az utazók beszámolóiban olyan történetek szerepeltek, amelyek megerősítették azt a nézetet, hogy Oroszország ismeretlen, idegen világ, tele megmagyarázhatatlan furcsasággal. Ezek az írások az orosz hétköznapiokról szólnak, egy olyan területről, amelyről máshonnan nem származtak információk akkoriban. Ezek alapján Oroszország mesebeli birodalom, ahol – és ez na-

---

¹ A két forrás az EEBO, azaz az Early English Books Online adatbázisából származik.

² Az a szemlélet, amely szerint a saját népcsoportunk mindennek a középpontja, és más csoportok kultúráját (viselkedését, értékeit) ehhez viszonyítva becsüljük: (<http://idegen-szavak.hu/etnocentrizmus>). Ennek eredetije bővebben: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-2042.html>. Az etnocentrizmus egy viszonyulási mód jellegzetessége, egy másik kultúrának, illetve más kultúráknak a saját kultúra normái és értékei szerinti megítélése. Görög *ethnos*, jelentése 'törzs', 'nép'; a *centrum* latin, jelentése 'központ'. (<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=19>, illetve még részletesebben: <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=19>).

³ HENNINGS, 2016. 38.

gyon megragadta az utazók képzeletét – télen nagyon hideg van, nyáron minden csupa zöld (mindkét toposz megtalálható az általam elemzett forrásokban is)⁴ az emberek egészségesek stb.⁵ „Gyakoriak a népkarakterológiai, néplélektani általánosítások, sokszor jellemeznek egy egész népet egy-egy odavetett jellemvonással, ezzel kívánván megfejteni az orosz ember rejtélyét. Ezek a megállapítások legnagyobbbrészt dehonesztálók, és leereszkedéssel kezelik az orosz népet, ami már jelzi, hogy mintegy a nyugati műveltség jegyében vonják felelősségre a „megújulásra képtelen” pravoszláv vallási-kulturális közegben élő embereket.”⁶

A 17. században Nyugat-Európa felfedezte „Kelet-Európát”, de nemcsak földrajzilag, hanem kulturálisan, civilizációsan is. Számos kutató és kalandor utazott Keletre, útleírásaikkal létrehozták Kelet-Európát, illetve definiálták Nyugat-Európát is, mintegy legitimizálva a nyugati értékrendszert a keletivel szemben. Ennek a Kelet-Európának vált részévé Oroszország is.⁷ Ez a másság és nyugat-európai öndefiníálás magában hordozta az etnocentrizmus jegyeit.

Az etnocentrizmust az „elítelt” nép szemszögéből ábrázolta Alekszej Sztjepanovics⁸ Homjakov⁹ *Hogyan vélekednek a külföldiek Oroszországról?* című tanulmányában.¹⁰ Bár Homjakov a 19. században írt az európai és az angol leírásokról, mivel a tanulmányának elején megfogalmazottak a 19. század végétől – a livóniai háborút követően – az angol (és európai) leírásokra is igazak (lásd munkám *Európai leírások Oroszországról a 15. századtól és Angol leírások Oroszországról a 16.-17. században* című fejezeteit), ezért idézek művéből. A tanulmánya elején Homjakov azt írja, hogy

⁴ WHITE, 1662. 3-4.; A NEW... 1698. 3-4.

⁵ MESTER, 2001. 114-115.

⁶ Uo. 115.

⁷ Uo.

⁸ A <http://lexikon.katolikus.hu/H/Homjakov.html> oldal alapján.

⁹ A. Sz. Homjakov (1804-1860): költő, filozófus, a szlavofilizmus egyik teoretikusa. (HELLER, 2003. 453.) A klasszikus szlavofilizmus meghatározó alakja, akinek művei máig élénk vitákat gerjesztenek. Moszkvában, nemesi családban született, az 1820-as években katona volt, majd először irodalmi műve jelent meg, a Jermák című színdarab. Írt világtörténetet, filozófiát, külföldi értelmiségiekkel levelezett, aktív résztvevője volt a szlavofil-zapodnyik szellemi disputának. Közéleti szerepet vállalt több irodalmi és jótékonyági szervezetben. (BEBESI, 1997. 92.)

¹⁰ A tanulmányt magyarul lásd BEBESI, 1997. 92-111.

egy lord művében úgy lehordja az oroszokat, mint ahogyan azt legszívesebben az ír parasztokkal tenné.¹¹ Továbbá: „Ezernyi tévedés, a fogalmak, sőt még a szavak használatában is, szégyentelen hazugság, merő rosszindulat! Akarva-akaratlan bosszúság vesz rajtunk erőt, és azt kérdezzük: mi az alapja ennek a rosszindulatnak, mivel szolgáltunk rá?”¹² Majd megkérdezi, hogy ha a Nyugat annyi eredményt ért el a tudományban és tudós fők sokaságát adta a világnak, akkor mégis miért ez az ellenszenv.¹³ „Mintha egyedül Oroszország privilégiuma lenne, hogy az európai szívből a legalantasabb érzelmeket váltsa ki”,¹⁴ annak ellenére, hogy az oroszok is az indoeurópai népek közé tartoznak, nyelvük is indoeurópai. Az Oroszországba jövő utazók egy-három hónapot vagy egy évet (ez ritka), esetleg több évet töltenek itt. A rövid időt itt töltött utazó hozzálát, hogy „irodalmi formába öntse”¹⁵ tapasztalatait. De Homjakov megkérdezi, hogy egy-egy utazó mennyit látott Oroszországból, ha szintén külföldiek között múltatta az időt, vagy valamelyik tengerparti városban járt, és ennek ellenére úgy írt, mintha bejárta volna egész Oroszországot. Ráadásul nem beszéltek a nép nyelvét, de még az orosz irodalmi nyelvet sem, hogyan várhatnánk, hogy úgy értelmezzék a jelenségeket, ahogyan a nép megéli? Bár az oroszok önvallomásaira támaszkodtak, ez mégsem menti fel hanyagságukat. Az Oroszországról alkotott kép másik forrása maga az az orosz utazó, akiről külföldi útja során megítélik az orosz népet. Bár őt részben egoista önelégültség jellemzi,¹⁶ mégis alázattal fordul a Nyugat felé, mivel Oroszország nem áll azonos szinten a tudományokban, művészetekben az élet dolgaiban ekkor, szemben az angol utazóval,¹⁷ „aki torz, egyéni büszkeségét népe méltóságának szentségével álcázza.”¹⁸

Azt hihetnénk, hogy az etnocentrizmus csak a 17-19. század egy-egy nép más népekről szóló leírásainak (jelen esetben angolok oroszokról szóló leírásainak) jellemzője. Ha ezt gondoljuk,

---

¹¹ Uo. 92.

¹² Uo. 93.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 93-94.

¹⁷ Uo. 95.

¹⁸ Uo.

tévedünk, mert sajnos még a 20. században is uralkodik ez a megközelítés. Két magyar példát említek. Az egyik Benedek István *Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban* című könyve, melyben a szerző lenézi e kultúrák eredményeit, és mély megvetés olvasható ki soraiból. Vargyas Gábor kritikájából¹⁹ idézek: „Teljesen hamis képet ad az a szemlélet, amely a mából ... a legfejlettebb kultúrából, Európából visszatekintve, mindazokat a kultúrákat, amelyek nem fejlődtek a mai európai kultúrszintre, ... fejletlennek nyilvánítja.”²⁰ A másik példa, Frei Tamás egyik „dossziéjában” a malajziai orang-aszli népcsoport bemutatása e szemlélettel történt, és szintén Vargyas Gábor adott hangot ellenérzésének e műsor „szakértőjének” (Hangay Györgynek) írt nyílt levelében.²¹ Írását, mint az 1977-est is, szinte azonos sorokkal zárta, mely szerint e szemléletmód „nem más, mint az idegen, Európán kívüli társadalmak kultúrájának meg nem értése, és lenézése... az idegen kultúrákból ne csak a különöst, a szenzációst, a számunkra ismeretlent, a barbárt vegyűk észre - van ilyen saját kultúránkban is-,”²² főleg ne törjünk pálcát elhamarkodottan egész kultúrák fölött egy-két kiragadott és meg nem értett – meg nem magyarázott visszariasztó vonásuk miatt. A megismerés maga után vonja a megértést.”²³

Egy másik ország megismerésénél és megértésénél nemcsak a múltban, hanem ma is fontos, hogy émikus²⁴ kifejezéseket használjunk, émikus látásmóddal rendelkezünk és ne étikus²⁵ terminusok uralják a leírást. Azt is megjegyzem, hogy Nyugat-Európa is sokáig etnocentrikusan viszonyult (remélem, lehet múlt időről beszélni) Kelet-Európához és Oroszországhoz. Sajnos még él Oroszország elítélése mássága miatt, ehhez adalék Mester Dóra *Djamila Medvetánc: Oroszország angolszász sajtótükörben*²⁶ című

¹⁹ VARGYAS, 1977. 772.

²⁰ A XVII. századra vonatkoztatva az angolok az angol kultúrához viszonyították az oroszot.

²¹ VARGYAS, 2003. 20., 58-59.

²² Uo. 59.

²³ VARGYAS, 1977. 773.

²⁴ Émikus: belső kategória, az adott közösség által használt terminusok alkalmazása.

²⁵ Étikus: külső kategória, nem a közösség által használt kifejezések, sokszor saját (jelen esetben angol) terminusokat alkalmaz a leírást készítő szerző.

²⁶ MESTER, 2001. 113-132. Az 1998-as cikkek oroszországi megítélését hasonlítja össze az ugyanabban az évben megjelent cikkek Brazília-értékelésével.

Mohai-Kakasy Bernadett: Anglia Oroszország-képe...

---

cikke, melyben 1998-as angolszász cikkeket vett górcső alá, és azt vizsgálta, milyen kulturális attitűd kapcsolódik Oroszországhoz. Remélhetőleg a 21. század lesz az, ami „kiirtja” ezt a téves gondolkodásmódot.

Európai leírások Oroszországról a 16. századtól

Oroszország kialakulásától kezdve Európa része, egyrészt, mert „társadalmi-gazdasági talapzata rokonságot mutatott más később jött európai népek felzárkózási modelljével”,²⁷ másrészt „mert az 1054-ig egységes európai kereszténység egyik képviselője volt.”²⁸ Arról, hogy Oroszország, illetve uralkodója Európa része, megoszlanak a 17-18. századi források. John Milton 1682-ben Európa civilizált felének legészakibb részének tekinti.²⁹ Sully *Grand dessein*³⁰ művében (1638) Európa hitetlen uralkodói közé sorolja a cárt, aki barbárok fölött uralkodik, de Sully is Európa részének tekinti az országot.³¹ Samuel von Puffendorf *An introduction to the history of the principal kingdoms and states of Europe*³² című művében (1695) Európa határain belülre sorolja Oroszországot.³³ Balthasar Sigismund von Stosch művében, ami 1677-ben jelent meg,³⁴ az európai fejedelmek közé sorolja a moszkvai nagyfejedelmet, avagy moszkvai császárt, mert birtokainak nagy része Európában van.³⁵ Saint Pierre a *Paix Perpetuelle*-ben³⁶ hangsúlyozza, hogy az orosz állam jelentős európai politikai erővé vált (első megjelenése 1709-ben, I. Péter poltavai győzelme után volt), e mű 1714-es kiadásában kiemeli, hogy a keresztény államok sorát bővíti Muszkóvia.³⁷ Voltaire *XIV. Lajos kora*³⁸ (1751) című alkotásában

---

²⁷ MESTER, 2001. 114.

²⁸ Uo.

²⁹ HENNINGS, 2016. 30.

³⁰ Nagy vázlat.

³¹ „Éppúgy Európához tartozik, mint Ázsiához, és ugyanoda kell sorolni, mint Törökországot, de ötszáz évig a keresztény államok közé számítottuk.” Sully szintén. HENNINGS, 2016. 30.

³² Bevezetés Európa államainak és fő királyságainak a történetébe.

³³ HENNINGS, 2016. 35.

³⁴ Uo. 44-45.

³⁵ Ennek oka, a cár vagyona, despotikus - vagyis határtalan és kétségtelen hatalma alattvalói felett -, az a tény, hogy birtokai nagyobb része Európában van, illetve, az a felsőbb rang, ami abból származik, hogy a cár elnevezés a római császár kifejezésből ered - emelte ki Stosch ezeket. HENNINGS, 2016. 47.

³⁶ Örök béke.

³⁷ A korabeli Oroszországra a Muszkóvia, Moszkóvia és moszkvai Oroszország kifejezést is használja a szakirodalom. Munkámban használom mindegyik kifejezést. M. K. B.

viszont I. Péter uralkodása előtt Európán kívülinek írja az oroszok országát.³⁹ Oroszország „kereskedelmi, kulturális és dinasztikus kapcsolataival jelen volt a nemzetközi politikában”.⁴⁰ A 16-17. században a európai *société des princes* vagyis az európai uralkodók társadalmának tagjának tekintették az orosz uralkodót.⁴¹

Míg „az 1054-ig egységes európai kereszténység egyik képviselője volt” Oroszország,⁴² változást a mongol hódítás hozott, ugyanis Oroszország akkor elvesztette függetlenségét, sok kis államra bomlott szét, és a hódítók elzárták a Nyugattól. Ekkor jelentek meg az első útbeszámolók az országról. „Oroszország az európai népek számára titokzatos, félelmetes, a távolság és a legendák ködébe vesző birodalommá vált. Az erre a vidékre tévedt utazók a legvadabb históriákat terjesztették róla”.⁴³ Egy 18. századi utazó szerint „az orosz népnek hosszú évszázadokon keresztül az a szerencsétlenség jutott osztályrészül, hogy mindenki az összes lehetséges sületlenséget világgá kürtölhette róla anélkül, hogy félnie kellett volna a cáfolattól”.⁴⁴ A korai, 16. század előtti, rövid európai feljegyzéseket terjedelmesebb, alaposabb munkák követték, amelyek esetenként minden szempontból igyekeztek bemutatni Moszkóvia életét, mégsem állíthatjuk, hogy ez maradéktalan objektivitással sikerült, mert e leírások is tartalmaztak fantasztikus elemeket. Egyrészt az emlékiratok, útleírások szerzői minden fenntartás nélkül átmásoltak részeket korábbi szerzők írásaiból, másrészt, hogy érdekessé tegyék művüket, szenzációval bővítették. Ez nem volt nehéz, ugyanis európai szemmel figyelve, az oroszok életének – az idegen számára – számos furcsaságát tapasztalhatták, már ha tapasztalták, mert az idegeneket szigorú felügyelet alatt tartották Moszkóviában (avagy nem is jártak az országban - M.-K.B.). Az is befolyásolta a leírtakat, hogy mit akart elérni az adott szerző: oroszellenes hangulatkeltés volt-e a célja (mint Johann Taube, Elert Kruse műveinek), a megtévesztett pra-

---

³⁸ A szakirodalomban az alkotás angol címe: *Age of Louis XIV.* HENNINGS, 2016. 33.

³⁹ Uo. 30-31. További 18. századi példák. HENNINGS, 2016. 32.

⁴⁰ MESTER, 2001. 114.

⁴¹ HENNINGS, 2016. 35.

⁴² MESTER, 2001. 114.

⁴³ Uo.

⁴⁴ SZVÁK, 1988. 82.

voszlávok igaz útra térítésének szükségességét bizonygatta (mint Alberto Campense), esetleg háborús tervezetnek szánta művét (mint Heinrich von Staden), vagy sikeres üzleti útról számolt be (mint Barberini).⁴⁵

Az is lényeges, hogy az oroszországi eseményekről mekkora relatív és abszolút késéssel értesült a nyugati „közvélemény”. Itáliából legkevesebb négy, de átlagosan hét-nyolc hónap alatt lehetett elérni Oroszországot. A relatív késés tehát nagy volt. Összehasonlításként azt vehetjük, hogy Velencébe – amely igen szerteágazó, kiterjedt információs hálózattal rendelkezett – egy hét alatt értek el a hírek Angliából.⁴⁶

Ha az információ abszolút késését – azt az időt, amely egy mű megírása és kiadása között telik el – vizsgáljuk,⁴⁷ érdekes következtetésekre juthatunk a Nyugat és Oroszország viszonyáról. Ezt az időt főleg a hírek politikai aktualitása szabta meg, és az adott ország Moszkóviához viszonyított helyzete. Először is meg kell vizsgálni, megjelent-e a mű (vagy esetleg még mindig egy levéltárban van, ahol csak a kutatók férhetnek hozzá), és ha igen, mikor. Mert bár Giles Fletcher 1588-89-ben volt Oroszországban, Jerome Horsey pedig 1573-tól 1591-ig élt ott, írásaik teljes egészükben csak 1895-ben jelentek meg a Hakluyt Society kiadásában. Ugyanakkor például Chancellor vagy Jenkinson utazásai a 16. század közepén jóval nagyobb feltűnést keltettek, és beszámolóik már 1589-ben napvilágot láttak. Tehát ha szélesebb olvasóközönséghez jóval később jutott el egy-egy mű, akkor a tárgyalta korszakban semmilyen hatással nem volt a kortársakra.

A legkorábbi szerzők (Marco Polo, Barbaro, Contarini) még nem ruházták fel az oroszokat az emberfeletti gonoszság ismérveivel. Mind azt állították, hogy az oroszok egyszerű emberek, akik sajnos szerfelett hajlamosak a részegeskedésre, de ezt emberi gyarlóságnak tartották. A 16. század legelején a török fenyegetés és a reformáció terjedése miatt az Európa szabadságáért aggódó tudósok (Johann Fabri, Paolo Giovio, Alberto Campense) Oroszországban látták azt az erőt, amely szembe tud szállni az oszmán-

---

⁴⁵ Uo. 110-111.

⁴⁶ A relatív késésről lásd BRAUDEL 1996. 295-412. Ugyanezek az adatok vonatkoznak a XVII. századra is. (Különösen a 2. térkép a 406. oldalon.)

⁴⁷ RADNÓTI, 2002. 36.

török hódítókkal, s erkölcsi, vallási téren is példát tud mutatni a tévelygő nyugatiaknak. Bár Chancellor 1553-as utazásakor barbárnak mondja a helyieket, nála a barbár jelző az angoloktól eltérőt jelentett.⁴⁸

Megváltozott a kép Oroszországról IV. Iván (1533-1547-moszkvai fejedelem, 1547-1584-cár) politikája miatt.⁴⁹ Oroszországot úgy is ábrázolták mint Európa határán lévő kegyetlen ellenséget, mindez IV. Iván politikája és a livóniai háború (1558-1583) miatt beindult oroszellenes nyomtatott propagandának volt köszönhető.⁵⁰ A livóniai háború következtében az orosz fogságba esett katonák visszaemlékezései az oroszok, ill. uralkodójuk pocskondiázásával háttérbe szorították a – lényegesen kisebb számú olvasóhoz eljutó – visszafogottabb jellemzéseket Oroszországról (Herberstein,⁵¹ Kobenzl, Printz, Possevino).⁵² Kérdés, mit takar a visszafogottabb jellemzés, mert Marshall Poe szerint elég negatívan írt mind Herberstein, mind Possevino Moszkóviáról (lásd lentebb (M.-K.B.)). A 16. század semlegesebb, sőt jóindulatú európai Moszkóvia-képe a livóniai háború alatt változott sötétre, ellenségesre.⁵³ Philip Longworth szerint a lengyel diplomaták érték el azt, hogy Oroszországot kirekesszék Európából, és tilta-

---

⁴⁸ Uo. 37.

⁴⁹ IV. Iván nem tett jót az oroszok hírnevének. Nemcsak alattvalói körében elkövetett kegyetlenkedései miatt, hanem Nyugaton vérfagyasztó történetekkel jelentek meg pamfletok, röpiratok és a cár diplomáciai jelenléte is csökkentette Oroszország presztízsét. Nemcsak tetteivel, hanem viselkedésével is, például azzal, hogy a pápát „rablónak és farkasnak” nevezte, becsmérelte az angol, dán, svéd királyt; demonstratívan kezet mosott a katolikus követek fogadása után. Kiszámíthatatlan, realitásérzék nélküli, hol erőfitogtató, hol gyáván visszavonuló külpolitikájával ásta alá Oroszország tekintélyét az európai udvarokban. SZVÁK, 1988. 87.

⁵⁰ HENNINGS, 2016. 38.

⁵¹ Igazán pontos képpel Oroszországról csak Sigismund Herberstein birodalmi követ révén rendelkezett Európa. Latinul írta művét, ő maga fordította németre, s hamarosan több nyelvre is lefordították. Későbbi nyugati utazók sokáig felhasználták művét. Herberstein 1517-es és 1526-os oroszországi útja során számos hivatalos orosz dokumentumhoz jutott hozzá – s ezeket el is tudta olvasni, mivel krajnai születésű volt -, és nem zárták el a külvilágtól, mint későbbi követtársait, s így tudását szóbeli információkkal is bővíteni tudta. SZVÁK, 1988. 83-84. Herbersteintől idéz még a XIX. századi Sz. M. Sztjepnyak Kravcsinszkij, forradalmár író is. SZTYEPNYAK, 1988. 48.

⁵² RADNÓTI, 2002. 38.

⁵³ Erről írt HENNINGS, 2016. 38.

koztak bármiféle közép- és nyugat-európai állammal, különösenképpen a Pápasággal történő egyeztetés, megbékülés ellen.⁵⁴

A 16. században a nyomtatás elterjedése révén nagy tömegekhez jutottak el az információk, és ezek hatása a későbbiekben is meghatározó volt.⁵⁵ Ráadásul a livóniai háborút követően az etnográfiai irodalmi érdeklődés is Oroszországra irányult. Számos utazó, beleértve a kozmográfiai írókat is, akik úgy „utaztak” Oroszországba, hogy sosem mozdultak ki az íróasztaluk mellől, és úgy írtak az orosz szokásokról, kormányzatról és vallásról, mint ami nagyon idegen az övéktől.⁵⁶

Marshal Poe szerint három szerző munkája volt meghatározó a korai modern Európa Oroszország-képére: Sigismund von Herberstein (1486-1566), Antonio Possevino (1533/34-1611) és Adam Olearius (1603-1671). Örökségük mind a mai napig fenntartja kliséinket az oroszokról (és az oroszok kliséit is magukkal szemben).

Herberstein Habsburg diplomata volt I. Miksa (1493-1519) és I. Ferdinánd uralkodása (1526-1564) alatt, aki 1517/18-ban és 1526/27-ben járt orosz földön, hogy a két állam egyesült támadását érje el az ottomán törökök ellen. Műve, a *Rerum moscoviticarum commentarii*⁵⁷ 1549-ben jelent meg.⁵⁸

Herberstein műve a korabeli nyugatiak számára a „korabeli orosz élet enciklopédiájának számított”,⁵⁹ afféle nemzetközi bestsellerré vált, a 17. század végére összesen 31 kiadást ért meg latin, német, olasz, lengyel, angol, holland és francia nyelveken.⁶⁰ Viszont Poe Radnóti Klárával szemben nem annyira visszafogottan írja le Herberstein művét. Oroszországot olyan alsórendű államként mutatja be, ahol a kormányzat az egész népességet rabszolgálétre kényszeríti. Herberstein „nem igazán bízik ezek-

---

⁵⁴ Uo. 56. lábjegyzet.

⁵⁵ RADNÓTI, 2002. 38.

⁵⁶ HENNINGS, 2016. 38. Sem Milton, sem Pufendorf (aki egyébként Európa részének tekinti Oroszországot HENNINGS 2016. 35.) nem járt Oroszországban. HENNINGS, 2016. 39. Az otthon maradott tudósok írásairól lásd POE, 2003-2004. HENNINGS, 2016. 57. lábjegyzet alapján.

⁵⁷ Moszkvai úti jegyzetek

⁵⁸ HENNINGS, 2016. 39

⁵⁹ SZVÁK, 1988. 121.

⁶⁰ HENNINGS, 2016. 39.

ben a „*vad emberekben*”, akik úgy nevezik magukat, mint „*uralkodóink holopjai*”, akiket rabszolgának adtak el. A szerző számára az nem eldönthető, hogy „*az ilyen népnek lesz ilyen elnyomó uralkodója, vagy az elnyomó uralkodó teszi a népet ilyen ostobává*”.⁶¹

Possevino csodálta az orosz emberek szerénységét, egyszerűségét és rendíthetetlen hitét. XII. Gergely pápa (1502-1585) követeként ő volt az első jezsuita, aki Moszkóviában járt 1581-ben IV. Ivánnál, hogy tárgyaljon a lengyel-litván-orosz fegyverszünetről és elérje, hogy a katolikusok és ortodoxok egyesüljenek a török ellen. Meg volt győződve arról, hogy a moszkovitáknak több közös vonásuk van a szkítákkal és a tatárokkal, mint az európaiakkal, mégis vissza tudja csalogatni őket az egyetlen ortodox (igaz hit) kötelékébe, ami szerinte a katolikus hit. IV. Iván egyszer dührohamban majdnem megütötte, amikor a pápa egyetemes felsőségének igényéről beszélt a cárnak. A livóniai háború lezárása megtörtént, létrejött a béke, de a kétféle hit egyesítésére való törekvése kudarcot vallott. Az oroszokat barbárnak írta le, akiket nem érintett meg az igaz hit, heves vérmérsékletűek, törekednek arra, hogy fortéllyal és erőszakkal érjenek el valamit (az oroszok nagyon nyakasak is), amit nem érhetnek el hévvel vagy egyezséggel. A katolikus papoknak nem sikerülhet a skizmával (egyházszakadással) kapcsolatos kétség elültetése az orosz fejekben, mert az oroszok nagyon primitívek, és saját egyszerűségük megóvja őket ettől.⁶²

Adam Olearius Philipp Crusius és Ott Brüggemann követek titkára volt, jogtudós és kereskedő, aki III. Frigyes Holstein-Gottorp-i herceg nevében utazott orosz földre, hogy kereskedelmi kapcsolatot létesítsen az oroszokkal. Műve, az *Ausführliche Beschreibung der kundbaren Reyss nach Muscow und Persien*⁶³ (1647) többször is megjelent, több nyelven is. Ő is türannikus (zsarnok) államnak írja le az oroszok földjét, ahol a lakóknak természetes hajlandóságuk van arra, hogy fogságra és rabszolgaságra adják magukat, valamint „semmi sem lehet barbárabb, mint azok az emberek” (értsd a muszkoviták).⁶⁴

---

⁶¹ Uo.

⁶² Possevino idézetét lásd HENNINGS, 2016. 40.

⁶³ Részletes leírás az ismert moszkvai és perzsa utazásról

⁶⁴ HENNINGS, 2016. 40-41.

A három leghatásosabb szerző nézetei és gyakorlatilag meg-
egyező idézetei terjesztették el a „durva és barbár királyság” eu-
rópai képzetét Oroszországról. Ezek az azonos ítéletek azért ter-
jedtek el, mert a szerzők szisztematikusan másoltak (akár jártak
orosz földön, akár nem) részleteket Herberstein, Possevino és
Olearius művéből.⁶⁵

Az oroszokat távolinak, idegengyűlölőnek és despotikus ál-
lammal rendelkezőnek vélték a korai modern Európában, ahogy
azt a külföldi utazók leírásai tükrözték. Az orosz diplomáciai
kultúrát pedig keletinek, zavarosnak, sötétnek, fojtogatóan rituá-
lisnak látták. Különösen a cár merev, rituális rangbéli megjelení-
tését és azt, hogy egyre emelkedő rangbéli igényvel lépett fel.
Mindezt az ország örökségének és a kívülálló státusz részének
tekintették. Moszkóviát inkább a török és perzsa hatalmak mellé
sorolták, mint az európai politikai ügyek alkotói közé, mert a
vesztfáliai rendszerben hiányzott a gazdasági hatalma, katonai
jelenléte, politikai részvétele, valamint a protokoll és a ceremóni-
ák külső megjelenése miatt.⁶⁶ A kulturális megjelenítés térképén
Moszkóviát a nem-európai társadalmak közé sorolták csakúgy,
mint Spanyolországot, Marokkót vagy az Ottomán Birodalmat.⁶⁷

Carlisle earljének 1663/64-es látogatását követően,⁶⁸ ahol több
diplomáciai félreértés is volt az orosz udvar és az angol követ
között (erről lásd a 66. lábjegyzetet), 1664-ben két orosz követ,
Vaszilij I. Daskov és Dimitrij Sipulin⁶⁹ érkezett Angliába, akik az
angol követ viselkedéséről panaszkodtak az angol uralkodónak.
Miege, aki ura, Carlisle earljének védelmében írta *Relation*⁷⁰ című
művét (London, 1669),⁷¹ amelyben beszámolt ura útjáról, hangsú-
lyozza az orosz uralkodó és udvar barbárságát, egzotikusságát⁷²
és azokat az előítéleteket, melyeket korábban is felsoroltam (M.-
K.B.). Célja ura diplomáciai hibáinak szépítése és magyarázkodás,

---

⁶⁵ Uo. 41.

⁶⁶ Uo. 34.

⁶⁷ Uo. 36.

⁶⁸ Carlisle earljének oroszországi látogatásáról lásd HENNINGS, 2016. 139-154.

⁶⁹ A két követ nevének angol átírása: Vasiliij Ia. Dashkov és Dimitrii Shipulin.
HENNINGS, 2016. 152. A félreértés okáról lásd HENNINGS, 2016. 158-159.

⁷⁰ Elbeszélés

⁷¹ HENNINGS, 2016. 139.

⁷² Uo. 154.

hogy miért nem sikerült az angol kereskedelmi kedvezményeket visszaszerezni.⁷³ A *Relation* hozzájárult a 17. századi és későbbi barbár orosz-kép kialakulásához, mert több nyelven, többször is megjelent a mű.⁷⁴ Wicquefort 1681-es műve is hemzseg a negatív kifejezésektől, amiket az oroszokra alkalmazott (durvák, barbárok, brutálisak, az oroszok a cár rabszolgái, tanulatlanok, a követelek fogadásáról is finoman szólva elítélően ír, és hivatkozik Carlisle earl útjára).⁷⁵ Ezenkívül elítéli azt a szokást, hogy az orosz követ érinti meg a földet először, mintegy az orosz dicsőséges győzelmet jelezvén a másik állam, uralkodó felett, pedig a svéddeknél is él ez a gesztus, ha tengeri út után kikötnek, Herberstein is írja, hogy a német-római követ is alkalmazta ezt, tehát átvétel, és nem a barbárság egyik jele.⁷⁶

Nagy Péter nagy követjárásának⁷⁷ idején (1697-1698) nyugatról nézve az ország sötétnek és középkorinak látszott (építészetét, ikonjait, egyházi muzsikáját és népművészetét nem ismerték, figyelmen kívül hagyták vagy egyszerűen lenézték), a műveltebb oroszok számára a 17. századi Európa⁷⁸ csillogó modern világnak tűnt.⁷⁹

Az északi háborút (1700-1721) követően növekedett meg Oroszország rangja és presztízse, ezt hangsúlyozta P. P. Shaiforov is, aki Nagy Péter egyik jelentős diplomatája volt. Korábban

---

⁷³ Uo.156.

⁷⁴ Angolul (London 1669, 1705, 1717), franciául (Amszterdam 1669, 1672, 1700, Roun 1670, 1700), németül (Leipzig, Frankfurt a.M 1701). HENNINGS, 2016. 157.

⁷⁵ A művéből idézetet lásd HENNINGS, 2016. 157. A mű: Wicquefort A. de, *L'ambassadeur et ses fonctions* (The Hauge, 1681) *The ambassador and his functions*, fordította M. Digby London 1716, HENNINGS, 2016. bibliográfiája, 263.

⁷⁶ Uo. 157-158.

⁷⁷ Nagy Péter útjáról lásd: <http://krater.hu/polisz/ujlaky-istvan-hollandia-gyonyorei-a-holland-kikoto-tipusu-allam-a-xvii-szazadban>, A nagy követjárásról olvasmányos leírást lásd MASSIE, 2014. 193-286. (E leírásból egyébként többször is idézek később M.-K. B.) Eredetije MASSIE, 1981. és későbbi kiadása, MASSIE, 1993. A nagy követjárásról Franz Lefort is írt. Lásd HUGHES, 1998. 22. Szintén nagyon olvasmányos leírás a nagy követjárásról GRAHAM, 1950. 86-105. A nagy követjárásról lásd még HUGHES, 1998. 22-26.; GRAHAM, 1950. 86-113.; BROMLEY, 1970. 719. GREY 1960. előkészületről 95-97., az utazásról 99-105., 114-125.; LINCOLN, 1981. 147-151.; WARNES, 2002. 93-96.; SZVÁK, 2004. 200-205.

⁷⁸ Európa és az akkori Észak-Amerika jellemzőinek leírását lásd MASSIE, 2014. 203-206.

⁷⁹ Uo. 202.

Oroszországra úgy tekintettek az európaiak, mint Indiára vagy Perzsiára, nem volt másfajta jellegű kapcsolat, csak némi kereskedelmi érintkezés Európával, és az ország nem volt részese az európai ügyeknek, a háború és béke kérdéseit illetően,⁸⁰ ezenkívül nagyon idegen is volt számukra.⁸¹

---

⁸⁰ HENNINGS, 2016. 42.

⁸¹ Uo. 43.

Angol leírások Oroszországról a 16-17. században

A 16. század második felében „tudományos igényű”, objektívebb angol írásokat olvashatunk. Ekkoriban a londoni kereskedő közösség kiszorult a nyugat-európai piacokról, s a spanyolok mintájára szerencsét próbáltak a tengerentúli kereskedelemben. Ennek eredménye, hogy 1553-ban Richard Chancellor eljutott Moszkvába. Nagyszabású expedíciót szerveztek, három hajót szereltek fel, hogy azok felfedezzék a világ északi részét, új utakat találjanak a keleti kincsek felé.

A Kínába vezető tengeri utat nem találták meg, a három hajóból kettő egy szörnyű viharban eltűnt a Jeges-tengeren.⁸² A hajókon mindenki úgy fagyott meg, ahogy a halál érte: tollal a kezében íráshoz készülődve, kanállal a kezében stb. De Chancellor hajója eljutott az Északi-Dvina deltájába. Innen utazott a kapitány Holmogorin keresztül Moszkvába, később megírta utazásának történetét, s mint jó kereskedelmi ügynök részletesen beszámolt a gazdasági életről, feljegyzett önmaga számára minden lényegeset a jelentősebb városokról. Chancellor nem érezte magát elég ékes-szólónak, ezért Clement Adams literátor segítségével öntötte írásba gondolatait.⁸³ Adams Chancellor szövegét kiegészítette a Moszkvai Társaság⁸⁴ alapítására vonatkozó részletekkel. Chancellor művét először 1589-ben adta ki Richard Hakluyt (másodszor 1598-1600-ban).

A *Principal Navigations*⁸⁵ első kiadásában jelent meg Anthony Jenkinson beszámolója az orosz földről. Őt 1557-ben küldte az Oroszország Társaság⁸⁶ Moszkóviába, majd még háromszor járt ott. Jenkinson az angol-orosz kapcsolatok első szakaszának krónikása. Műve, a *The first voyage made by Master Anthony Jenkinson*,

---

⁸² RADNÓTI, 2002. 26.

⁸³ Chancellor művéből idézeteket lásd SZVÁK, 1988. hadseregről 131-132.

⁸⁴ Moscovy Company vagy Muscovy Company. A Moszkva Társaságot, vagy más néven Oroszország Társaságot Sebastian Cabot alapította 1555-ben az angol-orosz kereskedelem lebonyolítására. (a lábjegyzet adatai és további részletek a társaságról <https://www.britannica.com/topic/Muscovy-Company>). 1618-ban felmerült a Kelet-Indiai Társasággal való egyesülés gondolata, de nem valósult meg. SAS-HALMI, 2011. 84.

⁸⁵ Legelső utazások.

⁸⁶ Russia Company.

*from the City of London, toward the land of Russia, begun the twelfth day of May, in the year 1557*⁸⁷ első részében a szerző leírta, hogy hogyan jutott le Londonból a Dvina torkolatához, a második részben pedig Moszkóviát és polgárait mutatja be. Ő is Ázsiába akart eljutni, engedélyt is kapott erre, elindult Buhara felé, ahonnan Kínába vette volna útját, de ebben megakadályozták a nomádok közti állandó háborúk, így vissza kellett térnie Londonba. Mindezek ellenére 1561-ben uralkodói engedéllyel indult Perzsiába Moszkvából. Utazásainál nagyobb jelentőségű, hogy IV. Ivántól különböző⁸⁸ engedményeket járt ki az angol kereskedők számára. Az angolok megjelenése ugyanis azt a reményt ébresztette az oroszokban, hogy függetleníthetik magukat az ellenséges szomszédoktól, egyszerűbb lesz az angolokon keresztül tartani a kapcsolatot Európa nyugatibb részeivel.

A Moszkvai Társaság tollforgatói Oroszországról szóló leírásaikban (Chancellor, Jenkinson, Randolph, Turberville) felhasználták Sigismund von Herberstein⁸⁹ művét. Chancellor például olyan területek leírásánál, ahol ő maga nem járt,⁹⁰ Jenkinson pedig ott, ahol leírta az orosz férjek bánásmódját asszonyaikkal, felhasználta Herberstein Oroszország-térképét is. Tuberville útjára Herberstein művéből készült fel, akinek költeményei 1587-ben láttak napvilágot.⁹¹ Igaz ugyan, hogy Herberstein művének ebben az időszakban nincs angol kiadása, de már 1555-ben megjelent egy részlet Richard Eden (ő Hakluyt előfutára) fordításában és kiadásában a *The Decades of the Newe Worlde*⁹² című antológiában. Eden valószínűleg az egyik korai latin kiadáshoz juthatott hozzá (talán az 1555-ös bázelihez), s ebből tette közzé az őt érdeklő részeket: az ország elnevezéséről, a lakosság nyelvéről, az uralkodó hatalmáról, a hadseregről, a földrajzi viszonyokról, a mezőgazda-

⁸⁷ Az első utazás - amelyet Anthony Jenkinson úr tett meg London városából orosz földre, mely utazás 1577. május 12-én kezdődött.

⁸⁸ RADNÓTI, 2002. 27.

⁸⁹ Herbersteinről lásd részletesebben: *Herberstein's Image of Russia and Its Transmission Through Later Writers, Herberstein and English „Discovery” of Muscovy, The Influence in sixteenth-century England of Herberstein's Rerum Moscoviticarum Commentarii* In: BARON, 1991.

⁹⁰ RADNÓTI, 2002. 28.

⁹¹ Bár a téma egyes kutatói szerint a *Tragical Tales*-nek (*Tragikus történetek*) 1574-ben vagy 1575-ben volt az első kiadása. RADNÓTI, 2002. 29.

⁹² Az Újvilág évtizedei

ságról és a városokról. Ezek a részletek irányíthatták a kereskedők figyelmét a remélt Kína felé vezető észak-keleti átjáróra, és Herberstein műve lehetett az egyik kiváltó oka az 1553-as expedíciónak is. Ezt az Eden által olvasott példányt ismerhették a kereskedők legbefolyásosabb tagjai, valamint az állam vezető tisztviselői is.

Eden művét 1577-ben másodszor is kiadták (*The History of Travayle in the West and East Indies*),⁹³ majd Hakluyt is közzétette az Eden által készített fordítást a *Principal Navigations* második kiadásában (1598).⁹⁴ A kutatók szerint Herberstein a legnagyobb hatást Giles Fletcherre tette. Fletcher is átfogó és rendszerezett értekezést kívánt adni, ezért nemcsak arról írt, amit megtapasztalt, hanem felhasználta minden korábbi, általa elérhető forrást is.⁹⁵ Fletcher Herberstein írásaira támaszkodott az orosz tél bemutatásakor, az uralkodó koronázásának, Moszkva terjeszkedésének bemutatásakor stb. Művét eredetinek akarta feltüntetni, és sehol sem említi Herbersteint vagy művét. *Of the Russe Commonwealth*⁹⁶ című kötete először 1591-ben jelent meg (másodszor 1643-ban), és Richard Hakluyt is belevette a *Principal Navigations* második kiadásába (1598).⁹⁷ Fletcher könyvének első kiadását elkoboztatta a Moszkvai Társaság, mert félték az orosz reakciótól és attól, hogy csökkenni fog az oroszokkal zajló kereskedelem. A beavatkozás azonban nem változtatta meg vagy módosította az oroszokkal kapcsolatos negatív állásfoglalásokat, miszerint különlegesen, sötétek és félelmetesek. Fletcher szerint a Moszkvai Oroszországban a zsarnokság, a tudatlanság és a züllés a jellemző minden társadalmi rétegnél.⁹⁸ Fletcher abban az időben írt, amikor az angolok nagy kíváncsisággal fordultak az oroszok felé, és emiatt számos utalás található az országról és lakóiról pl. Shakespeare

---

⁹³ A Nyugat-és Kelet-Indiai utazások története

⁹⁴ RADNÓTI, 2002. 29.

⁹⁵ Giles Fletcher művéből idézeteket az éghajlatról, lásd SZVÁK 1988. 112., a hatalomról 118-119., 123-126., 130., állami bevételekről 130-131., népről 134-136., 139. a hadseregről idézetet lásd LAWRENCE, 1993. 120., 122.

⁹⁶ Az orosz államról

⁹⁷ RADNÓTI, 2002. 30.

⁹⁸ CROSS, 2000. 2.

színdarabjaiban,⁹⁹ költeményeiben és a kortársaknál is. Ez a kíváncsiság megszűnt a 17. századra, csak néhány új munka jelent meg, az *Of the Russe Commonwealth*-et többször kiadták, és olyan szerzők művei is megjelentek, akik nem jártak a Moszkvai Oroszországban, közülük például Miltoné.¹⁰⁰ Továbbra is voltak olyanok, akik jártak az országban, mint például Dr. Samuel Collins, Alekszej cár orvosa, és ezek az írások mind visszhangozták Fletcher előítéleteit.¹⁰¹

Richard Hakluyt *Principall Navigations* című műve alkotta John Milton¹⁰² *Brief History of Moscovia*¹⁰³ (1682) című munkájának alapját. Tuberville és Hakluyt művei szükségszerűen elemeivé

⁹⁹ „Az „orosz medve” jelkép első említésének a szakirodalom ma is Shakespeare két drámáját, az V. Henriket és a Macbethet tartja. Angol kereskedők 1553-ban az Északi-tenger felől próbáltak kapcsolatot teremteni Kínával, s közben „fedezték fel” Oroszországot. Ez a „felfedezés” Anglia számára politikailag és kereskedelmi-
leg is rendkívül fontosnak bizonyult. Ekkortól gyakran emlegették Oroszországot a felfedezésekről szóló angol irodalomban és publicisztikában. Számos részletes angol úti jelentés ecsetelte a távoli ország természetének vadságát, politikai civilizáltságának barbárságát, amely egyrészt felcsigázta a kortársak kíváncsiságát, másrészt félelmet is keltett bennük. Shakespeare is így – a szörnyű veszély érzékeltesére – használta fel mellesleg az orosz medve képét. A Banquo szellemétől kísértett, rettegő Macbeth, pl. azt bizonygatja, hogy nem félne ő semmitől, ami emberi, sem a „torzonborz orosz medvé”-től, sem a „páncélos orrszarvú”-tól, sem pedig a „perzsa tigris”-től (Macbeth III. 4). Az V. Henrik című drámában (III. 7.) pedig az orléans-i herceg „bolond ebek”-nek nevezi az angolokat, akik „szemüket behunyva rohannak az orosz medve szájába; s mint rothadt almát zúzatják szét a fejüket”. A medvének egy sor más állatnév között történő említése azt mutatja, hogy nem politikai jelképként értelmezték. Az V. Henrik valószínűleg 1599-ben, a Macbeth 1605–1606-ban készült. Ebben az időben, 1600-ban érkezett az első orosz követ Angliába, akit egy híradás – élvhajász életmódjáról szólva – „táncos medve”-ként említ. De itt is csupán az illető személyes jellemzéséről van szó, s nem valamiféle orosz sajátosság szimbolizálásáról. Kétségtelen azonban, hogy a kortársak számára kézenfekvő kapcsolat kínálkozott Oroszország és a „medve” között.” PHILIPP, 1987. 34-37. Az idegen, de komikus 'fagyos moszkvaiak' érkeztek nyugatra Shakespeare Lóvátett lovagok (Love's Labour 's Lost) című darabjában. HENNINGS, 2016. 36. és Shakespeare darabjainak Oroszország-képéhez további szakirodalom HENNINGS, 2016. 36. 50. lábjegyzet.

¹⁰⁰ CROSS, 2000. 3.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Milton így írt az oroszokról „Ők tudatlanok..., a legnagyobb fecsegők, hazugok, hízelkedők és képmutatók, különösen szeretik a durva ételt és a bűzös halakat, az italuk valamivel jobb...” SZVÁK, 1988. 137.

¹⁰³ A Moszkvai Oroszország rövid története

váltak a „durva és babár királyság” képnek.¹⁰⁴ Az oroszok szándékos tudatlansága és haladásellenessége minden beszámoló vezérmotívumává vált. Milton szó szerint követi Fletchert, mikor ezt írta: „nincs tudásuk és nem is szenvednek ennek hiányától”¹⁰⁵, míg Collins a halála után megjelent „*Present State of Russia*”¹⁰⁶ (1671) szerint¹⁰⁷ „mindegyikük odaadó a saját Tudatlanságához... a Tudást egy Szörnynek tekintik, és nem kevésbé félnek tőle, mint egy hajónyi futótűztől”.¹⁰⁸

Collins kompilációjában számos korábbi forrást felhasznál, angolt éppúgy, mint Adam Oleariust.¹⁰⁹ Jodocus Crull cambridge-i doktor azt írta, hogy „a Tudás és a Tudományok ellenzésével, ismereteik, még a papoké sem több, mint saját nyelvük írása és olvasása”.¹¹⁰ Crull I. Péter 1698 elején tett nagy jelentőségű angliai látogatása előtt írt.¹¹¹

Az 1620-as évektől az elsőkézből származó angol beszámolók kétségkívül megritkultak,¹¹² noha ezek közül egy, a Samuel Collins (Alekszej cár orvosa volt)¹¹³ *Present State of Russia in a letter to*

---

¹⁰⁴ CROSS, 2000. 2.

¹⁰⁵ MILTON, 1682. 1-2. fejezet (CROSS, 2000. 3. lábjegyzet)

¹⁰⁶ Oroszország jelenlegi állapota

¹⁰⁷ Az idézet *The Present State of Russia in a letter to a Friend to London* London 1671. 2. oldaláról való. (CROSS, 2000. 3.lábjegyzet)

¹⁰⁸ CROSS, 2000. 3.

¹⁰⁹ *Voyages and Travels of the Ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Grand Duke of Muscovy* (Frigyes holsteini herceg követének útjai és hajózása a moszkvai nagyfejedelemnél) című munkáját. Angol kiadása 1662-ben, 1666-ban és 1669-ben jelent meg. CROSS 2004. 4. Magyarul is megjelent az 1960-as években.

¹¹⁰ C(rull), J(odocus): *The Ancient and Present State of Muscovy, containing a Geographical, Historical and Political Account of all those Nations and Territories the Jurisdiction of the Present Czar, I.* (Moszkóvia jelenlegi és régi állapota, amely mindazon területek és nemzetek földrajzi, történelmi és politikai beszámolóját is tartalmazza, akik a jelenlegi cár fennhatósága alá tartoznak). London 1698. 171. CROSS, 200. 4. lábjegyzet

¹¹¹ Uo. 4.

¹¹² Von ADELUNG, F. *Kritische-Literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind.* Szentpétervár. 1846. (amely kétségkívül hiányosan) 15, 17. századi angol szerzőtől származó beszámolót említett az 1533-1600 közti 25-tel szemben. A tizenhetedik századi összes beszámoló közül melyről írt, kevesebb, mint 1/10-ét, míg az előző évszázad összes beszámolóinak 1/3-át írta angol. ANDERSON, 1958. 35. lábjegyzet

¹¹³ CROSS, 2000. 3. Dr. Samuel Collinsról lásd még LONGWORTH, 1984. 134. és [https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Collins_\(physician\)#Disambiguation](https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Collins_(physician)#Disambiguation)

*a friend to London*¹¹⁴ (London 1671)¹¹⁵ című volt az egyetlen tényleges értékű. Másrészt néhány külföldi orosz leírás, mindenkéftől a holsteini Oleariusé ebben az időszakban vált elérhetővé angol fordításban, és hatással volt az angolok oroszországi ismereteire a Nagy Péter előtti időszakban. Ekkor már jobban ismerték az országot, mint a 16. században.

Ha figyelembe vesszük ezeket az első- vagy másodkézből származó, eredeti vagy lefordított 17. századi orosz beszámolókat,¹¹⁶ az a benyomásunk támad, hogy az ország híján van a fejlődésnek. Bár mennyiségben felülmúlták az Erzsébet-korabeli angolok beszámolóit, de minőségi szintjük egy-két kivételtől eltekintve nem érte el Fletcher vagy Horsey színvonalát. A 16. század végén kialakított kép Oroszországról Angliában a következő generációk alatt néhány adattal bővült ugyan, de alapjaiban nem változott Nagy Péter idejéig.¹¹⁷

Az orosz politikai életről alkotott angol elképzelés a korábbiánál erősebben élt, a kormányzati rendszert teljesen önkényesnek és türannikusnak (zsarnokinak) tartották. „*A kormányzat*” írta egy szerző az 1670-es években „*sokkal zsarnokibb, mint bármelyik uralkodó a világon*”.¹¹⁸ Mint ahogy Erzsébet korában, a cár, vagyona és az udvar pompája miatt ekkor is keleti despotának tűnt. A cár és hivatalnokai inkább egy tipikus ázsiai hatalmas uralkodónak és teremtményeinek, mintsem európai uralkodónak és minisztereinek látszottak. A lassúság és formalitás, ami továbbra is meghatározott minden tárgyalást az orosz kormányzattal, illetve a cár címeinek, rangjainak részletezésével való folyamatos foglalatosság, továbbá az a szertartásos tisztelet, amellyel adóztak neki alárendeltjei, sokkal inkább kihangsúlyozták az ország keleties karakterét, mint korábban bármi más.¹¹⁹ A cár teljes mértékben ellenőrzést gyakorolt alattvalói élete és mozgása fölött. Korlátlan szigorral büntethette meg azokat, akik kegyvesztettek lettek. Ez

¹¹⁴ Oroszország jelenlegi helyzete, amelyről egy levélben ír londoni barátjának

¹¹⁵ Samuel Collins művéből részleteket – a házasságról és az orosz ikonokról – lásd CROSS, 1971. 112-119. A cárról írt idézetet lásd PAXTON, 2004. 8.

¹¹⁶ ANDERSON, 1958. 35.

¹¹⁷ Uo. 36.

¹¹⁸ *A Geographical Description of the World* London. 1671. 101. (ANDERSON 1958. 36. lábjegyzet).

¹¹⁹ ANDERSON, 1958. 36.

segítette megerősíteni azt a képet az uralkodóról, hogy „nem köti törvény, mert a törvény az ő akarata, ugyanolyan kiterjedt, mint a kedve”.¹²⁰ Meglepődtek az angolok azon a türelmen és hálán, amelylyel az oroszok nehéz igájukat viselték, a türelem az oroszok legfigyelemreméltóbb tulajdonságává vált, de ennek ellenére kevésbé csodálták. A „rabszolganak született orosz” képze az idő múlásával nyert teret.

Arról sem volt elérhető információ Angliában, hogy az orosz ortodox egyház¹²¹ milyen jelentősen megváltozott a 17. században.¹²² Az ikonok tisztelete meglepetést és visszautasítást váltott ki a külföldi utazókból. Ez szinte minden orosznál feltétel nélküli hittel párosult, ami a valószínűtlen vallási legendákban, a szigorú és kemény böjtben, a papság tudatlanságában, világi és vallási intoleranciájában és konzervativizmusában nyilvánult meg. Ez a vallásosság az angolok fejében egy olyan Oroszország-képet alakított ki, amely nem ébresztett szimpátiát az oroszokkal és problémáikkal szemben. Sir Paul Rycaut a *The present state of the Greek and Armenian Churches*¹²³ (London 1679) című munkája szinte az egyetlen szisztematikus beszámoló az ortodox vallásról, amely angolul is megjelent a század folyamán. Összességében alig szentelt figyelmet Oroszországnak, és azokat a véletlen megjegyzése-

---

¹²⁰ MANLEY, Sir R.: *The Russian Impostor, or the History of Muscovie under the Usurpation of Boris and the Imposture of Demetrius, late Emperors of Muscovy* (Az orosz csaló, avagy Moszkóvia története Boris és a csaló Dimitrij bitorlása és Moszkóvia késő uralkodói alatt.) London. 1674. bevezetés. ANDERSON, 1958. 37. lábjegyzet.

¹²¹ Moszkva 1589-ben lett patriarchátus, és a legfiatalabb az 5 ortodox patriarchátus között. Elméletileg az uralkodónak és patriarchának harmóniában, szimfóniában kell együtt uralkodnia, bár a valóságban az uralkodónak mindig nagyobb hatalma volt. LONGWORTH, 1984. 237. Az ortodox egyház történetéről lásd még korszakunkig, I. Péterig ONASCH – CIPIN, 1999. 7-122., a Moszkvai Patriarchátus megalakulása 73-74.

Az ortodox egyházak történetének rövid áttekintése: <http://www.keresztenymagyarorszag.hu/tortenelem/egyhaztortenet/Az+egyhaz+szabad+verseny+kapitalizmus+imperializmus+korban/17.ortodox+egyhazi+muveszetről+irodalomról+ikonfestészetéről+és+építészetéről>

¹²² A két forráshoz kapcsolódó korszakhoz (Alekszej cár és I. Péter uralkodása): az egyházszakadásról: ONASCH – CIPIN, 1999. 81-89., a nagypéteri egyházzól, egyházi művészetéről, irodalomról ikonfestészetéről és építészetéről: ONASCH – CIPIN, 1999. 102-121.

¹²³ A görög és örmény vallás jelenlegi helyzete

ket, amelyeket találunk benne, gyakran tették negatívvá az író vallási előítéletei.¹²⁴ Az unitus egyházat¹²⁵ is alig említi, a nyikoni egyházszakadást¹²⁶ még kevésbé.¹²⁷

¹²⁴ ANDERSON, 1958. 37.

¹²⁵ Az unitusok a görögkeletiektől szakadtak el. Elfogadták a pápa főségét, a Filique-tant, a tisztítóhely létét, viszont megtarthatták szertartásaik ószláv nyelvét, a két szín alatti áldozást, és a papok is nőszülhetek (a püspököket leszámítva). Unitus egyház jött létre az 1596-os breszti unióval, amikor az ukránok és a ruszinok nagy része, illetve 1700-ban a románok egy része unitus lett. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>). A breszt-litovszki unióról lásd ONASCH - CIPIN, 1999. 74-76.

¹²⁶ „Az orosz görög-keleti egyház 1666-os kettészakadása Nyikita Minov, azaz Nyikon pátriárka felbukkanása miatt került sor. A cár bizalmasának tartott egyházi személy 1652-ben lett Moszkva és egész Oroszország pátriárkája, ám már uralma elején jelentős reformokat vezetett be. Az újítások igazából nem érintették a vallás legfontosabb hittételeit és dogmáit, csupán külsőségekben akart reformokat bevezetni. A sokszor félreformdított, helyi szokásokkal tarkított szertartásrendet és szent szövegeket akarta összhangba hozni az eredeti görög ortodox tanításokkal. Az alsópapság és a hívek egy része azonban ellenszegült újításainak. Amikor az 1666-os pravoszlav zsinat is elfogadta változtatásait, és kiderült, hogy a pátriárka a cár felettinek tekinti az egyházi hatalmat, egyaránt szembefordult vele a cár is és a nép is. <http://tortenelemcikk.hu/node/151>. Alekszej cár már 1658-ban szembefordult a pátriárkával, a reformokat végül a pátriárka nélküle kényszerítette az egyházra és a népre. HAHNER, 2006. 235.

Az egyházszakadás (raszol - HAHNER, 2006. 235.) során több millió „szakadár” vagy másnéven óhitű tagadta meg az adófizetést és katonáskodást, és jelentős tömegek választották a Szibériába települést. A cár ekkor már közbelépett, és lemondásra szólította fel Nyikont. Miután a pátriárka erre nem volt hajlandó, az uralkodó egy egyházi per során mondatta le, azzal az ürüggyel, hogy a reformok alatt 6 hónapra elhagyta székhelyét.” <http://tortenelemcikk.hu/node/151>.

A régi orosz egyházat a modern görög minta alapján reformálták meg. A szertartáskönyveket átvitelték, továbbá a szertartásokban is változások léptek életbe: nem kell letérdelni a templomban, három ujjal vetni a keresztet két ujj helyett stb. A reform Nyikon pátriárka nevéhez fűződik. Az újításokat elutasítók a szakadárrok (óhitűek), akik szemben álltak a hivatalos megreformált egyházzal. FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 203-208. „Az óhitűek ezrével menekültek Szibériába, megtagadták az adót és a katonáskodást, s még tömeges öngyilkosságokra, önkéntes tűzhalálra is sor került.” HAHNER, 2006. 235.; FUHRMANN, 1981. 163-168., 172-181. Nyikonról még: FUHRMANN, 1981. 41-47., 52-57., 62-70.

A nyikoni reformokról lásd még: NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2002. 23-28.; ANDERSON, 1991. 14.; HELLER, 2003. 266-274.; FUHRMANN, 1981. 136.; BERKI, 85-86.; ONASCH - CIPIN, 1999. 81-89.; FILIPPOV, 1998. 5-35.; LONGWORTH, 1984. 55-61., 59., 89-90., 93-94., 104. Nyikon ellenzékéről lásd még: FUHRMANN, 1981. 55-57. 67.

Mint az Erzsébet-korabeli elődök, a 17. századi angolok is tagadták, hogy Oroszország Európa része lett volna. Egy vagy két író ellen akart szegülni¹²⁸ annak, hogy Európa keleti határa a Don, de a többség ragaszkodott a régi nézethez. Oroszország nagyon távoli volt, és meglehetősen nehéz volt elérni (éppúgy, mint Kelet-Indiát), és néhány vonatkozásban keleti országgént tekintettek rá. Még a zene, a tánc és az emberek ruhája is egzotikusnak és nem európainak tűnt az angol megfigyelőknek.¹²⁹

A Sir Thomas Smith követségében lévő történész szerint „*a nép és a nemzet nagyon szövevényes és ravasz, tolakodóan kíváncsi az idegenek tettei iránt*”¹³⁰. A követeket még mindig feltartóztathatták a határnál, hajlékukban kellett maradniuk miután Moszkvába érkeztek, addig, amíg nem találkoztak a cárral.¹³¹

Milyen szilárd volt az alapja azoknak a tényeknek, melyek alapján ezt a véleményt felállították? Egy olyan illető által leírt tényeknek, aki nem látogatta meg az országot, nem lehetett szilárd alapja. Az orosz élet bármelyik aspektusáról szóló komoly tanulmányhoz alig volt anyag Angliában. Néhány orosz könyv és kézirat beszivárgott az országba, melyek nagy részét olyan angol diplomaták vásárolták meg, akik meglátogatták az orosz udvart (Sir Richard Lee, Sir John Merrick, Sir Jerome Horsey), de sosem volt sok irat, könyv, és ezekből egyre kevesebb maradt meg a század első évtizedeit követően. Ilyen gyér források sosem lehetnek alapjai valódi Oroszország-képnek. Egy angolnak, ha értesülni akart Oroszországról, akkor néhány silány általános munkától eltekintve még mindig utazók nyomtatott és szóbeli beszámolóira kellett támaszkodnia. Így az Oroszország-kép szükségszerűen korlátozott és a források adatainak hibáitól torzult volt. Az utazók továbbra is csak vagy az Arhangelszkből vagy a Balti-tenger

---

A cár és a pátriárka hatalmának viszonyáról, valamint ellentétükről lásd a forrásokat: SZVÁK – SZILI, 2005. 294-302. (és a viszonyról még: LONGWORTH, 1984. 11-112., 122-131., 237-239.; FUHRMANN, 1981. 137-145, 163-168.

Az orosz egyházszakadásról: SZVÁK-SZILI, 2005. 303-318.; PAXTON, 2004. 6-7.; óhitűekről lásd még: LONGWORTH, 1984. 164-165., 166-167., 174., 245. Az ószertartásos „papnélküliek és a Vig-kolostorról: ONASCH – CIPIN, 1999. 118-119.

¹²⁷ ANDERSON, 1958. 38.

¹²⁸ Uo. 39.

¹²⁹ Uo. 40.

¹³⁰ Idézte ANDERSON, 1958. 41.

¹³¹ Uo.

partjáról Moszkvába vezető utat; vagy a Moszkvából a Volgán Asztrahányba vezető utat érintették műveikben. Ez azt jelentette, hogy a 17. században csak az európai Oroszországot ismerték, gyakorlatilag nem volt valós ismeretük az ország egészéről. Angliában kevés volt a korszerű, elérhető ismeret, ráadásul nagyon lassan került be az Oroszországról szóló másodlagos munkákba. Giovanni Botero széles körben olvasott *The Traveller's Breviat*¹³² 1601-es angol kiadása például még a Volgát adja meg az orosz terület keleti határának, és Milton, aki 1650 körül írt, nem tudta biztosan, hogy az orosz uralom vajon az Obon túlra terjed-e. Így a szedett-vedett és töredékes ismeretanyag természetesen legendák áradatát vonta maga után.

Az orosz nyelv és az orosz történelem ismerete valamelyest javult a 17. századi Angliában. Mivel a két ország közötti kereskedelmi kapcsolat beszűkült, azok az angolok kevesen voltak, akik ismertek oroszokat,¹³³ és az ő számuk is csökkent. Olearius számos cirill betűt nyomtatott ki, de a század folyamán lehetetlen volt egy angol számára, hogy saját országában elsajátítsa és megértse az orosz nyelvet. Nem lehetett oroszul tanulni addig, amíg 1696-ban ki nem adták Oxfordban H. W. Ludolf *Grammatica Russica*¹³⁴ című művét, egy alapfokú szöveggönyvet, amelyet kiindulópontként lehetett használni az orosz nyelvtanuláshoz. Az orosz nyelvismeret hiányának „eredménye” látható azokon az angol tudósokon, akiknek különös feltevései voltak Oroszország nevének eredetéről, és nem értették az orosz nemzetségneveket sem.¹³⁵

A szakirodalomban csak az egyik forrásról, az *A New and Exact Description of Muscovy* (London 1698) című munkáról találtam néhány adatot. Anderson szerint ez a munka nyilvánvalóan esettanulmány, ezt mutatja a mű vázlatossága is. Mindössze 28 oldalas, noha a szerző az előszóban teljességgel dicsekszik, mégis homályos és pontatlan, egy tanult angolnak akkoriban ennél realisabb Oroszország-képe volt¹³⁶ (más forrásokra gondolhatott Anderson, kiegészítés tőlem, M.-K. B.).

---

¹³² Az utazó breviáriuma

¹³³ ANDERSON, 1958. 45.

¹³⁴ Orosz nyelvtan

¹³⁵ ANDERSON, 1958. 46.

¹³⁶ Uo. 51.

A Moszkvai Társaság, kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok a 16. század második felében és a 17. században

Már említettem, hogy 1553-ban a Chancellor vezette angol expedíció¹³⁷ nem messze a későbbi Arhangelszktől vetődött partra. Chancellort és legénységét Moszkvába kísérték, ahol IV. Iván kedvező feltételeket kínált fel, ha rendszeres kereskedelmi kapcsolat jön létre Anglia és a moszkvai állam között.¹³⁸ Ugyanakkor Radnóti Klára Anthony Jenkinsonnak tulajdonította a kedvező angol-orosz kereskedelem kialakítását.¹³⁹

A Moszkvai-Oroszország és Anglia közti viszonyról sokan és sokat írtak, megerősítve azt, hogy a kapcsolat egyoldalú volt,¹⁴⁰ IV. Iván olyan kereskedelmi előjogokkal ruházta fel az élelmes és helyzetüket felismerő angol kereskedőket, mint amilyeneket csak egy gyarmat szokott átengedni a kolonizáló hatalomnak. Az angolok mindenhol mindent vehettek és vihettek (sokáig vámmentesen), csak egy dolgot kért a cár: menedéket Angliában. Emiatt kölcsönös segítségnyújtási szerződést szeretett volna kötni Erzsébet királynővel (1558-1603), és nem látta be, hogy az angoloknak nem érdeke Oroszországért háborúzni. Később már csak angliai menedéket és angol feleséget szeretett volna, mert félt, hogy el kell menekülnie országából. Ezért cserébe az angol királynőnek oroszországi menedéket ajánlott. Erzsébet ezt elutasította. A cár ezután megnyirbálta az angolok privilégiumait, hónapokig várokoztatták az angol követet, elkobozták az angol lerakat árukészletét. Aztán egy sima modorú angol követ lépre csalta a cárt, és visszaállította a megvont jogokat, cserébe nem kapott a cár semmit, csak ígéreteket.¹⁴¹

1555-ben Londonban alapították meg a Moszkvai Társaságot, amely Mária királynőtől kizárólagos jogot kapott arra, hogy a moszkvai állammal kereskedjen. IV. Iván adó- és vámmenteség-

---

¹³⁷ Lásd még PLATONOV, 1972. 6.

¹³⁸ SASHALMI, 1995. 63.

¹³⁹ Lásd RADNÓTI, 2002. 27.

¹⁴⁰ Az angol-orosz kereskedelem kölcsönösségének problémájáról lásd BARON, 1980. 133-155.

¹⁴¹ SZVÁK, 1988. 87-88.

ben részesítette a társaságot, megengedte, hogy több városban (Moszkva, Holmogory, Vologda)¹⁴² saját lerakatot tartson fenn, viszont megtiltotta az angolok számára a kiskereskedést.¹⁴³ Ezzel az orosz kereskedők óhaját teljesítette.¹⁴⁴ Ezenkívül törvényes védelmet is ígért a cár az oroszokkal szembeni viták során, és ők maguk ítélezhetek az angol lakók felett is.¹⁴⁵ Az 1580-as évekre a társaság több fontos privilégiumát is elvesztette (kereskedelmi monopólium az Északi-Dvinánál, kereskedelmi ügynökök küldése Perzsiába a moszkvai államon keresztül), szintén az orosz kereskedők panaszainak hatására.¹⁴⁶

A Moszkvai Társaság már alapításától kezdve az angol érdekek fő képviselője volt Oroszországban mind a Tudor-, mind a Stuart-korban. *„Az angol–oros viszony tehát szinte leválaszthatatlan volt e társaság köldöksinórjáról, amely különleges privilégiumokat kapott IV. Ivántól a kereskedésre. Az angolok fegyverekkel látták el a cárokat, míg az oroszok főként a hajóépítéshez szükséges felszereléseket, nyersanyagokat biztosítottak, amelyek közül a hajóköttel valódi orosz csúcstermékeknek számított a korban.”*¹⁴⁷

Amikor Chancellor partra vetődött Oroszország északi részén, akkor az északi területeken (a Kola-félszigeten és az Északi-Dvinánál) a hollandok már kereskedtek az oroszokkal. Maguk az angolok mondták, hogy a hollandok látják el az oroszokat posztóval.¹⁴⁸ 1558-ban a livóniai háború (1558-1583) elején az oroszok elfoglalták Narvát, és a Moszkvai Társaság megszerezte a Narvá-

¹⁴² A városok felsorolása: HENNINGS, 2016. 119.

¹⁴³ Ezzel ellentétben PLATONOV és SAMUEL H. BARON is azt írta, hogy a kiskereskedelemre is privilégiumot kaptak az angolok. PLATONOV szerint ez szülte az orosz kereskedők főleg a gosti réteg ellenállását. Lásd: PLATONOV, 1972. 91.; BARON, 1980. 134. Szintén ezt erősíti meg: HENNINGS, 2016. 119. Négy kereskedelmi réteget említ FUHRMANN, de csak háromról ír (sic). Az orosz kereskedelmi rétegekről lásd: FUHRMANN, 1981. 126.

¹⁴⁴ SASHALMI, 1995. 64.

¹⁴⁵ HENNINGS, 2016. 119.

¹⁴⁶ A korai angol-orosz kereskedelemről az 1580-as évekig lásd még: PLATONOV, 1972. 7-12.; BARON, 1980. 133-146. és az orosz kereskedők védelmi stratégiájáról: PLATONOV, 1972. 88-96.; BARON, 1980. 146-155.

¹⁴⁷ SASHALMI, 2011. 83.

¹⁴⁸ A hollandok, úgy tűnik, már a XV. században igyekeztek betörni az orosz területekre – a Baltikumon keresztül –, ugyanis a Hanza tanácsa 1423-ban és 1426-ban olyan határozatot hozott Lübeckben, (a livóniai rendi gyűlés pedig 1434-ben), hogy tilos az orosz nyelv megismertetése a hollandokkal. SASHALMI, 1995. 64.

val való kereskedés jogát is. 1558 után kb. másfél évtizedig Narva volt a nyugattal folytatott kereskedelem legfontosabb kikötője. E kereskedelemben azonban az angoloknak nem volt monopóliumuk, mert a holland hajózás volumene nagyobb volt.¹⁴⁹ A Kola-félszigeten a kereskedelemben az angoloknál jelentősebb volt a hollandok részvétele. Az angolok az Északi-Dvinánál is csak egy rövid időre (1553-1578) élvezhették a versenytársak hiánya által kínált kedvező lehetőséget. Az 1570-es évektől, amikor a svédek blokád alá vették Narvát, de főleg miután az oroszok elvesztették azt (1581), megnőtt az északi utak jelentősége a moszkvai állam számára. Fontosságuk W. Kirchner szerint (legalábbis 1581 előtt) nem abban állt, hogy átvették a baltikumi utak szerepét – 1581-ig ugyanis nem ezek voltak a külkereskedelem fő csatornáit –, csak a század végén és a 17. század elején emelkedett központi jelentőségűre az Északi-Dvina torkolata. Ezek az északi utak egy olyan alternatív lehetőséget adtak a hollandoknak és az angoloknak, amely mentes volt a balti államok versenyétől. Az oroszok számára pedig azért voltak fontosak, mert nem voltak kizárólag a szomszédos országok jóindulatára utalva a Nyugattal folytatott kereskedelemben, és szabadon küldhettek követeket Nyugatra (és szerezhettek be onnan fegyvereket).

1581 után a hollandok az Északi-Dvinához tették át kereskedelmük fő színterét. 1583-ban kezdték holland kérésre megépíteni Arhangelszket. Az angolok így kemény versenytársat kaptak ebben a régióban, és 1600 körül már egyértelműen a hollandoké volt a vezető szerep.¹⁵⁰ „A XVII. században azonban alapvetően megváltozott a helyzet: a hollandok már a századfordulótól érezhetően kezdték kiszorítani az angolokat ebből a kereskedelemből. Annak ellenére, hogy a hollandok nem kaptak a Moszkvai Társasághoz hasonló előjogokat.”¹⁵¹ Kora 17. századi jelentős holland-orosz kereskedelmet említ Arhangelszken keresztül Magócsy Dániel.¹⁵² A hollandok „más, hatékonyabb módszer szerint kereskedtek: míg az angolok esetében a részvénytársasági forma miatt a társaság mint egész bonyolította le az

---

¹⁴⁹ A XVI. századi holland kereskedelemről történik említés a COOK, 2007. 58., név szerint Balthasar de Moucheron kereskedőről is 122-123.

¹⁵⁰ SASHALMI, 1995. 63-65. Az angol-holland kereskedelmi versenyről lásd még: PLATONOV, 1972. 13-14., 52-55.

¹⁵¹ SASHALMI, 2011. 83-84.

¹⁵² MAGÓCSY, 2014. 203.

üzleteket, addig a hollandoknál több társaság versenyzett ezen a kereskedelmi útvonalon (csakúgy, mint másutt is a világban) részint egymással, részint az angolokkal. Ugyanakkor a hollandokat erősítette Amszterdammak a világ gazdaságban elfoglalt vezető pozíciója és az anyaországnak a korban legfejlettebb hitel-és biztosítási rendszere, nem utolsósorban pedig a holland hajózási technika színvonala.”¹⁵³ Oroszországban a 17. században a külföldiek többsége holland és angol volt, de a század második felében az angolok helyett a holland vált a legkedveltebb nemzeté.¹⁵⁴ A tizenhetedik században az orosz prém a németalföldi kikötőkbe¹⁵⁵ áramlott, hogy onnan kerüljön továbbításra vízi úton.¹⁵⁶ „A tizenhetedik század közepére a világ kereskedelmi útvonalait főleg a hollandok ellenőrizték, de az angol kereskedők és tengerészek versenybe tudtak szállni velük. Az érdeellentétek miatti három tengeri háború során (1652-1674¹⁵⁷)¹⁵⁸ Hollandia elsőbbsége megszűnt és hatalma csökkent.”¹⁵⁹

Az 1667-es orosz kereskedelmi törvénykönyv (*Trade Statute of 1667*) az orosz kereskedők védelmét célozta a külföldi (angol, holland, német) kereskedőkkel szemben – írja Longworth. (Erről részletesebben lásd lentebb).¹⁶⁰

Alekszej cár is tervezett egy kisebb flottát a Kaszpi-tengerre, (a Sast) holland szakemberek közreműködésével.¹⁶¹ A hadsereg

¹⁵³ SASHALMI, 2011. 84.

¹⁵⁴ PLATONOV, 1972. 116-117.

¹⁵⁵ A tizenhetedik századi Németalföldről, vagyis Hollandiáról lásd: MASSIE, 2014. 221-222.

¹⁵⁶ Uo. 221.

¹⁵⁷ Az első angol-holland háború 1652-1654, a második angol-holland háború 1665-1667, a harmadik 1672-1674 között zajlott. BORUS, 2011. 120., 122-123.

¹⁵⁸ Uo. 120.

¹⁵⁹ A XVIII. századra a tizenhetedik században még azonos szinten lévő két hatalom státusza megváltozott. Hollandia visszacsúszott a kevésbé jelentős államok sorába, Marlborough háborúi után viszont Anglia tengeri nagyhatalommá vált, és megerősödött haditengerészete révén világbirodalmat építhetett ki, amelynek a világ minden részén volt gyarmata. MASSIE, 2014. 254. De ez már tárgyalat korszakunkon kívül esik. (M.-K. B.)

¹⁶⁰ A fenti megállapítást és a Trade Statute-t részletesen lásd: LONGWORTH, 1984. 191-192. illetve <http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/trade-statutes-1653-and-1667>

¹⁶¹ LONGWORTH, 1984. 193. A flottáról lásd még: LONGWORTH, 1984. 192-194., illetve FUHRMAN, 1981. 111.

modernizálása érdekében Alekszej cár holland tiszteket és hadi mérnököket is igyekezett az orosz földre csábítani.¹⁶²

A 17. század végén Nagy Péter hollandiai tartózkodása¹⁶³ során meg akarta győzni Gilles Schey-t, hogy utazzon el orosz földre és irányítsa az orosz flotta¹⁶⁴ építését, majd legyen ő a parancsnokuk. Schey visszautasította az ajánlatot, de maga helyett Cornelius Cruys admirálist ajánlotta, aki megfelelő személy volt a fenti feladatra, de eleinte ő sem akarta elfogadni az ajánlatot. Végül Schey és más kimagasló személyek meggyőzték, hogy ha a cár szolgálatába áll, akkor jelentős pozitív hatást gyakorolhat az orosz-holland kereskedelmi kapcsolatokra.¹⁶⁵ Ezenkívül hatszáznegyvenöt hollandot is a cár szolgálatába csábítottak a küldöttek – köztük matrózt, mérnököt, hajóácsot, orvost, tengerésztisztet és Cruys ellentengernagyot. Cruys beszélt rá kétszáz holland tisztet, hogy fogadják el az orosz ajánlatot.¹⁶⁶

A 17. században Anglia és Oroszország között mind a kereskedelmi, mind a diplomáciai kapcsolatok ritkábbá váltak. 1612-13-ban, a Zavaros időszak végén voltak tervek, melyekben az angolok meghódítják vagy védnökségük alá helyezik Oroszország egész területét vagy egy részét. A Sztolbovói békét 1617-ben kötötték meg az oroszok és a svédek, amely nagyrészt Sir John Merricknek,¹⁶⁷ a cárnál lévő angol követ közvetítésének köszönhetően jött létre. A békekötést tárgyalások követték egy angol-orosz szövetségről, amely nem jött létre, az orosz földre érkezett

---

¹⁶² LONGWORTH, 1984. 132.

¹⁶³ A Nagy Követjárás hollandiai részéről írt röviden MAGÓCSY, 2014. 200. majd a későbbi Nagy Péter alatti holland-orosz tudományos kapcsolatokról 200-204.

¹⁶⁴ A későbbi flottát a következő kritika érte: „A gályák csak a finn partvidék szigetei között vívott kisebb csetepatékban bizonyultak hasznosnak, ám a nyílt tengeren kudarcot vallottak. A hajókat ugyanis a nagy sietség miatt nyersfából építették meg, és ezért rendkívül gyorsan korhadásnak indultak a kronstadti kikötő édesvizében. „Emiatt Péter többször szeretne volna áthelyezni Rogervikbe a flotta állomáshelyét, mert ott a víz a nyílt tenger közelsége miatt már sós. De a cár mérnökei a nagy hullámok miatt nem tudták megépíteni az új kikötőt, mindig kezdeti szintre süllyedt vissza. A flotta személyzete képzettségének színvonala sem volt jobb, mint magáé a flottáé. (Pokrovszkij) SZVÁK, 2001. 151. A péteri flottáról lásd még: BROMLEY, 1970. 721-722.

¹⁶⁵ MASSIE, 2014. 248.

¹⁶⁶ Uo. 267.

¹⁶⁷ Merrick diplomáciai tevékenységéről lásd: PHIPPS, 1983. 119-164.

angol ügynökök, Sir Dudley Digges (1618) és Christopher Cocks (1623) hozzá nem értése és engedetlensége miatt.

I. Jakab uralma (1603-1625) alatt a Moszkvai Társaság hanyatlani kezdett,¹⁶⁸ és 1622-re az angol-orosz kereskedelem szinte megszűnt. Néhány évvel később egy jól informált író azt állította, hogy Angliából évente csak két hajó ment Oroszországba a hollandok 35 hajójával szemben, s változatlan volt a helyzet egészen Nagy Péter uralmáig. Az 1620-as évektől ezért Anglia megszűnt jelentős szerepet játszani Oroszország nyugati kapcsolataiban.¹⁶⁹

1628-ban Mihail cár megegyezést írt alá az angol Moszkvai Társasággal arról, hogy az angol kereskedők csak oroszok által előállított árukat vesznek, és az eladandó árukat rögtön Arhangelszkbe érkezésük után ellenőrzésnek vetik alá. Ez azért is volt szükséges lépés, mivel Moszkóviának nem volt kereskedelmi flottája, ezért a tengeri kikötőkben bonyolította le a külföldi kereskedem 80%-át, és ez alárendelt helyzetbe hozta a szomszédokkal kötött megállapodások esetén.¹⁷⁰ 1627-ben és 1637-ben a külföldiek kiskereskedelmének tiltását kérték Mihail cártól az orosz kereskedők, illetve, hogy csak a határvárosokban adhassanak el nagy tételben. A cár szimpátiával fogadta a kérést, de nem valósultak meg a benne foglaltak, ezért 1642-ben ismételten kérték ezt az orosz kereskedők. 1646-ban ismét felemelték szavukat, főleg a holland és angol kereskedelem ellen a helyi kereskedők – Angliával kapcsolatban az I. Károly elleni lázadásra hivatkoztak.¹⁷¹ Mivel Alekszej cár éppen nyugati mintára készült megreformálni seregét, ezért csak részben teljesítette az orosz kereskedők kérését. Megszüntette a vámmentes kereskedelmet, és az orosz kereskedőknek fizetett összesen felül 1,5-2% vámot kellett fizetniük minden megvett és eladott áru után. Így a kereskedők kívánalmának is részben eleget tett, és az állami bevétel is növekedett.¹⁷² De néhány kedvelt külföldi kereskedő hamarosan mentesült az intézkedés alól.

---

¹⁶⁸ ANDERSON, 1958. 33.

¹⁶⁹ Uo. 34.

¹⁷⁰ ROMANIELLO - STARKS, 2009. 14.

¹⁷¹ FUHRMANN, 1981. 130.

¹⁷² Uo. 131.

A polgárháború és I. Károly kivégzése¹⁷³ (1649) teljesen tönkretette az angolok befolyását Oroszországban. Mihail (1613-1645) és Alekszej cár (1645-1676),¹⁷⁴ valamint alattvalóik számára elfoghatatlan volt az angol alkotmányos és vallási törekvések miatt kialakult ellentét az angol király és alattvalói között. Lehetetlennek tartották, hogy a parlamentáris rendszert törvényesnek ismerjék el. Károly 1649-ben bekövetkezett halálát olyan *ukáz* követte, melyben elűzték az angol kereskedőket az ország belsejéből, és csak Arhangelszkben kereskedhettek¹⁷⁵ (Robert K. Massie ezzel szemben azt írja, hogy mikor Alekszej cár megtudta, hogy az angolok lefejezték az uralkodójukat, „dühében valamennyi privilégiumtól megfosztotta az Oroszországban élő és ténykedő angol kereskedőket”).¹⁷⁶ Henningsnél azt olvashatjuk, hogy Alekszej Mihajlovics kifejezte szolidaritását az Angol Királysággal, és megszakította a kereskedelmet a Commonwealth-tel és Moszkvából elűzte az összes angol kereskedőt, aki kapcsolatban volt a Moszkvai Társasággal.¹⁷⁷ Ekkor már kevés angol kereskedő volt az oroszoknál, nem is annyira gazdasági jellegű volt ez az intézkedés, a cárt inkább az angol király kivégzése miatti felháborodása motiválta – írta Fuhrmann.¹⁷⁸ *„Ekkorra a Moszkvai Társaság és a cár érdekei igencsak aszimmetrikusak voltak: a gazdaságilag hanyatló társaság privilégiumai egyre terhesebbé váltak, miközben egyre kevesebb kézzelfogható hasznot hoztak az uralkodónak.”*¹⁷⁹

---

¹⁷³ Erről lásd még: uo. 48-49.

¹⁷⁴ A cárok uralkodói évszámát FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2001. 661. geneológiai táblázata alapján. Alekszej cár uralkodásáról lásd még: PAXTON, 2004. 5-8.; NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2002. 20-42.; FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2001. 193-211.; LONGWORTH, 1984. és FUHRMANN, 1981.

¹⁷⁵ ANDERSON, 1958. 34. Szintén ezt írja FUHRMANN, 1981. 131. és SASHALMI, 2011. 85.

¹⁷⁶ Amikor Nagy Péter a Towerben járt, akkor az angolok elrejtették azt a bárdot, amellyel I. Károly királyt lefejezték, ugyanis tartottak attól, hogy „ esetleg behajítaná a Temzébe.” MASSIE 2014. 262-263. A Towerben volt a Királyi Pénzverde is, ami akkora hatással volt Péterre, hogy amikor reformot hajtott végre az orosz érméken, akkor az angol rendszert tekintette mintának. MASSIE, 2014. 262-263. Szintén az angol kereskedőkkel szembeni fellépésről lásd még: HENNINGS, 2016. 116.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ FUHRMANN, 1981. 131.

¹⁷⁹ SASHALMI, 2011. 85.

Egyébként az is problémás volt, hogy ki fogadja az érkező orosz követet.¹⁸⁰ Tovább rontotta az angol-orosz kapcsolatokat Feodor Arkhipov, a Külügyi kancellária egyik fordítójának diplomáciai jelentése az angolok vallási gyakorlatáról és képrombolásáról.¹⁸¹ A fent említett ukázt részben az ösztönözte, hogy megbüntessék a királygyilkos kormányt és népét, részben és mondhatjuk erőteljesebben az az ellenséges érzélem, melyet az orosz kereskedők¹⁸² éreztek az angol versenytársaikkal szemben¹⁸³ kiváltságos helyzetük miatt.¹⁸⁴ Nemcsak hogy megölték királyukat az angolok, de a kiváltságaik ellenére silány minőségű termékeket adtak el az oroszoknak, és olyan tiltott árut is, mint a dohány.¹⁸⁵ Előfordult, hogy lerakataikban tároltak bizonyos árucikkeket 2-3 évig is akár, amíg olcsók voltak, és amint felment az áruk, akkor eladásra kínálták.¹⁸⁶ Ha egyszer valaki elvesztette kiváltságát, azt nem szerezhette vissza.¹⁸⁷

Cromwell erőfeszítései az angol-orosz kereskedelem helyreállítására sikertelenek voltak. II. Károly, aki száműzetésben volt, bizonyos fokú támogatást kapott Alekszejtől.¹⁸⁸ A restaurációt

¹⁸⁰ Gerasim S. Dokhturov *gonet* követi útjáról 1645/46-ban lásd részletesen: HENNINGS, 2016. 116-118.

¹⁸¹ Uo.118.

¹⁸² Az Alekszej cár kori orosz kereskedelemről lásd: FUHRMANN, 1981. 124-134.

¹⁸³ Erről lásd még: HENNINGS, 2016. 119-120.

¹⁸⁴ ANDERSON, 1958. 34.

¹⁸⁵ HENNINGS, 2016. 120. Egyébként dohányt az angolok, hollandok és svédek (akik az angoloktól és a hollandoktól vették) adtak el az oroszoknak a XVII. század elején., a század közepétől ázsiai dohány is érkezett az országba. ROMANIELLO – STARKS, 13. A dohány oroszországi tiltásáról lásd még: uo. 14-15. és SASHALMI, 2011. 85.

¹⁸⁶ Ez és további panasz: FUHRMANN, 1981. 130.

¹⁸⁷ Charlus Govart (Charles Howard) Carlisle earlje 1663/64-ben volt angol követ az oroszoknál (ez a Cromwell utáni időszakban volt már). HENNINGS, 2016. 139. A bojárok kijelentették, hogy az angol kereskedelmi privilégiumok eltörlésének oka az angliai lázadás, és az orosz földön folytatott illegális angol kereskedelem, valamint míg az angol követ kölcsönös uralkodói barátságról beszélt ezzel szemben a bojárok hangsúlyozták, hogy Alekszej cár támogatta II. Károlyt a polgárháború idején, de nem kapott érte cserébe semmit (csak a kölcsön visszafizetését), és Prozorovszkij nem kapott segítséget a lengyel-litvánok ellen vívott háborúhoz. HENNINGS, 2016. 149., 151. Ezenkívül Carlisle earlje az oroszok szerint nem jól használta a cár címét. Erről lásd: HENNINGS, 2016. 149.

¹⁸⁸ Alekszej cár 100.000 katonát ajánlott fel – gyalogost, lovast, tüzérséget – és minden szükséges felszerelést a cári kincstár költségén. John Colepeper követ

követően „az orosz uralkodók ugyanis csak akkor hajlottak volna a Moszkvai Társaság régi pozíciójának visszaállítására, ha katonai szövetséget szereztek volna ezzel maguknak az oszmánok ellen.”¹⁸⁹

Az 1667-es orosz kereskedelmi törvénykönyv és számos fontos áru (búza, rebarbara, árbóc, kaviár, perzsa selyem) hivatalos monopóliumának létrejötte elősegítette Anglia kereskedelmének bizonyos fokú újjáéledését.¹⁹⁰ Viszont az 1667-es orosz kereskedelmi törvénykönyv (*Trade Statute of 1667*) az orosz kereskedők védelmét célozta a külföldi (angol, holland, német) kereskedőkkel szemben – írja Longworth.¹⁹¹ A külföldieknek a nagy tételben történő kereskedelmet csak a határvárosokban engedték meg¹⁹² (Arhangelszk, Novgorod, Pszokov, Szmolenszk, Putivl', Asztrahány),¹⁹³ és 6%-os vámot tettek az árukra. Ha Oroszországon belül is kereskedni akartak, akkor további 10%-os tranzitdíjat kellett fizetniük, míg az orosz kereskedőket nem sújtotta ez a díj, a külföldieknek 1/3-ad részben külföldi fémpénzben kellett fizetniük. A nemesfémek beáramlásának támogatására a külföldiek jogot kaptak arra, hogy vámmentesen vásárolják meg az orosz árukat. Az illegálisan tartott külföldi pénzért 10%-ot kellett fizetni az oroszoknak, és a külföldi pénzt elkobozta az állam. A külföldieknek tilos volt kiskereskedelemmel foglalkozniuk Moszkvában, és egymás között sem cserélhették áruikat. A törvény természetesen nem érvényesült tökéletesen, voltak áthágások, és voltak olyan külföldiek, akik részlegesen vagy teljes mértékben felmentést kaptak a hatálya alól.¹⁹⁴ 1699-re csak két angol kereskedő¹⁹⁵ maradt Moszkvában, és a következő évtizedekben a Moszkvai

---

Alekszej cártól 100.000 rubel kölcsönért folyamodott, végül 20.000 rubel kölcsönt kapott gabonában és szőrmében. HENNINGS, 2016. 121. A kölcsönről ír még SASHASLMI, 2011. 84.

¹⁸⁹ Uo. 85.

¹⁹⁰ ANDERSON, 1958. 34.

¹⁹¹ A fenti megállapítást és a Trade Statute-t részletesen lásd: LONGWORTH, 1984. 191-192. illetve <http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/trade-statutes-1653-and-1667> .

¹⁹² FUHRMANN, 1981. 134.

¹⁹³ Ezeket a városokat jelöli meg: ROMANIELLO – STARKS, 16. Az 1667-es New Commercial Code-ban (vagyis új kereskedelmi kódex), ami ugyanazt a dokumentumot jelöli, mint a Trade Statute - szerintem. (M.-K. B.)

¹⁹⁴ FUHRMANN, 1981. 134.

¹⁹⁵ ANDERSON, 1958. 34.

Társaság pusztán 12-14 tagot számlált.¹⁹⁶ 1699-ben eltörölték a Moszkvai Társaság kizárólagos jogát az Oroszországgal való kereskedelemre, szerepét pedig az Eastland Company vette át a Baltikumon keresztül.¹⁹⁷

Az angol kormány sem akart közeli politikai kapcsolatba kerülni Oroszországgal azért, hogy hathatós segítséget nyújt neki Lengyelországgal és Törökországgal szemben. A következő évtizedekben a hivatalos diplomáciai kapcsolatok a két ország között lecsökkentek. Tengeri készletet – árbócot, vásznat, kötélzetet – továbbra is a cári domíniumokból importáltak, noha közvetve a svéd-balti tartományból, melynek termékei jó hírnévnek és minőségnek örvendtek. Ez a kereskedelmi ág az angol-orosz viszonylatban a következő évszázadban vált jelentősebbé.

Oroszországban a külföldiek többsége holland és angol volt. Ami az angolokat illeti, törvénybe iktatták számuk korlátozását, amely 1649-ben még mindig érvényben volt, de nem tartotta be olyan szigorúan a moszkvai vezetést, mint korábban. Az orosz vezetést közvetlen előnyt szerzett magának azzal, hogy kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn az angol piaccal. I. Károly kivégzése után elnyomással válaszolt Moszkva, de ez nem jelentette azt, hogy ez az elnyomás sokáig fennmaradt, nem zárták el az utakat az angol áruk és az angol bevándorlók előtt. Így hát az angol kereskedők és az angol (vagy skót)¹⁹⁸ tisztviselők nem számítottak ritkaságnak az orosz életben a 17. század második felében. Csak átadták az első helyet a hollandoknak a legkedveltebb nemzetek között.¹⁹⁹

Nagy Péter angliai útja során számos, mintegy hatvan angolt csábított Carmerthen márkijával²⁰⁰ segítségével az orosz földre. „Közöttük volt Leonard van der Stamm őrnagy a deptfordi hajóépítő műhely egyik mestere; John Perry kapitány, vízügyi mérnök, akivel Péter a Volga-Don csatornát kívánta megépíttetni, Henry Farquharson professzor, az aberdeeni egyetem matematikusa, a moszkvai Matematikai és Navi-

¹⁹⁶ PLATONOV, 1972. 116.

¹⁹⁷ SASHALMI, 2011. 86.

¹⁹⁸ Több skót származású ember is megfordult a cári udvarban Nagy Péter idején is. Pl. A.A. Matveev, Péter első tanítója, Patrick Gordon tábornok stb. Lásd: FEDOSOV, 2001. 89-101.

¹⁹⁹ PLATONOV, 1972. 116-117.

²⁰⁰ Peregrine Osborne volt ekkor Carmerthen márkija. HUGHES, 1998. 25.

gációs Főiskola megalapítója.”²⁰¹ Péternek két borbélyt is sikerült felfogadnia.²⁰² 1698. március elején kapta I. Péter ajándékba Orániai Vilmostól a *Royal Transport*²⁰³ nevű jachtot. Engedélyt kapott az angol uralkodótól, hogy mindent megismerhessen, amit az angol flottáról tudni szeretne, valamint megtekinthetett egy hadgyakorlattal egybekötött szemlét.²⁰⁴

A legfontosabb állami monopóliumok a külföldiek által keresett és exportképes árucikkekre (prém, kender, hamuzsír, szurok, faggyú stb.) vonatkoztak.²⁰⁵ Arhangelszk jelentős kikötőváros volt kereskedelmi szempontból a 17. század végén. A rövid északi nyarak alatt angol, holland, lübecki hajók fordultak meg itt. Kendert, kaviárt, szalonnát, bőrt, fát szállítottak az oroszoktól és cserébe festéket, posztót, fegyvert, rövidárut és más nyugat-európai termékeket hoztak.²⁰⁶ Ha a XVII. századi gazdasági kapcsolatokat vizsgáljuk, akkor: „ha csak önmagában az angol–orosz kereskedelmet tekintjük, akkor ez teljes kudarc volt. Mindazonáltal, az angol–orosz kapcsolatok egészének összefüggésében, a két dinasztia (Stuartok és Romanovok²⁰⁷) közti viszony szemszögéből nézve már más a helyzet, ugyanis „a kereskedelem maradt a bilaterális viszony alapja”.²⁰⁸ Ez volt a kulcs a XVII. században a diplomáciai dialógus fenntartására, amely bár nélkülözte az állandó követségeket, időről időre mindkét oldalról követküldéséhez vezetett.²⁰⁹ „Állandó követségek kölcsönös felállítására csak a XVIII. század elején került sor angol–orosz viszonylatban (Nagy Péter idején), de a XVII. századi sporadikus diplomáciai kapcsolatok következménye volt.”²¹⁰

---

²⁰¹ MASSIE, 2014. 263.

²⁰² Uo. Ez egyben előrevetítette az orosz szakállak „sorsát” (vagyis a szakálladót-közbeékelés tőlem M.-K.B.), minthogy le kell vágatniuk az arra oly büszke oroszoknak. MASSIE, 2014. 263.

²⁰³ Stephen GRAHAM *Royal Standard* néven említi ugyanezt a jachtot. GRAHAM, 1950. 101.

²⁰⁴ MASSIE, 2014. 263.

²⁰⁵ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 188.

²⁰⁶ SZVÁK, 2004. 194.

²⁰⁷ Közbeékelés tőlem M.-K.B.

²⁰⁸ SASHALMI, 2011. 84.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ Uo. 85.

Az orosz diplomácia a korszakban

A számos kancellária (prikáz) között²¹¹ a *Poszolszkij prikáz*²¹² volt a Nagykövetségi vagy Külpolitikai Kancellária.²¹³ Szili Sándor Követi Kormányzéknek fordítja ezt az intézményt,²¹⁴ melyet IV. Iván alapított 1549-ben.²¹⁵ „A 16. században még nem több mint az uralkodó és a bojári tanács külpolitikai döntéseinek végrehajtásáért felelős kancellária, a 17. század végén azonban már egy széles jogkörrel fölrüházott, önálló hatáskörrel rendelkező, a bojár dumától független állami szerv.”²¹⁶ A *Poszolszkij prikáz* őrizte az állami pecsétet és minden külpolitikai üggyel foglalkozott. A hivatal szervezte meg a más udvarokba feladatot teljesítő küldöttek útját, valamint fogadta a Moszkóviába érkező diplomatákat. Az orosz állam központi archívumaként is működött, a nyugat-európai államokból híreket gyűjtött, a 16. század elejétől információkat is az európai államok hierarchiájáról, főleg olasz forrásokból. Ezenkívül pamfleteket, brosúrákat, periodikus újságokat, hírközleményeket is beszerettek,²¹⁷ ez volt a vesztyi-kuranti nevű kéziratos levelek összessége, amelyek a külföldi újságokból való fordításokat tartalmaztak.²¹⁸ Ezek kivonatai felolvasásra kerültek a cárnak és

²¹¹ Az vitatott, hogy a 17. században hány kancellária volt, volt olyan kutató, aki 96-ot is megszámlált az időszakra vonatkozóan. HENNINGS, 2016. 69. 2. lábjegyzet.

²¹² A 17. századi orosz diplomáciában az orosz és külföldi követekhez hasznos lehet NYIKOLAJ ROGOZSIN POSZOLSZKIJ PRIKAZ. KOLIBEL ROSSZIJSZKOJ GYIPLOMATYII-nak (A Követi Kormányzék. Az orosz diplomácia bölcsője) függeléke, ahol „betűrendbe” szedve felsorolja a szerző a „követi könyvekben” említett orosz és külföldi diplomaták, diplomáciai missziót teljesített megbízottak (papok, kereskedők, kozákok) vezeték-, illetve keresztnévét. A feltüntetett fond- és raktári számok pontos eligazítást nyújtanak a nevek előfordulási helyét illetően.” Nyikolaj ROGOZSIN Poszolszkij Prikaz. *Kolibel Rosszjiszkoj Gyiplomatyi* (A Követi Kormányzék. Az orosz diplomácia bölcsője) Moszkva, Mezsdunarodnie otnosenyija, 2003. SZILI, 2004. 88. alapján.

²¹³ HENNINGS, 2016. 69.

²¹⁴ SZILI, 2004. 87-88. Mind az orosz kifejezést, mind a fent felsorolt magyar elnevezést használni fogom, a szóismétlések csökkentése érdekében (M.-K.B.).

²¹⁵ HENNINGS, 2016. 69.

²¹⁶ SZILI, 2004. 87. HENNINGS is szintén a hivatal egyre növekvő jelentőségéről írt, Alekszej Mihajlovics (1645-1676) és Feodor Alekszejevics (1676-1682) uralkodása alatt HENNINGS, 2016. 69., valamint, hogy az andruszovói békekötést követően egyre függetlenebb lett a hivatal a dumától. HENNINGS, 2016. 74-75.

²¹⁷ Uo. 71.

²¹⁸ SASHALMI, 2011. 83.

belső körének²¹⁹ (vagyis a vele tanácskozó bojároknak)²²⁰. A 17. század második felétől a cári család számára dolgoztak fel könyveket, például a hét szabad művészetről, az európai, görög, római, asszír, perzsa uralkodók történetét, a királyi címek könyvét stb.²²¹

„A Követi Kormányzésekben dolgozni komoly presztízst jelentett a moszkvai államban, ami abban is kifejeződött, hogy a többi államigazgatási intézménnyel összehasonlítva itt voltak a legmagasabb keresetek. Függetlenül a szociális származásuktól a kormányzék munkatársai jogosultságot szereztek „szolgálati birtokok” (pomesztyék) használatára is, azaz a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyük szempontjából a privilegizált alattvalók kategóriájába kerültek.”²²² A Poszolszkij prikaz élén 1667-ig a dumnije ljudi állt, aki bürokratikus szakemberként a dumában a dumnie gyjak címet viselte. Ezután a dumnyi dvorianin, az okolnyicsi vagy a bojárok kerültek a hivatal vezetői posztjára.²²³

„A külügyi főtisztviselők (dumnie gyjaki, gyjaki) az 1650-as évekig meglehetősen zárt korporációt alkottak. A hivatali ranglétrát végigjárva legalább húszéves szolgálat után jutottak a kormányzék vezető pozícióiba. A 17. század második felében a helyzet megváltozott. A prikáz élére „kívülről” jött, magas rangú urak (dumai nemesek, okolnyicsijek, bojárok) kerültek, akik a helyettesi posztokra bizalmasaikat hozták magukkal. Ez a tendencia csak Fjodor cár uralkodása alatt tört meg. Az ügyintézői és középvezetői feladatkörben foglalkoztatottak (podgyjacsie) végezték a munka dandárját. Külügyes karrierjük kezdetekor többnyire már rendelkeztek más központi prikázban vagy vidéki városok igazgatása során szerzett tapasztalatokkal.”²²⁴ Eleinte harminc titkár dolgozott a prikázban, de számuk 1670-re ötvenre emelkedett. Három részleg foglalkozott az európai és két részleg az ázsiai ügyekkel. Számos fordítót is alkalmaztak. Andrej V. Beliakov 84 keleti és 84 nyugati nyelvet ismerő fordítót számolt meg, és összesen 185 fordítót az 1645-1682 közti időszakban. Milyen nyelvekről történtek a fordítások? Angol, francia, német, latin, magyar, lengyel, dán, holland,

---

²¹⁹ HENNINGS, 2016. 71.

²²⁰ SASHALMI, 2011. 83.

²²¹ HENNINGS, 2016.69-71.

²²² SZILI, 2004. 87.

²²³ HENNINGS, 2016. 74.

²²⁴ SZILI, 2004. 87-88.

svéd, modern és ókori görög, arab, grúz, fehérorosz, vlah, perzsa, mongol, török, kalmük, tatár, héber, olasz, spanyol, örmény, baszkír, buharai stb. A fordítók több mint 33 nyelvet értettek összesen, volt olyan fordító, aki több keleti és nyugati nyelvet is beszélt.²²⁵

„A Követi Kormányshék saját írnökiskolát tartott fenn, időnként alkalmassági nyelvvizsgát rendezett a belépni szándékozók számára, és „gyakornoki” rendszert is működtetett, amely keretei között kisegítőként, fizetés nélkül alkalmazott betanulókat (*nyeversztannie podgyjacsie*).”²²⁶ Rajtuk kívül még aranyfestőket (*zolto-pistsy*) – akik a címzett rangjától függően leveleket és más fontos dokumentumokat festettek ezüst vagy arany színnel –, könyvkötőket, festőket, ikonfestőket, kartográfusokat, ékszerészeket, színházi embereket (színészeket, zenészeket, díszlettervezőket, jelmezkészítőket – mert az udvari színház tevékenysége is a hivatalhoz tartozott), őröket is alkalmazott a hivatal.²²⁷

A *pristav*²²⁸ kifejezést használták arra a magas udvarbeli férfire (sztolnyik-ra, okolnyicsij-ra vagy bojár-ra), akit az uralkodó ad hoc jelölt ki arra a feladatra, hogy fogadja és kísérelje a külföldről érkező diplomatát az itt-tartózkodása, valamint az udvarban történő látogatása során. Ők felügyelték a ceremóniát, továbbították a diplomata kéréseit, a kancellária üzeneteit, és elvállalták a diplomáciai ügyek meghatalmazottjának a szerepét. Ezenkívül jelentették a *Poszolszkij prikáznak* a követjárás folyamatát és az előre nem látott incidenseket is. Tulajdonképpen ők voltak az összekötő emberek a követség és az udvar között. Mivel a *pristav* testesítette meg a személyes kapcsolatot a magas rangú vendéggel, ezért ő állt a kulturális összeütközés és lehetséges konfliktus középpontjában. Néhány forrás szerint ugyanolyan szerepe volt a *ostrechnik*-nek is, aki üdvözölte a diplomatákat a moszkvai ünnepélyes fogadás során. Ezzel kapcsolatos kifejezés még a *tsermons-hchik*, aki az orosz leírásokban jelenik meg, mint aki a nyugati udvarok követeinek diplomáciai fogadásakor tevékenykedik, és a kifejezés a ceremóniamesterre utal. Viszont ez a hivatal csak a 18.

²²⁵ HENNINGS, 2016. 75-76.

²²⁶ SZILI, 2004. 88.

²²⁷ HENNINGS, 2016. 76.

²²⁸ Herberstein német nyelvű fordított munkájában is a *pristav* kifejezés szerepel, a korábbi latin nyelvű munkájában viszont még a *procurator*: HENNINGS, 2016. 77. 33. lábjegyzet.

századtól létezik az orosz udvarban,²²⁹ pontosabban a rangtáblázat 1722-es megjelenésétől,²³⁰ addig a *pristav* intézi a hasonló ügyeket. Egy 1662-es orosz követi beszámolóban például Charles Cottrell²³¹ *pristav*ként utal a saját ceremóniamesteri titulusára a Szent James udvarában. Nyugat-Európában is a *pristav*ot ismerték a ceremóniamester orosz megfelelőjének, a ceremóniatudósokat és diplomáciai teoretikusokat tömörítő terminusként.²³²

A 15. század végétől kezdték el az orosz udvarban gyűjteni a diplomáciai szertartások leírásait, dokumentumait (önálló dokumentumok, papírtekercsek vagy könyvek), minden olyan iratot, ami egy követség vagy külföldi diplomata orosz udvarbeli tartózkodása során keletkezett, kronológiai sorrendbe rakva a *stolbtsy*-ba. Miután egy küldetés befejeződött, a legfontosabb dokumentumokat lemásolták és összerakták a követi könyvbe, vagyis *poszolszkij knyigi*-be.²³³ A *stolbsty* is megmaradt segédanyagként, ami több információt tartalmazott a fent említett könyvnél, mert ide olyan más tények is bekerültek, mint a pénzügyi szervezés, a külföldi diplomata és a kancellária közti levelezés, a helyi fejlődésnek adott utasítások a követfogadással kapcsolatosan. Máig 766 *poszolszkij knyigi* maradt fenn (beleértve a másolatokat is), közülük 610, amely a külföldi hatalmakkal való kapcsolatokról szól, a többi pedig az orosz kormányról és az orosz birodalomba bekebelezett népekről szól. A *poszolszkij knyigik* számos adatot tartalmaznak, például a legfontosabb megállapodásokat, az uralkodóknak adott ajándékokat, illetve a kancellária és a követfogadásba bevont intézmények közti kommunikációt, a megbízóleveleket (*verijuscsi*)²³⁴. Ha egyszer a megbízólevelet odaadta a diplomata az uralkodónak, akkor a tárgyalások megkezdődhettek. A

---

²²⁹ Uo. 77.

²³⁰ Uo. 80.

²³¹ Angliában is ceremóniamesternek hívták a diplomatát fogadó udvari tisztviselőt. Erről lásd részletesen: HENNINGS, 2016. 78-79. Sir Charles Cottrell-ről lásd: uo. 79.

²³² Uo. 77.

²³³ A kifejezés angol átirásban: *posol'skie knigi*. A XV. századi Külügyi Könyvekről lásd: ÁGOSTON, 2004a. 69-70.

²³⁴ Az angolra átirított kifejezés az idézett szakirodalomban *veriuschie*: HENNINGS, 2016. 85.

diplomáták 'baráti levelet' (ljubitelnijje gramoty)²³⁵ adtak a cárnak, amelyben közölték békés szándékukat, azonnali biztos áthaladást kértek más államokon keresztül is. A cár megígérte, hogy ha a küldő államokból érkeznek diplomáták, akkor őket ugyanolyan tiszteletben részesíti. Bizonyos körülmények esetén opasnye elnevezésű iratot bocsátottak ki a külföldieknek, hogy garantálják a szabad belépést és kilépést Oroszországból. Az orosz diplomáták is ugyanilyen levelet, a proozhije-t²³⁶ vitték magukkal külföldre mint a baráti levelet. Annak érdekében, hogy szállás és étel is biztosított legyen az orosz államon keresztülutazó követnek, ukázt mutattak fel a diplomáták és a pristavok, amellyel megfelelő szállást és ételt kérhettek a helyi vojvodáktól.²³⁷

A pszolszkij könyvek részét alkották a *nakazok* is, vagy más néven sztatejnye szpiszki.²³⁸ A nakaz utasította a külföldön tartózkodó orosz diplomatát a küldetéséről, a követi útjáról, a magatartási kódexről, az ajándékok részletes listájáról és a szertartási szabályokról, amiket követnie kellett. Tartalmazta még szóról szóra azt az üdvözlő szöveget is, amit a követ mondott el az uralkodónak, illetve hogy mikor kellett csendben maradnia. Az utasítások azt is tartalmazták, hogy hogyan kellett viselkednie egy vacsorán és mit tehettek a szolgái, ha meghívták az uralkodó asztalához.²³⁹ Minden diplomáciai küldöttség saját nakaz-t kapott.²⁴⁰ Az orosz diplomata sztateijnyi sziszok-ot²⁴¹ írt a 16. század második felétől (ami szintén a Poszolszkij knyigi részét képezte), amely a diplomáciai út kronológiai leírását tartalmazta, (mindent, amit az orosz diplomata tett és látott, hogyan fogadta az uralkodó stb.), illetve a meglátogatott udvar leírását, mutatta azt is, hogy mennyire követte a követ a nakaz előírásait (szóval

---

²³⁵ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban ljubitel'nye gramoty: HENNINGS, 2016. 85.

²³⁶ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban proezzhye: HENNINGS, 2016. 85.

²³⁷ Uo. 84-85.

²³⁸ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban nakazy és stateinye spiszi: HENNINGS, 2016. 85.

²³⁹ Uo.

²⁴⁰ Uo. 86.

²⁴¹ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban stateinyi sisok: HENNINGS, 2016. 87.

nem tekinthető etnográfiai leírásnak, mint a nyugat-európai követi úti beszámolók többsége).²⁴²

A 16. századra az orosz diplomáciai rangok három kategóriába olvadtak bele, s mindhárom kategória tagjait más jellegű ceremóniával fogadták külföldön. Ezek a *poszli* (nagykövet), a *poszlannyiki* (követ) és a *gonszty* (küldönc).²⁴³ Ezeket a címeket számos jellemzővel egészíthették ki, amelyek pontosabban meghatározhatták a diplomata funkcióját vagy a követség fontosságát (*polnomocsnyi veliki, bálsoj, pervonacsalnyij, legkij narocsnyi, skorji, csrezvücsainyi* stb.)²⁴⁴ A címeket gyakran csak általánosabb terminussal helyettesítették, mint amilyen a poszolannyie vagy poszlanyetc²⁴⁵ (megbízott, szó szerint „ő, akit küldtek”).

A számos kiegészítés és szinonima zavart okozhatott, és csakugyan stratégiaiilag zavarossá tette a szertartásokat. Alekszej Vaszilev, aki 1689-ben Bécsben járt, kifogásolta, hogy nem a megfelelő orosz diplomáciai ranggal kezelik, és kifejtette, hogy négy rang van a diplomáciai rendszerben, két rangfokozat van az első rangon belül: 1. velikije i polnomocsnyije poszli; 2. velikije poszli vagy egyszerűen poszli, és két rang a második rangfokozaton belül: poszlannyiki és poszlannye – ez utóbbinak volt ő besorolva.²⁴⁶

Az orosz küldöttek esetében a küldött rangja jelezte a küldöttség fontosságát, valamint azt, hogy milyen presztízssűnek tekintik az uralkodót, akihez a követ ment.²⁴⁷ A diplomáciai feladat fontosságától függően három vagy több nagykövet vezette a nagykövetséget, akik között munkamegsztás volt. Az első nagykövethez tartoztak a szertartási feladatok, és ő nagyon magas

---

²⁴² Uo.

²⁴³ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban: *posly* (nagykövet), a *poslanniki* (követ) és a *gonsty* (küldönc).

²⁴⁴ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban: *polnomochnyi, velikii, bol'shoi, pervonachal'nyi, legkii, narochnyi, skoryi, chrezvychainyi* stb.: HENNINGS, 2016. 98.

²⁴⁵ Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban: *poslannyi, poslanets*: HENNINGS, 2016. 98.

²⁴⁶ HENNINGS, 2016. 98-99. Az angolra átirrt kifejezés az idézett szakirodalomban: 1. *velikie i polnomocsnyije posly* 2. *velikie posly posly, poslanniki, posalnnye*. HENNINGS, 2016. 98-99.

²⁴⁷ Uo. 102.

rangú volt, a többi nagykövet pedig a korábbi követségi utakon szerzett szaktudásával járult hozzá a sajátos feladatokhoz.²⁴⁸

A követi küldetés élén a poszlannyikok álltak. Dvorjanyi (szrednyik rodov)-okat küldtek poszlannyikként a krími kánhoz és a kalmük uralkodóhoz. A keresztény államokhoz poszolnnyijént dvorjanyi (dvojanye csesztnyikh) vagy gyjaki rangúak mentek, gonsztyi-k pedig a sztriapcsije-k, gyjaki zilcsij-ek, podiacsie-k és nacsalnyije jugyi-k közül kerültek ki. A poszlikat és a poszlanniki-ket előre meghatározott számú különböző rangú személyek kísérték (pocsesztik), akiknek a társadalmi rangja meghatározta a diplomáciai rangját is (gylja poszolszkoje csesztyi).²⁴⁹ A rangjukat tükrözte a küldetés előtti javadalmazásuk (pénzt és földet kaptak) és az azt követő díjazás is.²⁵⁰ Szokatlan volt Európában, hogy az egész orosz küldöttség ott-tartózkodásának teljes ellátását (étel, szállás) a fogadó fél állja, mert az európai szokások szerint csak az első néhány nap költségeit állták az európai udvarok. Sok nyugati udvar viszont állta a költségeket, mert az ő diplomatájuk ellátását is biztosította az orosz udvar. Viszont a cári udvar igyekezett kontroll alatt tartani a külföldi követek tartózkodásának, ellátásának költségét, és fix összegben egyezett meg azokkal az államokkal, amelyekkel diplomatákat cseréltek (például: dánok, svédek).²⁵¹

Míg Nyugat-Európában csak a nagykövet (vagyis a legfelsőbb diplomáciai rang) képviselte az uralkodót személyében és kiváltságai nyomán, addig az oroszoknál mind a három rangú (poszli, poszlannyyiki, gontszi) diplomatát felruházták a cár méltóságával, de nem úgy, mintha ő maga volna a cár, hanem „reprezentatív karakter” minőségében. Ez a különbség számos diplomáciai incidensnek volt oka.²⁵²

---

²⁴⁸ Uo. 103.

²⁴⁹ Az angolra átvitt kifejezés az idézett szakirodalomban: poslannik, Dvoriane, (srednikh rodov), poslanniki, dvoriane (dvoriane chestnyikh), d'aki, gontsy, striapchie, d'aki zhil'tsy, podiachie, nachal'nye liudi, po chesti ikh, dlia posol'skoi chesti.

²⁵⁰ HENNINGS, 2016. 103.

²⁵¹ Uo. 103-104.

²⁵² Uo. 104. További diplomáciai félreértések okáról és a diplomáciai azonosságokról lásd: uo. 33., 158-159., 247., 248., 249., 250-251., 252-253., 254.

The Rarities of Russia with the Interest of England és a The New and Exact Description of Muscovy

Miért születhettek a források?

Miért is foghatott tollat a két szerző? William White kereskedőtársainak akarta bemutatni az országot, erre utal a „tekintettel Angliának ezen országgal folytatott kereskedelmi érdekeire” alcímrészlet,²⁵³ hogy ösztönözze a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatot. A második, 1698-as forrást hipotézisem szerint azért írta a szerző, hogy mire I. Péter cár Angliába ér, addigra ismerjék az országot (1698 január 8-án indult Angliába Péter).²⁵⁴ Azért gondolom így, mert bár nem szokták említeni, de 1697-ben járt Péter Utrechtben és tárgyalt Orániai Vilmosmal (1698-1702),²⁵⁵ tehát nem Angliában találkoztak először.²⁵⁶ Péter egyébként nagy tisztelője volt Orániai Vilmosnak.²⁵⁷ A Nagy Követségben a török elleni keresztény szövetség igénye²⁵⁸ és Péter személyes tanulási vágya összekapcsolódott, így a politikai és technológiai célok végig összefonódtak a tizennyolc hónapos utazás²⁵⁹ során.²⁶⁰

---

²⁵³ A főcím a vonatkozó alcímrészlet: The Rarities of Russia with the Interest of England in point of Trade with that Country

²⁵⁴ MASSIE, 2014. 250.

²⁵⁵ Orániai Vilmos személyiségéről lásd: MASSIE, 2014. 234-243., illetve BROMLEY, 1970. 190-192.

²⁵⁶ BARANY, 1986. 30., illetve az utrechti találkozó tényét erősíti meg GRAHAM, 1950. 95. Ezen az utrechti találkozón egyedül Lefort volt még jelen. Uo. Péter angliai tartózkodása 1698. január 10. és április 22. között volt. HUGHES, 1998. 25. Anthony Cross 1698. január 11. és április 25. közé teszi CROSS, 2000. 16.

²⁵⁷ MASSIE, 2014. 243-244. Még akkor is, ha eltérő volt a koruk és személyiségük, bár Vilmosnak hízelgett, hogy elismerő volt Péter a szövetségekkel kapcsolatban, melyeket a közös ellenségük a francia király ellen hozott létre, és a cár lelkesedése is lenyűgözte. MASSIE, 2014. 255. Bár utolsó találkozásukkor kissé eltávolodtak egymástól, mert a cár megtudta, hogy Vilmosnak köze van a császár és a szultán tervezett békekötéséhez, ennek ellenére ez a találkozás is barátságos hangulatban zajlott le, és a cár megajándékozta az angol uralkodót, valamint a szigetországbeli tartózkodása során segítségére volt embereket is. MASSIE, 2014. 265.

²⁵⁸ Péter meg akarta újítani és erősíteni kapcsolatait azokkal, akikre a török ellen számíthat, Azov elfoglalása után úgy gondolta, a Kercsi-szorost is meg tudja szerezni új flottájával, majd a Fekete-tenger urává válhat. Ehhez a technológia és szakemberek mellett szövetségesekre is szüksége volt. MASSIE, 2014. 193.

²⁵⁹ Uo.195.

²⁶⁰ BARANY, 1986. 18.

Az európaiak nem értették a helyzetet. „Mi oka lehet, egy hatalmas, távoli félig-meddig keletinek minősülő birodalom uralkodójának arra, hogy ilyen titokzatos utazásra vállalkozzon²⁶¹? Miért akarja megőrizni inkognitóját²⁶²? Miért utasítja vissza eleve a ceremóniákat, a megtisztelő fogadásokat? Miért akar látni oly sok mindent, és miért akarja megérteni, hogyan működnek a dolgok? Ahogy terjedt az utazás híre, úgy szaporodtak a célját illető spekulációk.”²⁶³ A „Pjotr Mihajlov” néven utazó cár²⁶⁴ eredeti terve szerint Varsóba, Bécsbe,²⁶⁵ Velen-

²⁶¹ Honfitársai sem értették, hogy Péter cár miért hagyja el az országot, mert eddig egyetlen orosz cár sem utazott békés szándékkal külföldre, aki elhagyta az országot, az azért tette, hogy megostromoljon egy várost, vagy üldözze az ellenséget. Ki fog uralkodni, amíg távol van az uralkodó, és miért inkognitóban megy? MASSIE, 2014. 193. Amíg távol volt, háromtagú régenstanács (Lev Nariskin és Borisz Goligin, Péter nagybátyjai és Pjotr Prozorovszkij) irányította Moszkóviát, és a régenstanács alárendeltjeként negyedikként Fjodr Romodanovszkij herceg, aki Moszkva fő kormányzója, de gyakorlatilag Oroszország alkirályaként viselkedett. MASSIE, 2014. 209-210. Paul BUSKOVITCH a fenti személyek (teljes nevükön L.K. Nariskin, Borisz Goligin, és Alekszej Petrovics Prozorovszkij-ez utóbbinál a keresztnév nem egyezik a két forrásban!) mellett még T.N. Streshnevet is megemlíti, a cár helyett kormányzók között. BUSKOVITCH, 2001. 198. Péter célja volt, hogy titokban maradjon, hogy elhagyta az orosz földet, egyrészt, nehogy a törökök támadást intézzenek addig, amíg a cár nincs jelen birodalmában, másrészt az oroszok elől is, akik gyalázatosnak tartották cárjuk külföldi tartózkodását. HUGHES, 1998. 23.

²⁶² Inkognitóját nem sikerült megőrizni, sokszor csodálták, és sok helyről az őt bámuló tömeg elől menekült el... MASSIE, 2014. 193-286. Többször említésre került ez a tény. Az inkognitó megőrzése nem volt külföldön sikeres, ugyanis a pletyka, hogy az orosz cár is a követség tagja, hamar elterjedt. Erről írt Franz Lefort unokaöccse is. Lásd: HUGHES, 1998. 24.

²⁶³ A különböző spekulációk a következők voltak: Pleyer Ausztria moszkvai megbízottja szerint a nagy követség csak álca, hogy elhagyhassa országát, és szórakozzon kicsit, Voltaire szerint Péter célja a hétköznapi emberek életének megismerése, hogy jobb uralkodóvá váljon, mások szerint meg be akarja tartani ígéretét, hogy elzarándokoljon Rómába, Szent Péter sírjához, melyet állítólag akkor fogadott meg, amikor majdnem hajótörést szenvedett. MASSIE, 2014. 193.

²⁶⁴ Uo. 195.

²⁶⁵ Eredetileg úgy volt, hogy Londonból utazik az orosz uralkodó Bécsbe, de az utazás mindig elhalasztásra került, miután megtudta, hogy a császár különbékét tervez kötni a törökökkel. Bár e hír hallatára indult a cár Amszterdamba, Lipcsébe, Drezdába, majd Prága érintésével Bécsbe. MASSIE, 2014. 265., 267. Onnan Velence helyett a sztreleclázadás hírére hazafelé vette az irányt. MASSIE, 2014. 278-279. (Jevgenyij Aszimov viszont azt írta, hogy két napot töltött Velencében a cár, és ott kapta a sztreleclázadás hírért. SZVÁK, 2004. 204-205.) Krakkónál érték utol a jó hírek a lázadásról, mármint, hogy leverték, de ennek ellenére nem fordult vissza Velencébe, hanem Moszkva felé folytatta útját. Útközben találkozott Erős Ágost

cébe, Amszterdamba és Londonba tervezett menni (ez a szakirodalom nem említi Rómát, míg Jevgenyij Anyiszimovnál Ausztria, Hollandia, Dánia, Anglia, Brandenburg – vagyis Poroszország –, Velence és a pápa meglátogatása szerepel úti célként).²⁶⁶ Franciaországba nem akart menni, mert törökbarát állam volt, valamint azért, mert Ausztria, Hollandia és Anglia ellensége volt.²⁶⁷ Péter hajózás iránti szeretete döntötte el, hogy a cár útja először Hollandia és Anglia felé vezetett, és korábbi terveivel ellentétben nem Bécs felé vagy a pápához Rómába, avagy Velencébe.²⁶⁸

Az is fontos volt, hogy közbenjárjon Augustus Frigyes szászországi választófejedelem érdekében, akit támogatott a lengyel trón elnyerésében, a XIV. Lajos francia király (1643-1715)²⁶⁹ által támogatott Bourbon Francois Louis Contival szemben.²⁷⁰ Félt, hogyha Conti lesz Lengyelország uralkodója, akkor a francia szövetséges lengyel király nem fog harcolni a török ellen, mert Franciaország a törökök és a krími tatárok támogatója volt a kereszténység céljával szemben. Lengyelország korábban Sobieski János uralkodása (1674-1696) alatt élen járt a török elleni harcban.²⁷¹ Mivel III. Vilmosnak is volt problémája a franciákkal, mert korábban meg akarták támadni Hollandiát, s emiatt fogadta el az angol trónt, hogy a két ország sikeresen szállhasson szembe a franciákkal²⁷² - mondhatni hollandiai hatalomra jutásától kezdve a franciaellenes szövetség volt a célja egész életében –, ezért lett Anglia uralkodója, illetve azért, hogy a szigetország protestáns állam maradjon²⁷³. Péter emiatt gondolta, hogy szövetség jöhet létre Anglia és Oroszország között. Amikor Péter kérte, hogy Vilmos csatlakozzon a törökellenes szövetséghez, nem kapott választ, egyrészt mert a holland-angol uralkodó nem akart háborúba bocsátkozni keleten, mert attól tartott, hogy osztrák szövet-

---

lengyel uralkodóval, aki elültette a svédek elleni háború ötletének a tervét a cár fejében. MASSIE, 2014. 283-284. Ez volt a nagy követség európai utazásának utolsó állomása. (M. K. B.)

²⁶⁶ SZVÁK, 2004. 200.

²⁶⁷ MASSIE, 2014. 194.

²⁶⁸ BARANY, 1986. 20-21.

²⁶⁹ XIV. Lajosról lásd: MASSIE, 2014. 196-202.

²⁷⁰ BARANY, 1986. 21.

²⁷¹ Uo. 21-22.

²⁷² SZÁNTÓ, 1992. 160.

²⁷³ MASSIE, 2014. 237-243.

sége figyelme is abba az irányba terelődik, ami XIV. Lajost nyugati terjeszkedésre ösztönözné, másrészt pedig nem hivatalosan történt a javaslat benyújtása, mert nem az orosz nagykövetek nyújtották be.²⁷⁴ A hivatalos nagyköveti találkozó után a hollandok visszautasították a török elleni háborúban való részvételt, és azt a kérést is, hogy megépítsék és felfegyverezzék azt a hetven hadihajót és száz gályát, amelyeket a cár a Fekete-tengeren akart bevetni, egyrészt, mert nagy adósságaik voltak a franciák ellen vívott háború következtében, másrészt saját hadiflottájukat is fel kellett újítani.²⁷⁵ Vilmos éppen béketárgyalásokat folytatott a franciákkal,²⁷⁶ Péter pedig nem akarta, hogy létrejöjjön a békekötés Anglia és Franciaország között. Bár Vilmost a franciák flottájukkal szorongatták, és később aláírta a rijswik-i békét,²⁷⁷ mégis találkozott a cárral a virginiai kereskedők kérésének eleget téve.²⁷⁸ Mielőtt Péter holland földre lépett, beindult a „dohány diplomácia”²⁷⁹. Több angol gyarmat – Maryland, Virginia, illetve Észak-

---

²⁷⁴ Uo. 244.

²⁷⁵ Uo. 246.

²⁷⁶ Uo. 244.

²⁷⁷ BARANY, 1986. 26-27.

²⁷⁸ Uo. 30.

²⁷⁹ A dohányról annyit jegyeznek meg, hogy „az orosz ortodox egyház tradicionálisan tiltotta az „istentelen növény”, a dohány használatát. MASSIE, 2014. 261. Az orosz ortodox egyház és a dohányzás viszonyát lásd ROMANIELLO – STARKS, 2009. 26-44. 1634-ben Péter nagyapja, Mihail cár halálbüntetés terhe mellett betiltotta a dohányzást, valamint a dohány bármilyen felhasználását.” MASSIE, 2014. 261. A dohány használatáért és kereskedelméért járó büntetést lásd: ROMANIELLO – STARKS, 2009. 14-16. Mintegy hetven évig állt fenn a dohány-tilalom, amit Nagy Péter oldott fel, ezzel kapcsolatos intézkedéseit lásd ROMANIELLO – STARKS, 2009. 18-21.

Egyébként az 1630-as években az angol kereskedők sokszor nyújtottak be panaszt, hogy számos esetben átkutatják őket Arhangelszkben és Vologdában, hogy van-e náluk dohány, akarnak-e dohányt eladni. ROMANIELLO – STARKS, 2009. 15.

Később a büntetést enyhítették, „csak” az orrcimpáját hasították fel annak, akit dohányzáson értek. A tiltás ellenére a külföldieknek köszönhetően azért elterjedt a dohányzás, s egyre ritkábban érvényesítették a rá vonatkozó büntetést. Alekszej cár egy rövid időre állami monopóliumként engedélyezte a dohánynal való kereskedést, de az egyház és a konzervatívok továbbra is elleneztek magát a dohányzást. Péter már fiatalon megismerte a dohányt, nem törődött a tiltással, a Német negyedben gyakran dohányzott holland és német barátjaival. MASSIE 2014. 261. Péter azt mondta, a dohány nem az egyházhhoz tartozó ügy, ezért akkor gyűjt rá, amikor akar. GRAHAM, 1950. 97.

Karolina – hatalmas dohányültetvényekkel rendelkezett, ezért az angolokat lelkesedéssel töltötte el az új, hatalmas piac megnyitásának lehetősége.²⁸⁰ A dohánykereskedők már korábban kérvényt nyújtottak be az uralkodónak, hogy járjon közben érdekükben a cárnál.²⁸¹ A virginiai és marylandi kereskedők versengtek egymással, hogy minél kedvezőbb kereskedelmi javaslatot dolgozzanak ki. Az angol kereskedők célja az volt, hogy visszaszerezzék az 1649-ben elvesztett privilégiumaikat, például szabadon közlekedhessenek hajóik az orosz birodalom bármelyik kikötőjében, szabadon kereskedhessenek a birodalmon belül, vám nélkül szállíthassanak árukat Perzsiába és hozhassanak árukat onnan.²⁸²

Matthew P. Romaniello azt írta *Moszkóvia rendkívüli dohánytilalma* című tanulmányában,²⁸³ hogy Orániai Vilmos és I. Péter hivatalos szerződést kötött Utrechtben (Janet Hartley szerint ez a szerződés már Angliában köttetett, és néhány pontját másképpen írja le – lásd lentebb), mely szerint angol kereskedők egy csoportja kereskedhet Moszkóviában. Az újonnan alakult kereskedelmi társaság az első évben (1699) 3.000 nagy hordó²⁸⁴ (másfélmillió font) dohányt, az azt követő évben 5.000 nagy hordónyt, majd a

---

Európai útja előtt a cár rendeletben adott engedélyt a dohányzásra és a dohánynal való kereskedésre. MASSIE, 2014. 261. A dohánytilalmat 1697-ben oldotta fel. (ROMANIELLO – STARKS, 2009. 3. A pátriárka kiközösítette az egyházból Martyn Bogdanov Orlenok kereskedőt BUSKOVITCH, 2001. 199. (Bogdanov egy évre vásárolta meg a dohány eladásának jogát Moszkóviában 1696. december 1-től ROMANIELLO – STARKS, 2009. 18.), feleségét, gyermekeit és azok gyermekeit is, mert 15.000 rubelért vásárolta meg a dohánymonopóliumot. Ezenkívül elutazása előtt a cár szerződést kötött néhány angollal a dohány exportjára, importjára, kezelésére vonatkozóan 3 évre (Sic!). Lásd: BUSKOVITCH, 2001. 199. Az angol kereskedők szerepe a dohánykereskedésben 1706-ban csökkent, ekkor Péter a holland és dán dohányimportot támogatta, Ukrajnából viszont 1727-ig legálisan nem lehetett dohányt vinni az ország központi tartományaiba. ROMANIELLO – STARKS, 2009. 20-21.

²⁸⁰ A Moszkóviában lehetséges dohánykereskedelemtől úgy nyilatkoztak az angol kereskedők, hogy „jobb lehetőség számunkra, mint az ezüstbányák”. ROMANIELLO – STARKS, 2009. 10.

²⁸¹ MASSIE, 2014. 261.

²⁸² BARANY, 1986. 30-31.

²⁸³ ROMANIELLO – STARKS, 2009. 9-25.

²⁸⁴ Interneten fellelhető szótárak szerint lehet a nagy hordó 240 liter, 236,5 liter, illetve úrmértékként 209, illetve 286 liter. (<http://angol-magyar-szotar.hu/hogshead.html>), de egy másik szerint 2385 liter (brit) mértékegységként. (<https://dictzone.com/angol-magyar-szotar/hogshead->

szerződés megújítását követően minden további évben újabb 5.000 nagy hordónyi dohányt szállíthat Oroszországba. Ezenkívül minden máshonnan érkező dohányimportot megtiltott a cár, és az ukrajnai dohányt is csak Ukrajnában lehetett eladni. Ha az első két év után marad importált dohány az angol kereskedők kezén, akkor azt az angolok eladhatják. Ezért a különleges kedvezményért az angolok előlegben 12.000 fontot fizettek vámként a cárnak.²⁸⁵ George Barany szerint Péter a döntést angliai látogatásáig elhalasztotta.²⁸⁶

A cár új cimborája, Carmarthen márkija vette kezébe az ügyet Angliában. A cár lelkesedett az általa felvázolt angol kereskedőcsoport kezében lévő dohánymonopóliumért, mert enyhíthetett az ortodox egyház erős szorításán, nem mellesleg jelentős anyagi hasznot is jelentett. Ekkorra már a küldöttségnek is kellett valamilyen bevétel, ugyanis a kétszázötven orosz ellátása akkor is jelentős kiadást jelentett, ha a vendéglátó országok nagyrészt állták az ott-tartózkodás költségeit. Ezenkívül Péter emberei tengerészeket, tengerésztiszteket, hajóácsokat is toboroztak, akiket valamiből fizetni kellett, illetve a toborzott szakemberek²⁸⁷ úti-költségeit is állni kellett. Annyi szerszámot, eszközt és gépet is beszerettek,²⁸⁸ hogy tíz hajót kellett kibérelni azok orosz honba történő elszállítására. Szóval a küldöttség kasszája egyre jobban apadt és a Moszkóviából érkező anyagi segítség sem volt mindig elég.²⁸⁹ 1698. április elején írt alá egy szerződést, de ebben nem a

²⁸⁵ ROMANIELLO – STARKS, 2009. 19-20. Később az is problémát okozott, hogy az angolok úgy értelmezték, nemcsak dohányt, más árut is eladhatnak orosz földön. Péter ezt vitatta. Újabb tárgyalások kezdődtek, de ennek eredményét nem írja a szerző. A szerződés is felemásan valósult meg, csak 5.500 nagy hordónyi dohányt adtak el az angolok, szerintük az olcsóbb ukrán dohányt vették még az oroszok, és Szibériába sem mehettek eladni a maradék dohányukat. Azt nem tudták, hogy Péter törekedett arra, hogy betartsa a szerződés pontjait. ROMANIELLO – STARKS, 2009. 20.

²⁸⁶ BARANY, 1986. 46.

²⁸⁷ Ezenkívül hatszáznegyvenöt hollandot is a cár szolgálatába csábítottak a küldöttek – köztük matrózt, mérnököt, hajóácsot, orvost, tengerésztisztet és Cruys ellentengernagyot. Cruys beszélt rá kétszáz holland tisztet, hogy fogadják el az orosz ajánlatot. MASSIE, 2014. 267.

²⁸⁸ A küldötteknek hajóágyúkat, csigákat, emelőeszközöket és navigációs eszközöket kellett gyűjteniük, hogy ezeket le lehessen másolni orosz földön. MASSIE, 2014. 194.

²⁸⁹ Uo. 261-262.

Moszkvai Társaság kapta vissza régi kedvezményeit, és nem a viriginiai kereskedőknek kedvezett benne, hanem dohánymonopóliumot kapott Camarthen márkija és vállalkozása 2-7 évre, 12.000 font fejében, amit angliai útján adott Péternek.²⁹⁰ Stephen Graham ezzel szemben 20.000 fontot említ könyvében.²⁹¹ Itt fontos megjegyezni, hogy Robert K. Massie 2014-es könyvében 28.000 angol fontról ír, tehát ennek az összegnek a fejében „a cár engedélyezi több millió tonna dohány Oroszországba való vámmentes beszállítását és az orosz piacokon történő, korlátozások nélküli forgalmazását.”²⁹²

Janet Hartley erről a szerződésről azt írta, hogy a *Royal Transport*ért és 4.000 fontért (illetve további 8.000 fontért cserébe) megengedte Carmerthen márkijának és egy csapat városi kereskedőknek, hogy 3.000 nagy hordó (240 liter) – másfélmillió fontnyi dohányt az első évben, 5.000-et a második évben, majd további 6.000 nagy hordónyit fontonként négy és fél kopek vámmal.²⁹³ Az Orosz Társaság,²⁹⁴ amely korábban kereskedett az oroszokkal, sérelmezte, hogy a cár a városi kereskedőkkel kötötte meg a dohányszerződést, nem pedig velük.²⁹⁵ Vilmos és Péter utrechti találkozása a cár angliai utazása előzményének tekinthető²⁹⁶. Novemberben a cár, miközben Vilmostal beszélgetett, megemlítette, hogy szeretne Angliába utazni,²⁹⁷ tehát az angol király tudta, hogy az orosz uralkodó Angliába fog jönni.²⁹⁸ (Sőt Vilmos két hadihajót és két kisebb hajót küldött a cárért, miután visszatért

---

²⁹⁰ BARANY, 1986. 46.

²⁹¹ GRAHAM, 1950. 97.

²⁹² MASSIE, 2014. 262.

²⁹³ HUGHES, 2001. 54.

²⁹⁴ Russia Company.

²⁹⁵ HUGHES, 2001. 60.

²⁹⁶ Azért is döntött Péter úgy, hogy Angliába is elmegy, mert a holland hajóácsoknál nem voltak alapvető princípiumok, általános tervek a hajók építéséhez, amelyeket Péter szeretett volna hazavinni, hogy a képzetlen munkások is tudjanak hajót építeni, olyanok is, akik soha életükben nem láttak hajót. Egyébként Péter az oroszországi holland hajóácsokat elkezdte korlátozni, ezt hazaküldött levelében rendelte el, jelezvén, hogy elégedetlen a holland hajóépítés módszerével. MASSIE, 2014. 249.

²⁹⁷ Uo.

²⁹⁸ Az angliai tartózkodásról részletesen lásd uo. 250-267.

Londonba,²⁹⁹ aki csak Mensikovot és néhány „önkéntest” vitt magával, Lefortot és a küldöttség többi tagját Hollandiában hagyta folytatni a megkezdett tárgyalásokat.)³⁰⁰ Ezért születhetett meg az 1698-as forrás, hogy Oroszországot megismerjék az angolok.

A szövegek szerkezeti felépítése, tartalma röviden³⁰¹

Az első forrás kiadásának idején Angliában II. Károly uralkodott (1660-1685), Oroszországban pedig Alekszej viselte a cári címet (1645-1676).

A második forrást 1698-ban adták ki. Angliában ekkor III. Orániai Vilmos uralkodott (1689-1702), Oroszországban Nagy Péter (1682-1696-társuralkodó, 1696-1725-önálló uralkodása).³⁰²

Az első forrást William White (ahogy magát nevezi Will. White) kereskedő írta, címe *The Rarities of Russia with the Interest of England In point of Trade With that Country* (Oroszország ritkaságai, tekintettel Angliának ezen országgal folytatott kereskedelmi érdekeire), amint azt az orosz követek nagyszerű jóltartásuk során előadták. Erzsébet királynőnél 1589-ben, Jakab királynál 1617. november 5-én, II. Károlynál 1662-ben³⁰³ járt követ. Londonban jelent meg a mű 1662-ben³⁰⁴ a három nagykövet beszámolója alapján, akik a fent említett időpontokban jártak Angliában.³⁰⁵ Már az elején tükröződik, hogy kereskedő írta, ugyanis „*A kereskedelemről és az emberi természet kapcsolatáról a következők gondos-*

---

²⁹⁹ A csatornán átkelés 24 órájában a hajó legénységét végig nézte munkája közben a cár, és végig kérdezősködött a hajózásról. MASSIE, 2014. 254.

³⁰⁰ Uo. 250.

³⁰¹ A két szöveg tartalmi összevetését lásd még a mellékletben.

³⁰² FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2001. 661. Nagy Péter uralkodásáról lásd még például: PAXTON, 2004. 17-25.; BROMLEY, 1970. 716-740.; NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2002. 48-79.; BUSKOVITCH, 2001. Ez a mű új szemléletű, mert az állam működésének megértéséhez a cár, az uralkodó elit és az állami intézmények leírását ötvözi, a cár magánéleti elemeit is figyelembe véve.

³⁰³ Az 1662-ben Angliában járt követségről történik említés: HENNINGS, 2016. 103. oldalon, ahol Petr. S. Prozorovszéij volt az első számú nagykövet. Erről lásd még: HENNINGS, 2016. 128-131. Ennek fontos előzménye John Hebdon 1660-as követi útja, aki az orosz cár nevében 3000 angol katonát és tisztet kért a lengyelek és litvánok ellen viselt háborúhoz, hivatkozva a II. Károlynak adott kölcsönre. HENNINGS, 2016. 128.

³⁰⁴ A cím utáni szöveg fordítása a forrás címlapjáról. WHITE, 1662.

³⁰⁵ 1661-ben vagy 1662-ben angol nagykövet is járt Alekszej cárnál. LONGWORTH, 1984. 153-154. alapján.

*kodnak, ugyanis minden igazi országnak igénye van olyan dolgokra, amelyeket más országok kínálnak neki, és az ő kínálatára a másik országnak van szüksége. Egyik fél sem fogja azt mondani a másik félnek, hogy nincs szüksége a másikra...”*³⁰⁶

A *The New and Exact Description of Moscovy*-nak nem ismerjük az íróját, csak azt tudjuk, hogy 1698-ban jelent meg, Londonban adták ki és Richard Baldwin számára nyomtatták. Richard Baldwin, aki whig³⁰⁷ könyv- és újságkiadó volt, 240 könyvet adott ki 1689-1698 között.³⁰⁸ Az ő nevéhez fűződik többek között a *Historical Account* és a *Postman* című lap kiadása.³⁰⁹ 1698-ban halt meg, utána tevékenységét özvegye, Anne Baldwin folytatta,³¹⁰ aki az 1700-as és 1710-es években adott ki könyveket, újságokat.³¹¹ A szerző szerint a mű „tartalmaz mindent, amit szükséges tudni a hatalmas birodalommal kapcsolatban”³¹².

A *Rarities of Russia* 32 oldalas, de a 6. oldal után a 9. oldal következik, valószínűleg elszámolták, ezt mutatja, hogy a számozás is jól folytatódik, a felsorolásban 8. után a 9. pont következik, a 20. oldal után pedig a 25. oldal, itt is lehet, hogy csak elszámozás történt, ugyanis minden oldal alján a következő oldal első szava látható, és ez alapján a következő oldal mindkét helyen a megfelelő szóval folytatódik. De az ötödik fejezetnél a 25. oldal más témára vált, és befejezetlennek is tűnik a katonai rész, illetve mert új szerkezeti felépítés kezdődik, itt tehát valószínűleg hiányzik néhány oldal. A szöveg oldalán a főbb címek láthatók: A kormányzat neve, A (cár) beiktatása, A hatalom, A parlament, A politika, Jövedelem, Jövedelemnövelő politika, Bíraskodás, A privát viselkedés, Orosz követ Erzsébet királynőnél, (Orosz követ) Jakab királynál, (Orosz követ) II. Károlynál.

A *New and Exact Description of Moscovy* című műnek az oldalai alján is olvasható a következő oldal kezdőszava. Ez a mű 28 oldalas, és minden oldal szerepel benne.

---

³⁰⁶ WHITE, 1662. 1.

³⁰⁷ WALKER, 1974. 695.

³⁰⁸ Uo. 698.

³⁰⁹ Ip- 698., 699.

³¹⁰ <http://www.mapforum.com/08/8bl.htm>

³¹¹ WALKER, 1974. 699.

³¹² A NEW... 1698. címlap.

Mindkét szöveg Oroszország földrajzi leírásával kezdődik (*első fejezet*). Ismertetik Oroszország szomszédait, a terület szélsőséges időjárását, talaját, folyóit. A *New and Exact Discription of Moscovy*-ban ezután Szarmátföld részeiről, Moszkóvia különböző területeiről, (Moszkva, Vlagyimir, Pszokov, Nyizsnij-Novgorod, Rosztov stb.), végül az ország árucikkeiről olvashatunk.

William White a *második fejezetben* a helyi árucikkekről (gyümölcsök, gabona, különböző szőrmék, méz, viasz, marhabőr, mézsőr, hízott marha, halolaj, tokhal, len és kender, só, kátrány, tölgyfa, ámbra és különböző állatok, madarak stb.) írt. A másik forrás a *második fejezetben* a nagyvárosokról (pl. Moszkva, Novgorod), arról, hogy hogyan fedezték fel Oroszországot az angolok, valamint az ország lakóiról.

A *harmadik fejezetben* mindkét forrás szerzője az oroszok vallásáról számolt be,³¹³ a későbbi forrás írója írt még a házasságról, válásról, a temetésről és más ünnepekről, az étkezésről, szaunáról (Hot House vagy Bath-stove) és az oroszok ruházatáról is.

A *negyedik fejezet* teljesen eltérő a két forrásban. William White kiemeli azt, hogy „fontos ismerni az oroszok ellenségeit, vagy akikkel békében élnek, mert így lehet külpolitikailag kedvező eredményeket elérni”.³¹⁴ Az 1698-as műben a területek kormányzásáról, bíraskodásról és a (zemszkij) szoborról van szó.

Az *ötödik fejezetben* a hadviselésről adott leírást mindkét szerző. Ezután White még a kormányzatról, a cár beiktatásáról, a hatalomról, a „parlamentről”, a politikáról, az állami jövedelmekről, jövedelemnövelő politikáról, a bíraskodásról, a ruházkodásról és az Angliában megfordult orosz követekről írt. Ezzel fejezte be művét.

A *New and Exact Discription of Moscovy hatodik fejezetében* a cár jövedelmeiről, a pénznemeiről, a súlymértékekről és más mér-

---

³¹³ Itt jegyezném meg, hogy amikor I. Péter cár Angliában járt, találkozott Gilbert Burnet Salisbury püspökkel, akinek az volt a célja, hogy áttérítse a cárt, de a protestantizmusra is csak érdekességként tekintett az uralkodó. MASSIE, 2014. 259. Nem vett ugyan részt a Szent Pál katedrálisban tartott misén a tömegek miatt, de a Canterbury érsek magánkápolnájában anglikán módon áldozott. Számos protestáns szekta is megpróbált Péter felé közeledni, de sikertelenül, egyedül a kvékerek iránt mutatott érdeklődést. Olyannyira, hogy több gyűlésükre is elment. MASSIE, 2014. 260-261.

³¹⁴ WHITE, 1662. 17.

tékegységekről, a kereskedelemről és az orosz ritkaságokról (állatokról) olvashatunk.

A későbbi mű utolsó, *hetedik fejezetében* történelmi áttekintést kapunk a jelenlegi cárral bezárólag a cárrá koronázás folyamatáról, a cár címeiről, az ország címerállatáról (jelképéről) és a nemességéről.

A két forrás elemzése

Az elemzésben a két szöveget összehasonlítom, sokat idézek belőlük, majd az idézeteket értelmezem, hogy a mai, illetve a ma fellelhető angol és magyar szakirodalom mit gondol az adott témáról. Emiatt az elemzés inkább deskriptív jellegű.

Az első fejezet témája mindkét műben azonos, a Moszkvai Oroszország földrajza, természeti körülményei, azonban a két szerző más sorrendben írt a részletekről (ez a két mű felépítéséről is elmondható, hasonló felépítésűek, de más sorrendben szerepelnek az adatok). Emiatt feltehető, hogy nem azonos mű a forrásuk, vagy az 1698-ban kiadott mű nem használta forrásul az 1662-est. Mindkét szerző megemlíti, hogy korábban Szarmataföldnek (Sarmatia)³¹⁵ hívták az országot, ebből megtudhatjuk, hogy a 17. században úgy tartották, ez Oroszország ősi neve. Az 1698-as forrás írója arra is kitér, hogy Szarmataföldnek milyen részei voltak (Fehér- és Fekete-Szarmataföld).³¹⁶ Mindkét műben megmagyarázták, hogy a Szarmataföld oroszul elosztást, felosztást jelent.³¹⁷ Ebből azt láthatjuk, hogy az ősi föld jelentése nem változott a két forrás megírása között eltelt idő alatt.

A két forrás szerzője más sorrendben írt ugyanazokról a témákról, illetve *A New and Exact Description of Moscovy* szerzője kicsit több dologról írt, mint William White. White-nál először az ország régi nevééről, szomszédairól, kiterjedéséről olvashatunk adatokat, majd az ország talajáról, az évszakokról, végül a folyókat sorolta fel. Ezzel szemben az 1698-as forrás szerzője először az ország hatáiról, majd Oroszország jelenlegi részeiről, például Vlagyimírről (Volodemar), Moszkváról, Polockról (Plesco), Nyizsnyij-Novgorodról (Nisnovgorod), Smolenskről (Smolensco),

---

³¹⁵ WHITE, 1662. 2.

³¹⁶ A NEW... 1698. 2.

³¹⁷ Uo. 2.

Rosztovról (Rostove), Jaroszlávról (Xaroslave) stb. írt és azokról a részekről, melyeket terjeszkedés során szerzett meg: Tver (Twerre), Jugoria (Xoughoria), Szibéria (Siberia), Kazany (Cazan), Asztrahány (Astrahan). Írt az ország kiterjedéséről, külön az északi rész éghajlatáról, a folyókról, a talajról, végül általánosan az éghajlatról. Érdekes, hogy mindkét szerző öt hónap hosszúságúnak említette a telet, de a *Rarities of Russia*-ban White szerint novembertől ápriliséig tart ez az évszak,³¹⁸ míg *A New and Exact Description of Moscovy* szerint novembertől március végéig.³¹⁹ Az ország szomszédairól így írtak: „Északról Lappföld és az Északi-tenger határolja, keletről és délről Tatár föld, nyugatról és délnyugatról Litoánia, Livónia és Lengyelország”.³²⁰

„Moszkóvia nevezetes országa, vagy ahogy néhányan Oroszországnak hívják, keletről az Ob vagy Oby folyó határolja és a nagajai tatárok élnek tőlük keletre, nyugatról Litoánia, Livónia és Lengyelország határolja, Északról Lappföld és a tenger, délről a Tatár föld egy területe, amelyet Krímnak hívnak.”³²¹ Az ország szomszédainak leírásakor megfigyelhető, hogy *New and Exact Description of Moscovy*-ban a tatárokat megkülönbözteti nagajai és krími tatároknak a szerző, míg White egyszerűen csak Tatár földről írt.

A két forrás bizonyos földrajzi neveket máshogy nevezett meg. A korábbi forrás Moszkóvia vagy Moszkvai Oroszország megnevezésére a *Muscovy*³²² kifejezést használta, míg a későbbi, mint ahogy a címe is mutatja, *Moscovy*-nak. Különbözik a két forrásban a folyónevek átírása. Míg William White a Volgát *Volghu*³²³-nak nevezte, addig a másik forrásban *Volga*³²⁴ név szerepelt. Ugyanígy másként nevezték meg a Dont, illetve mindkét szerző leírta Donként is, de amíg White a *Taxais*,³²⁵ addig a másik forrás *Tanais*³²⁶ kifejezést használta a Don másik nevéként. Mindkét név egyébként latin eredetű. Ugyanez figyelhető meg a Dvina

³¹⁸ WHITE, 1662. 3.

³¹⁹ A NEW... 1698. 4.

³²⁰ WHITE, 1662. 2.

³²¹ A NEW... 1698. 1-2.

³²² WHITE, 1662. 2. például.

³²³ Uo. 4.

³²⁴ A NEW... 1698. 3.

³²⁵ WHITE, 1662. 4.

³²⁶ A NEW... 1698. 3.

esetében, White-nál *Duina*,³²⁷ a *New and Exact Description*-ben *Duyna*³²⁸ a folyó neve. Bár ez nem számít lényeges különbségnek, ugyanis tudjuk, hogy az u az megfelel a latinban a v-nek, és az i és y is számíthat azonos betűnek. William White Moszkvát hol *Moske*-nak,³²⁹ hol *Moscho*-nak,³³⁰ hol *Musko*-nak³³¹ nevezte. Az ismeretlen szerző végig az angoloknál ma is használatos *Moscow*³³² alakot használta.

Az 1698-as forrás az első fejezet végén sorolta fel az ország kereskedelmi termékeit egy mindössze háromsoros bekezdésben: „Ez az ország többek között híres szőrméi gazdagságáról, amelyekre különböző lények vadászása során tesznek szert, és bőreiről, hízott marháiról, viaszról, mézről, lenről, kenderről és kátrányról és más értékes árucikkekről.”³³³ Ezzel szemben William White, a kereskedő egy egész fejezetet szentel a témának, így a második fejezetéből megismerhetjük az orosz árukat. Itt csak felsorolnám, hogy milyen színes árukészletük volt az oroszoknak (bár a forrás felsorolásában kétszer szerepel a 10. szám!), először a gyümölcsöket veszi sorra (alma, körte, málna, szamóca, különféle bogyók stb. – itt említi az uborkát is!), utána a gabonák következnek (búza, rozs, árpa, zab, borsó (!), hajdina), ezután olyan árukat sorol fel „amelyek gazdagítják őket és más országok örömét is szolgálják”,³³⁴ például különféle szőrmék (cobolyé, hermeliné, szibériai szürkemókusé, mókusé stb.). Aztán írt a mézről, a viaszról, marhabőrről, mézsöréről, hízott marháról, melyről megtudjuk, hogy nagy részét eladták az oroszok abban az időben. Szólt a halolajról (többfélet említ: fokaolaj, tengeri felcserolaj, kecsegeolaj, hétkopolyús cápaolaj stb.) és a tokhalról. A len és kender esetében fény derül arra, hogy nagyon fontos az angoloknak, mert hajókötelet³³⁵ készítenek belőle. Ezután megemlítette a sót (Szaratovból és Asztrahányból), a

---

³²⁷ WHITE, 1662. 4.

³²⁸ A NEW... 1698. 3.

³²⁹ WHITE, 1662. 4.

³³⁰ Uo.

³³¹ Uo. 29. 30. például.

³³² A NEW... 1698. 5. például.

³³³ Uo. 4.

³³⁴ WHITE, 1662. 5.

³³⁵ Van olyan történész, aki szerint az, hogy a Nagy Armadát legyőzték az angolok (1588), a kiváló minőségű orosz kötélnek volt köszönhető. SASHALMI, 2011. 83.

kátrányt, melyet fenyőfákból nyernek a Dvina és Szmolenszk területéről; a tölgyfát, melynek bőségében vannak, valamint gyémántokat, ámbrát, halfogat. Különböző állatokról írt (dámvad, őzbak, vadló, medve, hód, különféle rókák, mókusok), madarakról (héja, sas, vadászsólyom, vándorsólyom, daru, fácán, gólya, nagybagoly stb.) és halakról (csuka, édesvízi fogas, ponty, angolna, compó, kecsge, hering).³³⁶ Ez mutatja, hogy a *Rarities of Russia* íróját mi az, ami az országgal kapcsolatban a legjobban érdekelte. Nemcsak felsorolja a cikkeket, hanem mindegyikről írt egy pár sort, arról viszont nem írt, hogy ők ezeket az értékes cikkeket mivel viszonyozhatnák, ez bizonyítja, hogy csak azzal foglalkozott, ami Anglia érdekeit szolgálta.

Ha megnézzük a szakirodalmat, Sashalmi Endre így írt az oroszok kereskedelméről: „A 16. századtól az orosz kivitel fő cikkei a hajóépítéshez szükséges nyersanyagok voltak: fa, hajókötél-ebből állítólag az oroszok gyártották a legjobbat-, kátrány, kender, faggyú, bőrök, hamuzsír és különböző prémek. A behozatal sokkal színesebb volt. Jelentős tételt alkottak a fegyverek és a hadviseléshez szükséges nyersanyagok (salétrom, kén); ezenkívül a fűszerek változatos skálája (borstól a fahéjig), déli gyümölcsök, fémek (bronz, réz, ón) és persze különböző posztók tették ki az import jelentős részét.³³⁷ A 16-17. századi orosz exportban megmaradt a prém, a viasz, a méz jelentősége; ezen kívül durvább szöveteket, a 17. század második felétől vasat és vasárukat, valamint fegyvereket vittek ki. Ugyanakkor reexportáltak nyugatról angol és holland posztót, papírt és üveget.”³³⁸ Az 1662-es forrás az áruk színesebb skáláját vonultatja fel, bizonyítván, hogy mennyire gazdag ez az ország, és hogy mindenképpen hasznos az angoloknak kereskedniük az oroszokkal.

A *New and Exact Description of Moscovy* második fejezete leírja a Moszkvai Oroszország néhány városát, pl. Moszkvát és Novgorodot. Arról ad ismereteket, hogy hol fekszik, hányan lakják, milyen házak vannak ott. Moszkvában a faházakról kiderül, hogy nyáron remekül hűtenek, télen pedig ugyanilyen jól fűtenek. Azonban ezek a házak tűzveszélyesek, s ennek bizonyítására példákat hoz arra, hogy mikor volt tűz Moszkvában: „1571-ben a

³³⁶ WHITE, 1662. 4-14.

³³⁷ SASHALMI, 1995. 65.

³³⁸ Uo. 67.

tatárok égették fel, 1611-ben a lengyelek és 1676-ban egy véletlen tűzeset történt". „A templomok és az előkelő emberek házai kőből és téglából épültek” - ez mutatja, hogy az előkelők megengedhették maguknak, hogy a tűznek ellenálló házakat építtessenek. Az a tény, hogy a templomok kőből vagy téglából épültek, arra enged következtetni, hogy az egyház, illetve a vallás szerepe milyen fontos volt, mert ezeket az épületeket olyan anyagból építették, ami ellenáll a tűznek. Megtudhatjuk, hogy „a legfontosabb templomokat aranyozott rézzel vagy ónnal fedik, ugyanebből a fém-ből készült hatalmas gömbbel díszítik”.³³⁹ Ez az angolok számára érdekesség. Megtudhatjuk, hogy milyen a Kreml, és mindenképpen hangsúlyozandó, hogy nagy méretével fontosságára utal. Arról viszont nem írt, hogy milyen belülről, ebből arra következtethetünk, hogy a szerző nem járt a Kremlben. Novgorod házai is fából készültek, de fenyővel és fával palánkozott utak voltak a városban.³⁴⁰

A második forrás szerzője hosszabban írt Moszkváról, mert ez a főváros, és érdekességként jegyezte meg, hogy Novgorodban fából készült út található. Arról is szót ejtett a szerző, hogy Jaroszlávi Vlagyimir Harold angol király lányát vette el 1067-ben, ezzel az első orosz-angol kapcsolatról kaptunk információt. Ezzel azt bizonyíthatta a szerző, hogy az ilyen régen meglévő kapcsolatot ápolni lehet és kell. Később Arhangelszkről írt, amelyről részletes adatokat közölt, hol fekszik pontosan („Szent Miklós-öböl mellett van... a 65. északi szélességen helyezkedik el”),³⁴¹ honnan kapta nevét, és hogy az angoloknak az ott lévő telepek miatt volt fontos. Az, hogy ilyen pontos leírást adott a városról, azt mutatja, hogy William White járhatott is Arhangelszkben. Szót sem ejt a forrás az ott lévő konkurenciáról, a hollandokról, és ebből arra következtethetünk, hogy nem akarta ezzel elijeszteni kereskedő társait. Itt tehát az angolok kereskedelmi privilégiumairól és a kereskedelmi telepeiről írt, melyek valóban léteztek Oroszországban, és fénykoruk a 17. század elejéig tartott. Ezután leírta, hogy az emberek nagyon szorgalmasak, és türelmesek az éhséggel szemben, nagyon alázatosan tisztelik a fejedelmet, fizetik adóikat, vidáman(!) és készségesen engedelmeskednek, mindig készek

---

³³⁹ A NEW... 1698. 5.

³⁴⁰ Uo. 6.

³⁴¹ Uo. 7.

háborúba vonulni, és jól viselik a nehézségeket stb.³⁴² Ebből arra következtethetünk, hogy az oroszok milyen jó és alázatos alattvalók voltak.

A harmadik fejezetben mindkét szerző a vallásról írt. White-nál megtudhatjuk, hogy az oroszok vallása „nem babonából, vagy bálványimádásból ered, hanem a római katolikus vallás átvételéből, de a görög vallás szegényebb rítusát tartják. Megvan a saját Bibliájuk és a négy első tanács, de a régi idők tisztább metódusát követik. A pátriárka a vezetőjük, akinek négy érsek, püspökök és segédek dolgoznak. A papság műveletlen és vonakodik tanítani a népet, bár olvassák a liturgiát és kiszolgálják a szentségeket. ...Az oroszok gyerekeiket, a születést követő nyolc napon belül keresztelik meg, Az Utolsó Vacsora³⁴³ szentségét évente egyszer (sic!), húsvét előtt gyakorolják bűnbocsánat után.” Ebből az derül ki számunkra, hogy a görög szertartást követik az oroszok, pátriárkának hívják a vallási vezetőjüket. A papság műveletlenségére is fény derül, ezt a korszakban több szerző is leírta (lásd korábban). Azt viszont kétlem, hogy az oroszok évente csak egyszer vették magukhoz az úrvacsorát, ugyanis nagyon vallásosak voltak, és amennyire ismerem a vallást, többszöri áldozást írnak elő a híveknek. Azt viszont valószínűnek tartom, hogy húsvét előtt mindenképpen részesülniük kell ebben a szentségben. Utána arról kapunk felvilágosítást, hogy az orosz ortodox vallás megpróbált egyesülni Rómával, azonban ez nem jött létre, és az okát is megtudjuk: „mert a tanokat annyira elferdítettnek ítélték és megromlott fegyelmet találtak a római egyházban”.³⁴⁴ Ezután kiderül, hogy több uralkodóval is próbáltak az oroszok összefogni a veszélyes ellenség, a török ellen,³⁴⁵ akik akár fegyverrel is terjesztették hitüket. Ez mintegy magyarázatként is szolgálhat az 1588-as egyesülési kísérlethez. A török tulajdonképpen a kereszténység ellensége, s emiatt szükséges a keleti és nyugati keresztény uralkodók összefogása. Majd megtudhatjuk, mely az a három szentség, amit elismernek: a keresztséget, az úrvacsorát és az utolsó kenetet. Főbb pontjaiban olyannak tartja White az orosz vallást,

³⁴² Uo. 8.

³⁴³ Úrvacsora

³⁴⁴ WHITE, 1662. 15. Lásd még Alberto Campense-ről, illetve Antonio Possevino-ról jelen írásban fentebb.

³⁴⁵ Erről írt a 16. században Johann Fabri, Paolo Giovio, Alberto Campense, lásd fent.

mint amilyen az angol.³⁴⁶ Ebben a fejezetben White idéz Fletcher-től.³⁴⁷ Míg White hosszabb, két és fél oldalas leírást közöl, addig a másik forrás szerzője csak egy bekezdésben vázolta fel a vallást: „A vallásuk olyan, mint a görögöké, és sok mindenben különbözik a rómaiától és a megreformált egyházaktól. Mindkét szín alatt áldoznak, négy nagyböjtöt tartanak, és mindennap van szertartás a templomban... Metropolitájuk vagy pátriárkájuk van, aki nagy tiszteletnek és hódolatnak örvend, mint amilyenek a pápa a római katolikusoknál. Mélységesen tisztelik Miasszonyunkat, Szent Miklóst és más szenteket.”³⁴⁸ Ez a leírás tényleg csak a főbb vonásokat emeli ki. White nem írt a szerzetesekről. A *New and Exact Description of Moscovy* szerzője megjegyezte, hogy a kolostorokhoz földek tartoztak, és a barátok kereskedelemmel is foglalkoztak. White inkább elméleti alapon közelítette meg a vallást – írt a liturgiáról és a vallásos embert irányító parancsokról –, az 1698-as forrás szerzője néhány szóval emelt ki egy-két tulajdonságot, a pátriárka és a szentek tiszteletét.³⁴⁹ Ebből az tükröződik, hogy a vallás kérdésében is máshova helyezték a súlypontokat a szerzők. Igazából mind a két leírás csak vázlatnak tekinthető, csak a fő vonásokat emelik ki, és meg sem említik a nyikoni reformokat, pedig az óriási változás az orosz vallásban ebben a korszakban. (Valószínűsíthető, hogy nem volt tudomásuk róla.)

A negyedik fejezetben William White arról írt, hogy fontos ismerni, hogy kik az oroszok ellenségei (tatárok, lengyelek, magyarok, dánok), vagy kikkel élnek békében. Ennek ismeretében az angolok külpolitikailag kedvező lépéseket tehetnek Oroszország segítségével. A másik forrásban először a területek (provinces), megyék (shires) kormányzásáról olvashatunk. „Az országot négy részre osztották, amelyeket Csetsird-nek (Chetsirdnek) hívják.” A csetsird valószínűleg a prikáznak felel meg. A prikáz kormányhivatal;³⁵⁰ önálló, specializált kancellária az uralkodói udvarban, amely bojári irányítás alatt állt.³⁵¹ Állandó és ideiglenes prikázok léteztek, voltak, amelyek egyes tartományokat kormányoztak,

---

³⁴⁶ WHITE, 1662. 16.

³⁴⁷ Uo.

³⁴⁸ A NEW... 1698. 9.

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ HAHNER, 2006. 234.

³⁵¹ ÁGOSTON, 2004b. 29.

voltak, amelyek különböző funkciókat láttak el, de a szakterületeik nem voltak elhatárolva.³⁵² A prikázok elhelyezése a Kremlen belül vagy közvetlenül a Kreml mellett volt.³⁵³ A prikázokat később kollégiumokká szervezték át, azaz testületi vezetés alá kerültek a legfelső állami irányítás szervei.³⁵⁴ A forrás szerint az első a pszokovi csetsird, a követek hivatalának bírósága, a második a razrjadi csetsird vagy a Legfelsőbb Parancsnokság.³⁵⁵ A razrjad a szakirodalom szerint a katonai haderő megszervezésével foglalkozó központi hivatal volt Moszkvában, és béke idején a haderővel kapcsolatos ügyeket intézte. Háború idején feladata volt a mozgósítás és a hadvezetés kijelölése. Itt tervezték meg a hadjáratokat is.³⁵⁶

Fuhrmann úgy írja, a razryadok (vagyis razrjadok – innentől kezdve a razrjad kifejezést használom - M.-K.B.) „katonai kerületek”, amelyeket a Katonai Ügyek Központi Hivatala (razrjadnyi prikaz) felügyelt. Míg az első razrjadokat a háborúban szerzett területeken hozták létre (például Szmolenszkben 1654-ben), addig más razrjadokat a déli és keleti határoknál, Szibériában vagy a Kazany szomszédságában vagy a Volga mentén; olyan területeken, ahol az volt a cél, hogy erősítsék Moszkva hatalmát ott, ahol eddig nem volt túl erős. A Katonai Ügyek Központi Hivatala a hadügyeket intézte az alávetett területeken, és alapos listát vezetett a helyi birtokok szolgáló embereiről. A hivatali tisztviselők időszakosan átvizsgálták az adatokat, így a cár pontosan tudhatta a birodalmában rendelkezésre álló sorállomány, lovak és katonai ellátás mennyiségét. A rendszer annyira jól működött, hogy Alekszej halála után az orosz központi területeken, illetve mindenhol, ahonnan állami jövedelem származott, ilyen kerületeket hoztak létre, és a Katonai Ügyek Központi Hivatalhoz csatoltak.³⁵⁷

A harmadik, a pomesztyei csetsirdről a következő adatokat tudjuk meg: egy hivatalhoz tartozott, itt tartották számon, hogy a

---

³⁵² HAHNER, 2006. 234.

³⁵³ LONGWORTH, 1984. 26.

³⁵⁴ ÁGOSTON, 2004b. 29. A prikázok péteri átalakításáról lásd BROMLEY 1970. 725-726. Ez is 1699 utáni, tehát forrásaink utáni reform.

³⁵⁵ A NEW... 1698. 13.

³⁵⁶ ÁGOSTON, 2004b. 48.

³⁵⁷ FUHRMANN, 1981. 114.

fejedelem mely földeket adta nemeseknek, uraknak vagy másoknak szolgálataikért.³⁵⁸ A pomesztye földművelők által lakott, művelt földterület és egyéb területek összessége (erdő, halászhely, kaszáló stb.), állami birtok, amelyet a nagyfejedelem az öt szolgáló embereknek a szolgálat idejére adott át használatra. A pomesztyét nem lehetett eladni, elcserélni, sem örökölni.³⁵⁹ Tehát megállapíthatjuk, hogy helyesen szerepel, hogy a pomesztye szolgálati birtok. „A negyedik a kazanyi udvar, amely a kazanyi és az asztraháni királyság (sic!) és a volgamenti városok igazságszolgáltatását látja el, és vezetője évi 150 rubel járandóságot kap. Az igazságszolgáltatási hivatalok hatásköre alól csak kevés hely kap mentességet, pl. a cári birtokok vagy ahogy azokat ők hívják votcsinák (!).”³⁶⁰ A votcsina öröklődő földbirtokot jelent,³⁶¹ erre az időszakra kezd megszűnni a szolgálati birtok és az örökbirtok közti különbség, azaz a szolgálati birtok is öröklődővé vált a korszak végére.³⁶² Ezután az ismeretlen szerző leírta, hogy a magas rangú tisztviselőkhöz „jut el minden fellebbezés és panasz, a különféle Csestsirdekből és negyedekből, amelyek bizonyítékait a cári tanács elé bocsátják, és a cár vagy a bizottság parancsait küldik azoknak, akik alattuk dolgoznak, hogy ezeket hajtsák végre körzetükben. Minden fejedelemség alsóbb nemesének van egy bizottsága a székvárosokban, melynek maga a nemes is tagja, és van egy dyak-ja vagy titkára, aki segíti és tanácsokat ad, hogy minél jobban irányítsák az ügyeket, miután szétoszlott a bizottság”.³⁶³

A következőkben az derül ki számunkra, hogy a bizottság a két alábbi területen tevékenykedett: az emberek közti polgári- és bűnügyekben (lopás, gyilkosság, hitszegés). Náluk lehetett a cári tanácshoz fellebbezni, ők gyűjtötték be az eset bizonyítékait, feltárták az ügyet, de nem dönthettek vagy végezheték ki a tettest a cári tanács utasítása nélkül. Megtudhatjuk, hogy a bizottság hirdette ki a törvényeket, összegyűjtötte a katonákat, adót szedett be vagy vetett ki stb., és a hercegeket és a djakokat a cár nevezte ki egy évre. További információ, hogy kedve szerint válthatta le

---

³⁵⁸ A NEW... 1698. 13.

³⁵⁹ ÁGOSTON, 2004b. 39.

³⁶⁰ A NEW... 1698. 13.

³⁶¹ McKANZIE - W. CURRAN, 1987. 241. illetve HAHNER, 2006. 232.

³⁶² FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 184.

³⁶³ A NEW... 1698. 14.

őket a cár, vagy meghosszabbíthatta hivatali idejüket.³⁶⁴ A dyak (djak) ebben a korszakban diák, a kancelláriában szolgálatot teljesítő személy, a levél és oklevélírás specialistája. A djakok a források szerint a nagyfejedelem, a nagyfejedelem-asszony, a knyázok³⁶⁵ vagy a metropolita szolgálatában álltak. Annak megfelelően, hogy a djak melyik hivatalban teljesített szolgálatot, megkülönböztetünk udvari (djak dvorovij³⁶⁶), nagyfejedelemi családi (djak dvorcovij), kincstári (djak kazennij), dumabeli (djak dumnij³⁶⁷ vagy djak poctelnij), postaszolgálati (djak jámszkoj) djakot.³⁶⁸ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a forrás szerzője helyesen határozta meg a djak személyét.

A helyi ügyek intézésére három alsóbb bíróságot ismerhetünk meg, amelyek a fellebbezés foka szerint alá voltak rendelve egymásnak. A legalsó, az emberek nyugalmaért működött, a gubnoj sztarist (Gubnoj Starist), amely előljárót is jelentett és a szolszkij sztarist (Solsky Starist), a törvényhatósági körzet megbízottja vagy a század tisztviselője.³⁶⁹ A sztarist peres feleket vagy bűnöst a knyáz, helynök elé vagy a helytartó bírósága elé idéző személy.³⁷⁰ A második fajta hivatal a területek, megyék székvárosaiban volt, ahol a csesztsirdek urainak képviselői előtt zajlott a tárgyalás, és ezeknek a képviselőknek előjoga volt fellebbezni a harmadik bíróságra vagy főtörvényszékre. Ide, a második bíróságra lehetett fellebbezni a polgári ügyben saját negyedből. A panaszos a keresetét benyújtotta a hivatalba, amit tovább küldenek a prisztávnak³⁷¹ vagy tiszthelyettesnek, aki letartóztatta a vádlottat. A szövegből ezek után azt is megtudjuk, hogy az ügyvédeket és a tanácsosokat nem ismerik, és a bíróságon meghallgatják a bizonyítékot, ha van.³⁷² Ebből arra következtethetünk,

³⁶⁴ Uo. 14-15.

³⁶⁵ Ekkor a hercegeket és a kánok leszármazottait értették knyáz alatt. ÁGOSTON, 2004b. 17. alapján.

³⁶⁶ Úri tanácsadó vagy úri tanácsos - itt Dumnyi Dvorianin-ként szerepel, de szerintem ugyanaz a két tisztség (M.-K.B.). LONGWORTH, 1984. 26.

³⁶⁷ Titkár tanácsadó vagy titkár tanácsos. LONGWORTH, 1984. 26.

³⁶⁸ ÁGOSTON, 2004. b 36.

³⁶⁹ A NEW... 1698. 15.

³⁷⁰ ÁGOSTON, 2004b. 86. alapján.

³⁷¹ Végrehajtó bírósági ügyekben, hivatalnok a rendfenntartás területén ÁGOSTON, 2004b. 74.

³⁷² A NEW... 1698. 14-15.

hogy mindenkinek magának kell megvédenie ügyét, nem úgy, mint Angliában, ahol ügyvédek segítették a polgárokat bírósági ügyekben.

A fejezet utolsó részében a *zemszkij szobor* a téma. A szerző szerint a bíróságok felett van a *szobor* vagy közgyűlés, amely megfelel a parlamentnek. Méltóságok és különböző rangúak vannak ott: a cár, a nemesek tanácsa (ez a bojár дума - M.-K.B.), a főpapság (tehát nincsenek közöttük az alsó papság tagjai), és a szobor csak rövid ideig ülésezik. Ezután leírta a szobor menetét. A fejedelem szavára hívják össze a nemeseket, a pátriárkával együtt, aki összehívja papjait: a két metropolitát, püspökeiket, apátokat és a leghíresebb és legtanultabb harangozókat. Ezt a gyűlést a moszkvai udvarban tartják és kijelölik időpontjának kezdetét. A gyűlés kezdetén a pátriárka megáldja a cárt. Amikor a szertartás véget ér, a *parlament házba* (kiemelés tőlem) vonulnak. A cár egyik oldalán a kamarás, nem messze tőle a pátriárka a főpapjaival, a tanács legfőbb nemesei, két dyak (djak), a dumai titkár (djak dumnij=dumabeli titkár), akiknek feladata leírni, hogy mi történik a szoboron. Az egyik dumabeli dyak, aki egyben szónok is, elmondja, hogy miért hívták össze a gyűlést, és javasolja, hogy mely ügyekhez fogjanak hozzá. A pátriárkának és papjainak prioritása van a véleménynyilvánításra vagy tanácsadásra, de ezt általában szerényen visszautasítják, amit el is várnak tőlük. Az államügyekben és más közös vagyont illetően a cár és nemesei előjoga nyilatkozni, mert tájékozottabbak és tanultabbak a témában. Amíg ezekről rendelkeznek, addig a papság imájával segíti őket. Mindezek után a többiek is hozzászólhatnak, és többnyire minden nehézség nélkül mindenki hozzájárulását adja a döntéshez. A gyűléseken a törvényeket a titkárok foglalják kiáltványba, amelyeket a különböző területekre és székvárosokba küldenek el, hogy kihirdessék az ottani titkárok.³⁷³

A *zemszkij szoborok* (országos tanácskozási gyűlések)³⁷⁴ az orosz politikai élet sajátos képződményei. A történészek véleménye megoszlik arról, hogy melyik gyűlést lehet az első igazi or-

---

³⁷³ Uo. 15-17.

³⁷⁴ A *zemszkij szobor* elnevezés a XIX-századi orosz történetírásban született meg. HAHNER, 2006. 234 (A *sobor* elnevezés viszont White által megírt forrásban is előfordult, mint azt a szövegben is megemlítettem - M.-K.B.).

szágos gyűlésnek tekinteni, s hogy egyáltalán hány volt belőlük a 16. században.³⁷⁵ A legnagyobb egyetértés abban van, hogy első igazi zemszkij szobor 1566-ban volt, amelyet legfeljebb még egy-két hasonló követett a 16. században. IV. Iván a zemszkij szobort olyan fontos belpolitikai eszköznek látta, amellyel a bojárokat, a szolgáló nemeseket és az egyházat is ellenőrzése alá próbálta vonni.³⁷⁶ A zemszkij szoborok száma és jelentősége a 17. században, azon belül is Mihail cár uralkodásának első évtizedeiben nőtt meg.³⁷⁷ Ekkor még gyakran ülésezett a zemszkij szobor.³⁷⁸ Az 1613-as cárválasztó gyűlés volt az egyedüli, amelyikre parasztok és az egyszerű papság is küldött követeket Moszkvába.³⁷⁹

Klucsevskij szerint *„Az emberek az egész zavaros időszak alatt nem tudtak megbarátkozni a cárválasztás gondolatával; az volt az általános nézet, hogy egy választott cár, nem cár, a valódi, legális cárnak a Kalita-házból kell születnie...A zavaros időszak csak akkor ért véget, amikor sikerült egy olyan cárt találni, aki, ha nem is közvetlen vérrokonságban, de mindenesetre kapcsolatban állt a kihalt uralkodóházzal. Mihail cár nem azért tartotta meg olyan eredményesen a trónját, mert az egész népe választotta meg, hanem sokkal inkább azért, mert az előző dinasztiából származó utolsó cár unokaöccse volt.”*³⁸⁰ *„Néhány esetben a vidéki szolgáló nemesség szabályos jelölőgyűlésen választotta ki képviselőit, máskor azonban az idő sürgetése miatt, csak a fővárosban szolgálókat tevők képviselték ezt a társadalmi réteget. Megint máskor egyáltalán nem hívták meg őket, ami a városi lakosság és a kereskedők esetében még gyakrabban fordult elő. A zemszkij szobornak tehát nem volt állandó összetétele, az egyes társadalmi csoportok részvételét a cár és a napirendre kerülő kérdések döntötték el.”*³⁸¹ A gyűlések tehát gyakran nem képviseleti jellegűek voltak, hanem csak az adott kérdéskörben érdekelt rétegek delegáltjait hívták meg. Ezek a gyűlések az 1613-as kivételtől eltekintve tehát tanácskozó, tanácsadó fórumok voltak.

³⁷⁵ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 181-182.

³⁷⁶ ONASCH - CIPIN, 1999. 78.

³⁷⁷ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 182.

³⁷⁸ HAHNER, 2006. 234

³⁷⁹ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 182.

³⁸⁰ ONASCH - CIPIN, 1999. 78.

³⁸¹ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 182.

A 17. század másfél tucat zemszkij szobrából tíz Mihail uralkodása alatt ülésezett. Ez mutatta a cári hatalom viszonylagos gyengeségét. 1619-ben a cár apja, Filaret pátriárka visszatért a lengyel fogságból, és tulajdonképpen duális hatalom jött létre a cár fiú és a pátriárka apa között. A pátriárka is összehívhatott országos gyűléseket, melyek elsősorban az ország közállapotainak hitelesebb megismerése céljából történtek. Ezzel a zemszkij szobor funkciója átalakult, mindinkább a központi hatalom szolgálattelvőjévé vált, s eközben a résztvevők köre is szűkült. Ezután hosszú ideig össze sem hívták. „A korabeli orosz viszonyok között a legszélesebb rétegeket megtestesítő és lehetőségeiben a legfontosabb politikai döntéseket befolyásolni, valamint egy korlátozott társadalmi kontrollt gyakorolni hivatott intézmény így válik autokráciakonform intézménnyé.”³⁸² Lényegében már eredetileg is különbözött a nyugati monarchiák valóságos jogokkal felruházott rendi-képviselői országgyűléseitől és parlamentjeitől, de ez alatt a néhány év alatt teljesen belesimult az újjászerveződő totális állami gépezetbe.³⁸³ A zemszkij szobornak nem határozták meg az összetételét, működését, a cár jelenlétében hozhatott törvényeket, de egyébként csak tanácsadó szerv volt. Bármikor feloszlathatták, nem írta elő törvény, hogy mikor kell összehívni, és a társadalom sem ragaszkodott eme intézményhez. A szobor tagjai nem alkudoztak az uralkodóval, hanem meghódoltak előtte, így nem korlátozták a cár hatalmát, hanem azt erősítették.³⁸⁴

Alekszej uralkodása alatt például 1648-ban is volt zemszkij szobor. Ennek a szobornak a résztvevői püspökök és mágnások, akik ismerték Moszkvát, tartományi szolgálók, városlakók, akiket hivatalosan jelöltek (parasztok természetesen nem, akik nem számítottak a politikai életben), körülbelül 300 fő. Köztük 14 főpap, 40 moszkvai előkelő, 2 nagykereskedő és 4 kisebb kereskedő, valamint számos alacsonyabb rangú: 15 sztrelec, 12 szóvivő a moszkvai századokból, 80 más városokból (5 Novgorodból és 1-2 más városokból a város mérete alapján), és mintegy 150 tartományi köznemes és más alacsonyabb osztály képviselője. A képvise-

---

³⁸² Uo.

³⁸³ Uo. A zemszkij szoborról lásd még: KLUCHEVSKY, 1968. 203-228.; ANDERSON, 1972. 10.

³⁸⁴ HAHNER, 2006. 234.

lők tudták, mit akarnak, el is mondhatták. A zemszkij szábornak volt egy „felső háza” (sic!), tulajdonképpen a bojár дума és egy „alsó háza” (sic!), bár nem az angol értelemben vett parlament, ahol megtárgyalták az ügyeket, és kérvényt nyújtottak be a tervezett törvényhez kapcsolódóan. Nem a korunkbeli pártokkal bíró országgyűlést jelentette, hanem véleményező testületként működött, és inkább csak jóváhagyta azt, amit a cár és kormánya akart tenni, nem volt politikai kezdeményező szerepe.³⁸⁵ Alekszej cár uralkodásának első néhány évében gyakran összehívta a zemszkij szobort, viszont 1653 után többet már nem került sor a szobor ülésére.³⁸⁶

A forrás szerzője szerint több társadalmi réteg részt vett a szobor ülésein, parlamentnek nevezte – jobb szót nem találván rá –, de mégsem felelt meg annak. Azt írta a szerző, hogy a papok feladata a véleménynyilvánítás és a tanácsadás, ami az egész szoborról elmondható. Mindezek alapján megállapítható, hogy nem egy bizonyos zemszkij szoborról írt, hanem úgy általában a zemszkij szoborról.

Az ötödik fejezetben mindkét forrásban a hadseregről olvashatunk. Különbözik a két forrás a hadsereg alapját illetően. William White azt írta, hogy a hadsereget nemesek fogadták föl, míg a második forrás szerzője szerint a színabojárok, azaz nemesek fiai, akik rangjukat a katonáskodás során érték el. „*A nemesek maguk nem katonáskodnak, az ő terhük fizetni a hadsereget. Ha nagyobb sereg van szükség, akkor olyanokat fogadnak fel, akik eddig nem kaptak ezért fizetést.*”³⁸⁷ A *New and Exact Description of Moscovy*-ban ez áll: „*A katonákat színabojároknak³⁸⁸ vagy nemesek fiainak hívják, és legtöbbször rangjukat katonai mesterség révén szerezték.*”³⁸⁹ A 80.000-re bővített hadsereg esetében a fejedelmi földet birtokló nemesek szolgálattal és bérlőkkel (holopok) bevonultak, akik a szolgálat után visszamentek dolgozni.³⁹⁰ Mindkét forrás a régi típusú seregről írt, annak kétféle katonai eleméről, amikor is a nemes fogadja fel a katonákat, illetve ő maga is katonáskodik. De már az 1660-as

³⁸⁵ LONGWORTH, 1984. 47-48.

³⁸⁶ Uo. 236.

³⁸⁷ WHITE, 1662. 18.

³⁸⁸ A forrásban: Sinaboyarsky. A NEW... 1698. 18.

³⁸⁹ Uo.

³⁹⁰ Uo.

években is volt sok új típusú ezred, igaz, ezeket a lengyel háború után feloszlatták (lásd lentebb). Itt az a kérdés, hogy William White melyik Angliában járt követ beszámolójára épített, ugyanis 1589-ben, 1617-ben (akkor még a régi típusú sorozás volt jellemzőbb, bár már Mihail cár idején is volt néhány „idegen mintájú” ezred),³⁹¹ és 1662-ben (ekkor már több európai típusú ezred is volt) is járt követ az angol uralkodóknál, mint azt a forrás címe is jelzi.

A kettős vezetésről White-nál ez szerepel: „A tábornok általában nemes ember, előkelő származással. Nagyon vigyáznak arra, hogy a nemesség és hatalom ne találkozzon, különösen, ha azt látják, hogy bölcsesség és politikai alkalmasság párosul a hadvezérben. A tábornokokhoz altábornagy csatlakozik”, aki jártasabb volt a katonai ügyekben.³⁹² Az 1698-as forrásnál ezt olvashatjuk: A színabojárok „A razrjadhoz”,³⁹³ azaz a nagy hadseregarancsnokhoz mennek...”³⁹⁴ illetve, hogy a hadsereg vezére a nagy vojvoda vagy nagy vajda (Voyavod Bulshaia=vojvoda balsoj), valamint a helyettese a főparancsnok-helyettes. Mindkét vezér (főparancsnok és az alatta álló katonailag tapasztalt alvezér) a cár alá tartozott. (Itt is a kettős vezetésről van szó.) Általában négy főnemesi családból választották ki őket.³⁹⁵ A tudományos munkák alapján megállapítható, hogy a moszkvai hadseregben hagyomány volt: a több ezredből álló hadsereget két voevoda (átírásom alapján vojvoda³⁹⁶ – M.-K.B.) irányítása alá rendelték. Az első vojvoda magas méltóságú személy volt, aki nem mindig volt kellőképpen felkészült katonai kérdésekben.³⁹⁷ Fuhrmann szerint a vojvoda vagy parancsnok a

---

³⁹¹ NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2002. 28.

³⁹² WHITE, 1662. 18.

³⁹³ A forrásban: reserade A NEW... 1698. 17. A razrjad itt főparancsnoki jelentésben szerepel, de a katonai ügyekkel foglalkozó központi hivatal is jelenti, lásd: 54. oldal.

³⁹⁴ A NEW... 1698. 17.

³⁹⁵ Uo. 18.

³⁹⁶ A vojvoda vagy veliki vojvoda a főnemes jelentette a XIII. századi Boszniában. NIEDERHAUSER Emil: *A balkáni államok, az oszmán terjeszkedés és az orosz állam újjászülése* (http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_europa_ezer_eve/ch10s07.html) De mivel ott is szláv nyelvet használnak, az oroszoknál is használhatják a vojvoda (vajda) kifejezést hadseregarancsnok értelemben. (M. K. B.)

³⁹⁷ WHITE, 1662. 18.

helyi földesúr volt, akinek katonai feladatai voltak, korábban a Zavaros időszakig a polgári hatóságban látott el feladatot. Alekszej cár idején helyi hivatalnok volt, aki háború esetén a harctérre kísérte a regimentet és vezére is volt.³⁹⁸ A második hadvezér pedig mindig tapasztalt, elismert katonai vezető volt. A hadsereg irányításában rendkívül fontos szerepe volt a második hadvezérnek, a második vojvodának.³⁹⁹ Tulajdonképpen ezt akarták itt érzékelteni a források szerzői. White-nál az altábornagyot segítette 4 tábornagy (marsall),⁴⁰⁰ akiknek feladata volt a hadsereget legalább hetente kétszer számba venni, kiképezni a sereg különböző szárnyait és csapatteiteit, s ítélni a táborban történt minden vétség felett.⁴⁰¹ Az 1698-as forrásban is láthatjuk, hogy a helyettes tábornagyok mellett volt még négy tábornagy (marsall), de mindegyik tábornagy alá még két marsall tartozott (sic), akik a fenti feladatokat (szemle, kiképzés, bíraskodás) ellátták.⁴⁰² Ők adták át a katonáknak a zsoldot. Általában a 110 cári védő közül választották ezt a két marsallt. Alájuk tartoztak a gulavojok (ezredparancsnokok), az ötszázad és század parancsnokai, a petydeszetszkoy (ötvenedparancsnok) és a decetszkiszek⁴⁰³ (a tizedparancsnokok).⁴⁰⁴ Ezenkívül volt a seregben tüzérségi kapitány⁴⁰⁵ és felderítő parancsnok is, ez utóbbihoz tartozott a 21.000 kém.⁴⁰⁶

Szinte ugyanaz szerepel a hadseregről, ami a lovasok (65.000) és gyalogosok létszámát (12.000) illeti. Az állami bevételből 65.000 lovast tartottak, néha 80.000-re emelték számukat.⁴⁰⁷ Bár White

³⁹⁸ FUHRMANN, 1981. 113.

³⁹⁹ ÁGOSTON, 2004b. 44.

⁴⁰⁰ Mindkét forrás a marshall kifejezést használja.

⁴⁰¹ WHITE, 1662. 19.

⁴⁰² A NEW... 1698. 18.

⁴⁰³ A forrásban az orosz elnevezések angol átíratai: Gulavoy, Petydesetskoy, Decetskis. A NEW... 1698. 18.

⁴⁰⁴ Uo.

⁴⁰⁵ Mindkét forrásban a Master of Ordinance szerepel, maga az ordinance rendeletet, előírást, szabályt, utasítást, szertartást jelent, de valószínűleg a Master of Ordnance-ra gondolnak a szerzők, ahol az ordnance lószert, ágyút, löveget, hadianyagot, tüzérséget jelenthet. Nem derül ki számomra, hogy hadianyagért felelős kapitányt vagy tüzérségi kapitányt jelent a szövegekben, mert mindenhol csak megemlítik, nem részletezik a feladatát. (M.-K.B.)

⁴⁰⁶ WHITE, 1662. 19.

⁴⁰⁷ A NEW... 1698. 18.

szerint ebből a 12.000 főből 5.000 a *sztrelec*,⁴⁰⁸ a második forrás szerint viszont az összes gyalogos (lásd lentebb). White-nál ez áll: „12.000 gyalogos van, abból ötezer Moszkva őre, kétezer az udvart őrzi, a maradék pedig a helyőrség tagja”.⁴⁰⁹ A második forrásban: „A lovasokon kívül 12.000 gyalogos is volt lőfegyverrel és tüzérségi fegyverekkel felszerelve, őket sztrelecnek hívják. Közülük egyesek Moszkva őrségének a tagjai, mások a várőrség tagjai, míg nem kapnak más feladatot.”⁴¹⁰

White-nál a hadsereg csapatokra, századokra és azon belül 4 légióra oszlott.⁴¹¹ Az 1698-as forrás alapján a katonák rangjai a következők: első a fejedelem udvari⁴¹² vagy fizetett testőrsége, amely 1.500 lovasból és tisztekből állt. Három rangfokozat volt köztük, a *dvorjany-balsojok*, az udvari nagyok a legmagasabb fizetésűek, a szerendanúj *dvojranyi*, a közepes rangúak és fizetésűek, a *deti-bojarszki*, szolgálók⁴¹³ vagy alsó rangúak. Emellett még arányosan földet kaptak rangjuknak megfelelően. Vannak más lovasok is (110 fő), akiket a cár választott ki, és ők vigyáztak a háborúban az uralkodóra.⁴¹⁴ Az 1698-as forrás szerint a helyettes főparancsnok mellett volt még négy tábornagy (marsall). Ők vezették a hadsereg egy-egy részét, mindegyiküknek megvolt a maga negyede. Az elsőt *prava-polszkojnak* hívták vagy más néven jobbszárnynak, a második a *levoj-polszkoj* (balszárny). A harmadik a *rusznoj-polszkoj* (előretörő csapat), mert szükség esetén elszakadtak a többi seregtesttől. A negyedik a *sztarsevoj*,⁴¹⁵ az őrcsapat.⁴¹⁶ A szakirodalom is megerősíti, hogy a hadsereg

---

⁴⁰⁸ A sztrelecek (íjászok vagy lövészek), akik a hadsereg egy részét képezték, és főleg Moszkvában állomásoztak. És főleg a palota őrségét alkották, jelentős politikai befolyással rendelkeztek. 1682-ben fellázadtak, sok nemest megöltek, és Péter félttestvérét Zsófiát tették meg régensnek. BROMLEY, 1970. 717. lábjegyzete.

⁴⁰⁹ WHITE, 1662. 18.

⁴¹⁰ A NEW... 1698. 18. Az új elit testőrség tagjairól lásd LONGWORTH, 1984. 53.

⁴¹¹ WHITE, 1662. 19.

⁴¹² *Dworany* = *Dvoranyin* = udvari szolgálatot teljesítő személy, aki a nagyfejedelem, nagyfejedelem-asszony, a knyázok, nagyfejedelmi helynökök, helytartók, a volosztyok vezetői a tiunok, a metropolita és más rangos személyek udvarában, udvartartásában voltak. ÁGOSTON, 2004b. 25.

⁴¹³ ÁGOSTON, 2004b. 128. A forrásban az elnevezések angol átírásai: *Dworany-Bulshey*, *Serendany Dworany*, *Dyta boiarsky*. A NEW... 1698. 17.

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ A forrásban az orosz elnevezések angol átírásai: *Prava Polskoy*, *Levoy Polskoy*, *Rusnoy Polskoy*, *Storeshovy*. A NEW... 1698. 18.

⁴¹⁶ Uo. 18.

hasonlóan, mint nyugaton, elővédre, balszárnyra, centrumra, jobbszárnyra és hátvédre oszlott. A centrumot oroszul „fő ezrednek” hívták, és a vojvodát, vagyis a főisztet, aki vezette a sereget, pedig „fővezérnek”.⁴¹⁷

Mindkét szövegben olvashatunk a külföldi katonákról (akik a tatárok ellen harcolnak)⁴¹⁸ és a kémekről, bár a létszámok tekintetében eltérők a források adatai. White-nál 21.000 a kém,⁴¹⁹ *A New and Exact Description of Moscovy*-ban 1.000 a lovas felderítő kém,⁴²⁰ White-nál 12.000 lengyel, holland, skót⁴²¹ stb. katona harcol a tatárok ellen, és tatár zsoldosok harcolnak a lengyel és svéd határon,⁴²² míg az 1698-as forrásban a számottevő külföldiről az áll, hogy főleg európaiak, akiket leginkább a tatárok ellen fogadtak fel.⁴²³ Mindkét szövegben olvashatunk a szekérvárról, „*amely akár 7 mérföld hosszú is lehet*”⁴²⁴. A második forrás szerzője nem biztos abban, hogy ezt még most is használják, mert nem nyújt védelmet a nehéztüzérség ellen, márpedig a törökök rendelkeznek ezzel a fegyvernemmel.⁴²⁵

Mindkét forrás kiemeli a katonák túróképességét, White-nál jól túriuk a nehézségeket,⁴²⁶ a későbbi forrásnál pedig a katonák az éhséget, szomjúságot és hideget, valamint engedelmesekek, és bármikor készek megtámadni az ellenséget.⁴²⁷

Az 1662-es forrás szerint az altábornagyokat „*Háború esetén a csetsirdek négy ura idézést küld a fővárosból a nemesek fiai számára, hogy jelenjenek meg a határon, hogy be tudják sorozni őket. ... Ha a katonák összegyűltek, csapatokra és századokra osztják őket. A századokat négy légióra osztják, amelyek négy tábornagy parancsnoksága alá tartoznak. Könnyűfegyverzettel rendelkeznek: íj, nyíl, kard.*”⁴²⁸ Meg-

⁴¹⁷ FUHRMANN, 1981. 113.

⁴¹⁸ A külföldiekről WHITE, 1662. 18. és A NEW... 1698. 18.

⁴¹⁹ WHITE, 1662. 19.

⁴²⁰ A NEW... 1698. 18.

⁴²¹ Már Alekszej cár idejében megjelenik a skót Patrick Gordon a cári udvarban. (LONGWORTH, 1984. 144.-145.), aki később I. Péter cár barátja és kegyence volt.

⁴²² WHITE, 1662. 18.

⁴²³ A NEW... 1698. 18.

⁴²⁴ WHITE, 1662. 20.

⁴²⁵ A NEW... 1698. 19.

⁴²⁶ WHITE, 1662. 20.

⁴²⁷ A NEW... 1698. 19.

⁴²⁸ WHITE, 1662. 18-19.

tudhatjuk azt is, hogyan harcoltak az oroszok: menetelésük rendszertelen volt, és inkább létszámfölényükben bíztak, mintsem a rendben. Ha támadás érte őket, szétnyíltak, a gyalogosok úgy helyezkedtek, hogy a legjobban zaklathassák az ellenséget, és közben alig sérüljenek meg. A nyilasok úgy helyezkedtek, hogy elég helyük legyen íjaik felhúzására és kilövésére.⁴²⁹

A két forrás megemlíti, hogy fegyelmetlenek a katonák. Az 1698-as szerint az azovi győzelem (1696) a jó felderítőknak és a löfegyvereknek tulajdonítható, illetve, mert több löfegyvert alkalmaztak a korábban többségben használt íjak és nyilak helyett, illetve a sereg fegyelmezettebb volt, mint korábban. Itt problémás a csata időpontja. A szerző azt írta Azov ostromáról, hogy egy évvel korábban történt. Ha a mű kiadási idejét figyelembe vesszük (1698), akkor 1697-ben történt, de a jelentős esemény valójában 1696-ban volt. Ez azzal magyarázható, hogy vagy egy évvel korábban készült a forrás, mint ahogy kiadták, vagy nem volt pontos információja a szerzőnek. Rosszul tudta volna az időpontot? Kétségtelen, ugyanis ekkor már rendszeresen megjelenő újságok tájékoztatták az angolokat a világ történéseiről. Bár eljuthatott később az információ az újságokhoz, kérdés, hogy ekkora késés volt-e az információáramlásban.

A hadsereg létszámát tekintve a szakirodalomban is különböző számokat találunk. 1632-ben még csak 26.000 fő,⁴³⁰ majd 10 új típusú ezreddel⁴³¹ a sereg létszáma, 1663-ban 55.714 fő,⁴³² 1667-ben 100.000 fő,⁴³³ 20-25 nyugati típusú ezred (25-30.000 katona) maradt aktív szolgálatban,⁴³⁴ a feloszlott alakulatokban szolgáló katonák számáról nem találtam adatot. 1681-ben és a 17. század végén 90.000 katona⁴³⁵ szolgált, az 1681-es évben 164.000 fős katonai létszám is előfordult,⁴³⁶ de van, aki az 1680-as években 200.000 főről⁴³⁷ írt. Az egyik forrás 80.000 fős összlétszámot tar-

---

⁴²⁹ Uo. 20.

⁴³⁰ FUHRMANN, 1981. 106.

⁴³¹ ANDERSON, 1998. 38.

⁴³² FUHRMANN, 1981. 108.

⁴³³ ANDERSON, 1998. 38.

⁴³⁴ FUHRMANN, 1981. 115.

⁴³⁵ PLATONOV, 1972. 119-120.

⁴³⁶ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 186.

⁴³⁷ HAHNER, 2006. 234.

talmaz,⁴³⁸ a másik nem említi a katonák számát, viszont abban mindegyik megegyezik, hogy 65.000 lovas, 12.000 gyalogos volt, és 110 főről⁴³⁹ (az egyik forrás szerint a lovasok, a másik forrás szerint a cár védői)⁴⁴⁰ mindkét forrás ír. A külföldi típusú ezredek száma egyre nő, 1632-ben még csak 6 volt, majd 10 lett, 1667-ben viszont már 20-25 ezred, 1681-ben 63 új típusúezred.⁴⁴¹

A Zavaros időszakban (1605-1613) a belső összeomlás és a külső támadások idején megmutatkozott a fennálló hadsereg használhatatlansága, amely főleg kvázi-feudális sorozott lovaságból állt, a lengyel és svéd betörőkkel szembeni védelemben.⁴⁴² Maga a hadsereg nemesi lovasokból, kozákokból, külföldi zsoldosokból és szakemberekből, valamint sztrelecekből állt.⁴⁴³ 1632-ben 26.000 nemes alkotta a hadsereget, akiknek a kiképzése rendszertelen volt, vonakodva és motiválatlanul szolgáltak a seregben, a lengyelek ellen sikertelennek bizonyultak, csak a déli és keleti nomád és tatár támadások visszaverésére voltak jók.⁴⁴⁴ 1632-ben csak a lövészek számítottak hivatalos katonának, de az ő kiképzésük nem az új nyugati típusú módszerrel történt, kiképzésük és a felszerelésük is elavult volt.⁴⁴⁵

Fuhrmann szerint a cár érzékelte ezt a problémát, 1633-ban a szmolenszki hadjáratban csak az új nyugati típusú regimentek (hat gyalogos ezred, 6.118 katonával, 2.000 lovas, és egy nem erős dragonyosezred) teljesítettek jól, akiket 105 külföldi tiszt képzett ki.⁴⁴⁶ Ennek eredménye az lett, hogy 1631-től szisztematikusan sokkal nagyobb arányban kezdtek külföldi tiszteket toborozni, mint előtte. Tíz „külföldi típusú” ezredet hoztak létre egyszerű orosz emberekből 1630-34-ben és 1635-ben, amikor a lengyelekkel vívott háború véget ért, feloszlatták őket.⁴⁴⁷ Ennek oka, hogy

⁴³⁸ A NEW... 1698. 17-18.

⁴³⁹ WHITE, 1662. 18. és A NEW... 1698. 17-18.

⁴⁴⁰ A NEW... 1698. 17.

⁴⁴¹ FONT -KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 186.

⁴⁴² ANDERSON, 1998. 38.

⁴⁴³ HAHNER, 2006. 234.

⁴⁴⁴ FUHRMANN, 1981. 106.

⁴⁴⁵ Uo. 106-107. Az 1648-as lázadás után csak a csöcselék elleni védelemben számíthatott rájuk a cár. FUHRMANN, 1981. 107.

⁴⁴⁶ Uo. 106. Ennek oka lehetett, hogy 1630-ban 11.200 kozákot, 10.200 mongolt, 8.500 csuvaszt és cseremiszt soroltak be tartaléknak.

⁴⁴⁷ ANDERSON, 1998. 38.

ezeknek az új típusú ezredeknek a fenntartása évi 129.000 rubelbe került.⁴⁴⁸

Az 1640-es években még egyszer megpróbálták külföldieket idevonzani és nyugat-európai típusú ezredek felállítását. Az új háború, amely 1654-ben kezdődött a lengyelekkel, példa nélküli katonai erőt hozott létre. 1658-60-ban kötelező katonai sorozást vezettek be, amelynek alapja egy katona sorozása minden huszonötödik parasztháztartás után.⁴⁴⁹ Hahner Péter minden huszadik háztartás után egy-egy paraszt besorozásáról írt,⁴⁵⁰ (bár véleményem szerint ezt az 1680-as évek végére írta Hahner – M.-K.B.), Fuhrmann pedig 1 gyalogost és 1 lovaszt ír minden 10-30 háztartásonként (de a háztartásonkénti szám a különböző években különböző volt, attól is függött, hogy a birodalom mely részéről soroztak).⁴⁵¹ Ennek eredménye 51.000 fő lett, amely a háború végére, 1667-re 100.000 főre növekedett.⁴⁵² Longworth szerint 1658-ban (még) hat férfit soroztak be száz háztartásonként, néhány helyről, mint például Novgorodból hatnál is több férfit 100 háztartásonként, ahol viszont alacsony volt a népsűrűség, ott adót kellett fizetni, 1 rubelt háztartásonként a besorozás helyett. Így 18.000 katona állt Alekszej rendelkezésére. Ez nem bizonyult elégnek, ezért ismétlődő és egyre nagyobb arányú sorozásra került sor. Nyugati mintára szervezte és képezte ki hadseregét, (kétharmad gyalogság, egyharmad lovasság) és tiszteket is kellett képezni az új típusú nagyobb létszámú hadsereghez. Igyekezett a tiszteket külföldről toborozni (erről lentebb még írok – M. K. B.) és hadi mérnököket idecsábítani Németalföldről.⁴⁵³

1651-ben még csak a hadsereg 7%-a volt új típusú ezred, 1663-ban már a sereg 80%-a. 1645-ben a lovasság szinte kizárólag köznemességből és alsóbb rangú tartományi szolgálókból állt (deti bojarszkij), 1674-re a lovasság 60%-a új típusú volt.⁴⁵⁴ 1667-ben 20-25 nyugati típusú ezred (25-30 ezer katona) maradt aktív szolgálá-

---

⁴⁴⁸ FUHRMANN, 1981. 106.

⁴⁴⁹ ANDERSON, 1998. 38.

⁴⁵⁰ HAHNER, 2006. 234.

⁴⁵¹ FUHRMANN, 1981. 107.

⁴⁵² ANDERSON, 1998. 38. Ezt erősíti meg Fuhrmann is, aki azt írja, hogy 1654 és 1679 között 100.000 főre emelkedett a katonák száma. FUHRMANN, 1981. 107.

⁴⁵³ LONGWORTH, 1984. 131-132.

⁴⁵⁴ Uo. 242.

latban, a hadsereg többi része ismét olyanná vált, mint amilyen Alekszej hatalomra jutásakor volt. A sztreleceknek a fegyveres szolgálatért cserében joguk volt Moszkvában kereskedni és ipari tevékenységet végezni.⁴⁵⁵ 1681-ben 55.000 lövész (vagyis sztrelec) volt a seregben, akik többre becsülték a kereskedelmi és kézműves kiváltságaikat, mint a katonai hivatást. Az alacsonyabb rangú bojárok, minthogy kevésbé voltak alkalmasak a modern háborúra, egyre inkább kihúzták magukat a katonai szolgálat alól és megragadtak minden alkalmat, hogy ünnepekkel, lakomákkal töltsék az időt. Az európai típusú sereg katonáinak a nagy része is kiegészítette a rendszertelen és nem túl magas katonai fizetését kiskereskedelmi tevékenységgel.⁴⁵⁶

A hadsereg felszerelésének és kiképzésének modernizálása főleg a gyalogságot és a tüzérséget érintette, de a lovasságra is hatással volt.⁴⁵⁷ Az orosz gyalogság könnyebb és hatékonyabb fegyverzetet kapott, a modernizáltabb tüzérség megbízhatóbban támogatta a gyalogsági mozgásokat és lovas rohamokat.⁴⁵⁸ A hadsereg érdekében Alekszej cár fegyvereket is tervezett⁴⁵⁹ és a vasgyártást is támogatta a hadsereg felszerelésének megújítása érdekében. A gyalogosok a hagyományos kovás puska mellett könnyebb kováspuskákat is elkezdtek használni, a lovasság olyan megbízható pisztolyokat és karabélyokat kapott, mint amiket Nyugat-Európában is alkalmaztak, öntöttvas ágyuk kerültek a seregbe a rézágycuk helyett, és a tüzérségbe is tehetséges tüzéreket, ostrom-mérnököket, gránátosokat és lövészeket fogadtak fel.⁴⁶⁰ Alekszej a hadsereg támogatására új hivatalokat szervezett, amelyek hadügyi kérdésekkel foglalkoztak: Dragonyos Hivatal, Lovasság Hivatala, Tüzérségi és Puskacsőgyártási Ügyek Hivatala, Gabona Hivatal (ez utóbbi a cár halála után megszűnt).⁴⁶¹

1663-ban a hadsereg 55.714 katonából, 55 gyalogos ezredből, (2.422 tiszt vezette őket, majdnem mindegyik tiszt nyugat-európai volt) és 18.000 lovasból állt, s a seregnek $\frac{1}{4}$ -e zsoldos volt.

---

⁴⁵⁵ HAHNER, 2006. 234.

⁴⁵⁶ FUHRMANN, 1981. 115.

⁴⁵⁷ LONGWORTH, 1984. 242.

⁴⁵⁸ FUHRMANN, 1981. 114.

⁴⁵⁹ Uo. 109.

⁴⁶⁰ Uo. 110.

⁴⁶¹ Uo. 114.

A szolgáló nemesek száma 21.851, (1651-ben még 39.000), s közülük 14.598-at a hagyományos módon toboroztak.⁴⁶² A hadsereg az 1620-as években 275.000 rubelbe került évente, 1680-ban már 700.000 rubelt vitt el egy évben, ami a teljes költségvetés (1.125.323 rubel) 62%-át tette ki.⁴⁶³ A 17. század végén a hivatalos hadsereg létszáma nem kevesebb, mint 90.000 fő volt. Egy 1681-es hivatalos számlálás szerint 29.844 fő szolgált a hivatalos lovasságban (lovag, lándzsás és dragonyos) és 59.203 fő a gyalogságban. A parancsnokok jelentős része külföldi volt.⁴⁶⁴ 1681-ben 164.000 fő alkotta a sereget az egyik összefoglaló munka szerint. A hagyományos rendszert képviselő szolgálók 2.500 fővel és kb. 22.000 fő kísérető néppel, 13.000 szolgáló nemessel képviseltették magukat, és 90.000 katoná szolgált még 63 új típusú ezredben.⁴⁶⁵ Hahner Péter könyvében azt írja, hogy a lengyel háborúk következtében nő meg a hadsereg létszáma, 1630-40 körül a 40-50.000 fő, az 1680-as években 200.000 katonát tudott mozgósítani az orosz uralkodó.⁴⁶⁶ Az 1680-as évekre terjedt el a puskapor használata, az ágyúk importálása drága volt, a hadsereg is sokat felemésztett, ezért békeidőben csak a tisztikar és a sztrelecek maradtak fegyverben, vagyis állandó hadsereg nem létezett, háború idején önkénteseket toboroztak.⁴⁶⁷

A külföldi parancsnokok és tisztek (beleértve a zászlósokat is) pontos száma 1696-ban 231 fő a lovasságban és 723 fő a gyalogságban. Oroszország régi hadszervezetének átalakulása európai minta alapján történt, és az átalakulásban természetesen vezető szerepet játszottak a nyugati hivatásos katonák.⁴⁶⁸ Mintegy háromezer skót érkezett Alekszej cár szolgálatába, de voltak angolok, írek, dánok, németek, franciák és lengyelek is az idegen katonák között. A haderő egynegyede külföldi volt, bár ez a szám túlzónak tűnhet, de nem az, ha a tisztikarra vonatkoztatjuk.⁴⁶⁹ Tizedesek, hadnagyok, ezredesek és néhány kapitány is érkezett

---

⁴⁶² Uo. 108.

⁴⁶³ Uo. 112.

⁴⁶⁴ PLATONOV, 1972. 119-120.

⁴⁶⁵ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 186.

⁴⁶⁶ HAHNER, 2006. 234.

⁴⁶⁷ 234. hús háztartásonként erőszakosan egy parasztot soroztak be. Uo.

⁴⁶⁸ PLATONOV, 1972. 119-120.

⁴⁶⁹ LONGWORTH, 1984. 242.

külföldről.⁴⁷⁰ A külföldi tisztek nagy része alacsony rangú volt és sokuk sehol sem dolgozott tisztként ezelőtt. Olyanok is voltak köztük, akik korábban a cár ellen harcoltak svéd vagy lengyel oldalon.⁴⁷¹ Több olyan külföldi tiszt is volt, aki Moszkvában kezdte meg működését, mert nagy szükség volt rájuk szaktudásuk miatt. Magas fizetést kaptak: egy ezredes a lovasságban 400 rubelt egy hónapra, a gyalogságban lévők 250 rubelt és pomesztye birtokot⁴⁷² orosz parasztokkal együtt. Minden lehetséges módon szolgálatban akarták tartani őket és megakadályozták, hogy visszatérjenek hazájukba. Ilyen feltételek mellett számos külföldi lett „veterán” orosz szolgálatban, eloroszosították őket, nemcsak hogy felvették az ortodox vallást, de a helyi szokásokat is átvették.⁴⁷³ Őket hívták „régikülföldieknek”, de sokan közülük nem is nagyon voltak jártasak a hadi ügyekben. Nem is tértek vissza korábbi hazájukba, mert örökös moszkvai polgárjogot kaptak, és ők is kezdtek „orosz módon viselkedni”, egyre inkább kivonni magukat a katonai szolgálat alól, csak a szolgálatért kapott (egyre nagyobb) birtok ösztönözhetette őket a katonaságra. Eredetileg azért érkeztek a cárhoz, hogy az oroszokat tanítsák arra, amit nem tudnak, de végül ők tanulták meg, hogy milyen könnyű is lehet az orosz életmód.⁴⁷⁴ 1661-re 82 külföldi tiszt és 207 külföldi tiszthelyettes állt Alekszej szolgálatában.⁴⁷⁵

Nagy Péter idején a hadsereg irányuló változások főleg 1699 utánra vonatkoztak.⁴⁷⁶ Azt láthattuk, hogy a két forrás között eltelt idő alatt nem változott nagyon a hadsereg összetétele.

---

⁴⁷⁰ FUHRMANN, 1981. 107.

⁴⁷¹ Uo. 116.

⁴⁷² Állami birtok, amelyet a nagyfejedelem a szolgáló emberének a szolgálat idejére enged át használatra. A pomesztyét nem lehet eladni, elcserélni, sem örökölni. ÁGOSTON, 2004b. 39.

⁴⁷³ PLATONOV, 1972. 119-120.

⁴⁷⁴ FUHRMANN, 1981. 116.

⁴⁷⁵ Uo. 107.

⁴⁷⁶ Nagy Péter idején az állandó hadsereg létszáma 220.000 főre volt tehető (közökök nélkül). BROMLEY, 1970. 742. Nagy Péter főleg német tisztekre támaszkodott, különösen a magasabb rangok esetében. Uo. 743. A kovás puska továbbra is alapvető maradt a lövészek körében. Uo. 747. Ugyanakkor a fent említett hadseregi jellemzőket a Nagy Északi Háború idején vezette be a cár. A hadsereg vonatkozó reformjáról lásd részletesen BROMLEY, 1970. 720-721.

A *The Rarities of Russia*-ban az ötödik fejezet második felében a Kormányzat neve című fejezetben egy kis történetet mesél el White. Érdekes, hogy ennek a résznek az elején a szerző megjegyzi, hogy a cár magyar származású (sic!). Ezután a cár beavatásáról és a hatalomról írt White: „Minden hatalom a cár és tanácsa kezében van, illetve valamennyi püspökénél, akik megtévesztik az embereket, mert a nép azt hiszi, hogy minden rendben megy. A papok előírják a parlamentnek, hogy mit kell tennie. Minden földet maga az uralkodó adományoz, vagy a kegyenceinek, vagy a rokonainak, de a cár kegyétől függ az is, hogy kit végeznek ki ítélet vagy tárgyalás nélkül. Mindent az uralkodó bocsáthat meg, de ebben a cárné hatása erősen megmutatkozik.”⁴⁷⁷ A *Parlament* című alrészben ez olvasható: „A parlamentet húsz nemes és számos püspök alkotja az uralkodóval együtt, senki nincs képviselve, aki szolgál vagy rabszolga. Az egyháziak véleménye szerint az uralkodó és tanácsa nagyon bölcs, és a szolgák nem lennének képesek tanácsot adni nekik, és kötelességük szerint csak imádkozhatnak értük. Aztán az egyik pap megkérdezi a cár véleményét. A titkár elmondja, hogy az uralkodó óhaja az, hogy szabadon mondják meg a véleményüket, aztán szünet nélkül jóváhagyják az uralkodó akaratát, így a kérdésben megegyeznek, a titkár megfogalmazza a kiáltványt, és közlése a birodalomban.”⁴⁷⁸ Nyilvánvaló, hogy a cár akaratát hajtotta végre, a bojár дума névlegesen szavazott csak.

A Politika című alrész következik. Innen kiderül, mivel a nemesek birtokaikat a cártól kapták, ezért mindegyikük próbált a cár kedvében járni, és állandó versengésben álltak egymással. A forrás alapján elmondható, hogy az országnak négy területe (tartománya) volt, ezért négy tisztviselő kezelte a területek ügyeit, és tartott kapcsolatot a területekkel az alájuk tartozó hivatalnokok révén. Nyolc személy volt a határvárosok élén, széles hatáskörrel, mert néha az ellenség azonnali támadásával kellett szembenéznük, nem volt idejük parancsra várni. Moszkvát vagy maga az uralkodó és tanácsa irányította, egyedül az építkezések, az adók kivetése és az utcák tisztaságának felügyeletére neveztek ki kisebb nemeseket.

Ezután a nemesekről tudhatunk meg adatokat. A nemesek közül az uralkodó tanácsosokat nevezett ki, néhány személyes

---

⁴⁷⁷ WHITE, 1662. 25.

⁴⁷⁸ Uo. 26.

tanácsadóval napról napra megtárgyalta a birodalom ügyeit. Egyesek előkelőbb születésűek voltak, mint amennyi bölcsességgel rendelkeztek, de a látszat kedvéért ők is bekerültek a tanácsba. A tanácsban 31 tanácsos volt, mellettük két fejedelmi titkár. Az ügyeket, amelyekről vitáztak, a tartományurak terjesztették elő negyedeikről és a jegyzők hivatalának főhivatalnokai, akiknek szabad bejárásuk volt a tanácsterembe, és informálták hivatalukat a történet esetekről. Hetente háromszor üléseztek.⁴⁷⁹ Ezután az állami bevételekről írt a szerző. A 36 város, a cári földek és a századok bevételei tartoztak ide, a városok gazdasági vezetői gyűjtötték be, részben pénzben, részben élelmiszerből (húsból, halból stb.) vagy vámból.⁴⁸⁰ Ezután a jövedelemnövelő politikáról olvashatunk, amely megvalósítható adóemeléssel, a kolostorokra bízott vagyonnal vagy úgy, hogy a cár a területekről elkobzott árukat emelt áron adja el. A külföldieknek is kell vámot fizetni. Itt írta White, hogy 1645-ben járt a Fekete-tengernél, és akkor több vámot kellett fizetnie, mint általában. Ez azt bizonyítja, hogy megfordult már Oroszországban, tehát volt saját tapasztalata az országgal kapcsolatban. Majd további jövedelemnövelő lehetőségeket sorolt fel a szerző.⁴⁸¹ Ezután a bíraskodásról írt. Mindkét félnek (felperes, vádlott) bizonyítania kell igazát, nincs ügyvéd.⁴⁸²

Ezt követően az oroszok napjairól írt, a fürdőkről, melyekről után a hidegre mentek ki, ez nagyjából a szaunának felel meg. Ezt követően az oroszok ruházatáról kapunk beszámolót.⁴⁸³ Művének végén az Angliában járt követekről szólt pár szót a szerző. Az Erzsébet királynőnél járt követről azt írta, hogy nem mondott semmi érdekeset vagy hihetőt, bár a balti kereskedelemről háromszor tartott remek beszámolót. Ez mutatja, hogy az író a kereskedelem érdekelte leginkább. Az 1617-ben Angliában járt követ találkozott a Moszkvai Társaság vezetőjével. A követet, aki 4.000 font sterling értékű ajándékot hozott a királyi párnak, partra érkezésekor ágyúszóval fogadták. A harmadik követet is díszes katonaság fogadta az angolok tisztelete jeléül, és a követ hajókö-

---

⁴⁷⁹ Uo. 26-28.

⁴⁸⁰ Uo. 28-29.

⁴⁸¹ Uo. 29-30.

⁴⁸² Uo. 30-31.

⁴⁸³ Uo. 30.

telet, vadakat és madarakat hozott ajándékkul 1.500 font értékben az uralkodónak.⁴⁸⁴

A New and Exact Description of Moscovy hatodik fejezete a cár adóiról, pénzekről, súlyokról, mértékegységekről⁴⁸⁵ és különféle halakról, vadakról és madarakról írt, melyek Oroszország ritkaságai. 11 város jövedelmét sorolja fel, először a vámból eredőket, majd a *tagla*-ból (gabonából) származókat. Kiderül számunkra, hogy még milyen adót vetettek ki (*podat*, amelyet századonként vetnek ki, prémtizedet és a kereskedelmi vámokat valamint a külföldiek utazásaiból származó pénzt).⁴⁸⁶ Ezután olvashatunk a mértékegységekről, „melyek olyannyira különböznek a mieinktől, amelyet jó, ha a kereskedők és az utazók értenek, mert alkalomadtán hasznos, vagy csak egyszerűen azért, mert érdekességnek számítanak”.⁴⁸⁷ Ezután tudhatjuk meg, hogy milyen pénzeket használtak: rubel, Muscovites Muscovskins (gyenga moszkovszkaja), moszkovka=moszkvai gyenga ezüstérme, ezt a 14. század 70-es éveitől verték. Az érme ezüsttartalma kezdetben 1g volt, ami a 16. század elején már csak 0,19 g,⁴⁸⁸ grivna (Greven), kopek (Copeck), altin (Altine). Az átváltások helyesen szerepelnek a forrásban.⁴⁸⁹ A pénznemek után a mértékegységekről kapunk információt: súlymértékegység a pud és a berkoveszk vagy berkovec (Berzovet-10 pud), a hosszmértékegység az arsin (Archin), az olajakat pedig hordóval mérik. Ebben a részben is pontos adatokat találhatunk. Valószínűsíthető, hogy az 1698-as forrás szerzője beszélhetett orosz kereskedővel, innen tudhatott pontos adatokat. Ezután arról olvashatunk *A New and Exact Description of Moscovy*-ban, hogy vadásznak fókára, rozmárra az agyaruk miatt. Megemlítette a halfogat ő is (ribazuba) és érdekességként a repülőmókust, a mezei nyulakat, melyek színe télen fehérre változik. Azokat a vadakat, madarakat és halakat is felsorolta, amelyeket White is.⁴⁹⁰ Miért nem írt White a mértékegységekről? Feltehetőleg kereskedő

---

⁴⁸⁴ Uo. 31-32.

⁴⁸⁵ A pénzeket, súlyokat és mértékegységeket ÁGOSTON, 2004b. 208., 209., 213., 214., 217. alapján azonosítottam be.

⁴⁸⁶ A NEW... 1698. 19-20.

⁴⁸⁷ A NEW... 1698. 20.

⁴⁸⁸ ÁGOSTON, 2004b. 214.

⁴⁸⁹ Az átváltásokat ÁGOSTON, 2004b. 213., 214., 217. alapján ellenőriztem.

⁴⁹⁰ A NEW... 1698. 21-22.

lévén ő tisztában volt ezekkel, és nem tartotta szükségesnek. Viszont a második szerző a kereskedők hasznára írta mindezeket, ez viszont arra utalhat, hogy számított kereskedelemmel foglalkozó olvasókra.

A hetedik fejezetben történeti áttekintést kapunk az eddigi cárokról.⁴⁹¹ Itt tapasztalható, amit a munkámban korábban írtam, hogy a 17. századi szerzők legendákkal tarkítják történelmi leírásukat. A szerző leírta, hogy a Moszkva fejedelem címét Augustus cézártól kapták, de ezzel kapcsolatban vannak kétségei és kijelentette, hogy utána kell néznie történelmi iratokban. Leírta, hogy Augustus egy rokonát, Prussuszt küldte a balti területre uralkodni, akinek negyedik generációs leszármazottja Rurik (itt jegyezném meg, hogy Prussusz és Oleg között jóval több, mint négy generációnyi idő telt el), aki a későbbi orosz területek ura lett, rokonával, Oleggel együtt, akiket Novgorod helytartója, Gos-tomistius bízott meg. Rurik és Oleg megegyeztek, hogy együtt uralkodnak a területen. 573-tól éltek az orosz polgári kormányzat (Civil Government) alatt. Mivel Ruriknak nem volt fia, ezért Oleg fia, Vorson (Igor?) követte, aki feleségül vette egy polocki polgár lányát, Olgát. Az ő fiúk volt Svjatoszlav, aki csatában halt meg. Neki a szerző szerint három fia volt: Tereopolehus, Oleg és Vlagyimir. Vlagyimir magához ragadta a hatalmat a másik kettő elől. Őt I. Vlagyimirként (980-1015) ismerjük, aki népével 988-ban vette fel a kereszténységet. Számunkra is ez az időpont ismert. Az ő utóda, fia Jaroszláv (Bölcs Jaroszláv 1019-1054).

Ezután a szerző leírta az őt követő uralkodókat, azonban sokszor összekeverte az azonos nevűeket⁴⁹². Jaroszláv utódjá, Vlagyimir, aki udvarát Kijevbe helyezte, és ő használta először a cári címet. Erről nem beszélhetünk, ugyanis az orosz területen fejedelmek uralkodnak egészen IV. Ivánig, aki 1547-ben vette fel a „Minden oroszok cárja és nagyfejedelme címet”!⁴⁹³ A forrás pedig sokszor használta a cár kifejezést a fejedelem szó szinonimájaként, akkor is, amikor a valóságban még nem viselték az orosz

---

⁴⁹¹ Uo. 23-27.

⁴⁹² Az uralkodók beazonosításához a kijevi nagyfejedelmek, a vlagyimir-szuzdali, moszkvai nagyfejedelmek és az orosz cárok genealógiai táblázatait használtam. FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 658-661.

⁴⁹³ Uo. 660.

uralkodók ezt a címet. Az új uralkodó II. Vlagyimir (1113-1125), aki nem fia, hanem unokája Bölcs Jaroszlávnak. Vlagyimir lezármozottjának (utódjának) mondta a szerző Vszevolodot, Jurijt és Dimitrijt. Vszevelod (1078-1093) valójában II. Vlagyimir apja, és ő uralkodott fia előtt. Később aztán kiderül, hogy nem erre a Vszevolodra gondol, aki kijevi nagyfejedelem volt, hanem arra, aki vlagyimiri nagyfejedelem volt 1176 és 1212 között. Ezt onnan tudjuk, hogy Vszevolod fia, Jurij, akinek uralkodása alatt 1237-ben Batu kán leigázta Moszkvát és adófizetőjévé tette. Ha ő Batu kán idején élt, akkor csak arról a Jurijról lehet szó, aki 1218-1238 között volt fejedelem. Ebben a kérdésben az tesz biztossá minket, hogy őt testvére, Jaroszláv követte (1238-1246), Jaroszlávot pedig Alexander nevű fia. Ő Alekszander Nyevszkij (1246-1263). Ezután a szerző szerint Danyil (1282-1303) a következő utód, Alekszander fia, aki Moszkvába tette székhelyét, és felvette a moszkvai (nagy)fejedelem címet. Az ő utóda Iván Kalita (1325-1341), aki melléknevét onnan kapta, hogy tarisznyájából alamizsnát (pénzt) osztott a szegényeknek. Utána a szerző azt írta, hogy Iván testvére, Ivánra hagyta a kormányzatot. Ez így nem igaz, mert Iván testvérét Jurijnak hívták, s Ivánt testvérenek fia, Szemjon „Gordij” követte (1341-1353), aki után II. Iván került a trónra (1353-1359). II. Iván után fia, Dimitrij következett az uralkodásban (Dimitrij Donszkoj 1359-1389). Utána az jól szerepel a forrásban, hogy Dimitrijnek két fia volt, Vaszilij (I. Vaszilij 1389-1425) és Jurij. Vaszilijnek volt fia, de fiának törvényessége kétséges volt, ezért testvére maradt a trón. Jurij fiai helyett unokaöccsére, Vaszilijre akarta hagyni a trónt (aki törvénytelen?), akit zavargások közben Jurij fiai, Dimitrij és Andrej megvakítottak. De Jurij fiai, Vaszilij Koszov és Dimitrij Semjaka voltak, nem pedig Dimitrij és Andrej (ilyen nevű fiai Alekszander Nyevszkijnek voltak). II. Vaszilij (1425-1462) pedig „testvére vakítottatta meg”,⁴⁹⁴ nem unokatestvérei.

Ezután Iván Vaszilijevecs, azaz III. Iván (1462-1505) következett az uralkodásban. Itt azt olvashatjuk: „Ő volt az, aki okosan és bátran kiemelte az ország nevét az ismeretlenségből, és híressé tette Európában és Ázsiában. Magát Vlagyimir, Moszkva és Novgorod nagyfejedelemének és egész Oroszország cárjának nevezte.”⁴⁹⁵ Itt szerin-

---

⁴⁹⁴ Uo. 146.

⁴⁹⁵ A NEW... 1698. 24.

tem IV. Ivánra gondol, ugyanis ő volt moszkvai fejedelem, majd később cár (1533-1547 – moszkvai fejedelem, 1547-1584 – cár). III. Ivánt a forrás szerint Gábor követte, aki Vaszilijre változtatta a nevét (III. Vaszilij 1505-1533). Ezután úgy folytatta, hogy Vaszilij Oroszország nagy részét visszanyerte Vitoldus litván nagyhercegtől, megszerezte Szmolenszket és más városokat 1514-ben. Szmolenszk és környékének elfoglalása valóban ekkor volt. Vaszilij fia, IV. Iván (1533-1547 – moszkvai fejedelem, 1547-1584 – cár), aki kiűzte a tatárokat Kazanyból és Asztrahánból (azaz elfoglalta a Kazanyi Kánságot 1552-ben, az Asztrahányi Kánságot 1556-ban), és Livóniával is háborúkat vívott az ország öröklését illetően.

Ezután a szerző azt írta, hogy a nemesek összeesküdtek a krími tatárokkal, és ennek következtében égették fel a krími tatárok Moszkvát 1571-ben. Az igaz, hogy a cártól már eltávolodtak nemesei a koncepciós perek miatt és azért, mert a bojár összeesküvés után rengeteg nemest kivégeztetett. Ezért a szolgáló nemesség száma lecsökkent, és a hadsereg működésképtelenné vált. Emiatt támadhatták meg 1571-ben sikeresen Moszkvát a krími tatárok.⁴⁹⁶ A szerző megjegyezte, hogy Iván alatt voltak az angolok először Oroszország északi részén. IV. Ivánnak három fia volt, és a legidősebb előbb halt meg, mint Iván. Második fia, Fjodor (1584-1598) követte Moszkóvia trónján I. Fjodorként. Ezután azt írja a forrás: „...de mert kiskorú, ezért Borisz lett a gyámja, az uralkodó testvére... és örökbe fogadta a harmadik fiút is”.⁴⁹⁷ „Borisz Godunov valójában régi koztromai bojárnemzetségből származott. Húga feleségül ment IV. Iván fiához, Fjodorhoz.”⁴⁹⁸ Ezután a koronázási szertartásról számolt be a mű szerzője (a szertartás után a Parlament-házba megy a cár).⁴⁹⁹ Ezt követően leírta, hogy a cár meghódította Szi-bériát. Aztán Borisz (1598-1605) itt már testőrként szerepel(!), árulás révén került a trónra, eltávolította Dimitrijt, a cár testvérét, majd a cárt (I. Fjodort – 1584-1598) is. I. Fjodor testvére valóban Dimitrij volt, aki 1591-ben meghalt. Az ál-Dimitrijről (1605-1606) úgy írt, mintha Iván fia lett volna. Ő jött be a lengyelekkel, s ez-

⁴⁹⁶ FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2001. 160.

⁴⁹⁷ A NEW... 1698. 25.

⁴⁹⁸ SZKRINNYIKOV, 1997. 241.

⁴⁹⁹ A NEW... 1698. 25.

után Borisz megmérgezte magát. Itt a szerző Borisz halálának azt a verzióját írta le, amit „rosszakarói terjesztettek róla, hogy megmérgezte magát.”⁵⁰⁰ Ezután a forrás szerzője szerint felesége is mérget vett magához és gyermekeinek is adott belőle. Valóban ebéd után halt meg Borisz, mint ahogy azt a forrás is említi: „A doktorok az ebéd alatt Borisz közelében voltak, és az étkezés végén megvizsgálták. Mivel többet evett a cár kellesténél, ezért fogta el a rosszullet két órával az étkezés után. Orvosokért szalasztott, de hamarosan meghalt. Van olyan vélemény, hogy gutaiütést kapott.”⁵⁰¹ Mivel fia, Fjodor ezen az étkezésen nem halt meg, a moszkvaiak felesküdtek hűségére⁵⁰² (II. Fjodor – 1605), és az elhunyt cár felesége is élt még.⁵⁰³

Ál-Dimitrijről csak keveset olvashatunk, rövid ideig uralkodott, és lengyel testőrök vigyázták, majd egy hajnalban betörték a moszkvaiak, kirángatták ágyából és megölték kegyenceivel és testőreivel együtt. Még azt is megjegyzi a szerző, hogy az Ál-Dimitrijt Gryskának hívták.⁵⁰⁴ Míg sok tudós bizonytalan az Ál-Dimitrij kilétét illetően,⁵⁰⁵ addig R. Szkrinnyikov tudni véli, hogy személye Griska Otrepjevvel azonos.⁵⁰⁶ Az őt követő uralkodó Vaszilij Sujszkij (1606-1610) volt. Ezután interregnum következett, majd Mihail Romanovot választották meg cárnak. A forrás szerint 1615-ben (valójában 1613-1645 között uralkodott), s ugyanebben az évben kötöttek békét Jakab angol király közvetítésével az oroszok és a lengyelek. Békét kötöttek a lengyelekkel, a tatárokkal és a svédekkel, s nem harcoltak ezekkel a népekkel Mihail Romanov uralkodása alatt. (A svédekkel a stolbovói békét 1617-ben kötötték meg angol közvetítéssel, mint már korábban írtam, tehát itt sem stimmel az évszám.)

Ezután azt olvashatjuk, hogy Fjodor Alekszejevics vagy Alekszej következett az uralkodásban, aki 1682-ig volt trónon. Ez nem igaz, mert Mihail Romanovot fia, Alekszej követte (1645-1676), majd őt követte fia, Fjodor Alekszejevics (II. Fjodor 1676-1682).

---

⁵⁰⁰ SZKRINNYIKOV, 1997. 282.

⁵⁰¹ Uo. 283.

⁵⁰² Uo. 284.

⁵⁰³ Uo. 285.

⁵⁰⁴ A NEW... 1698. 26.

⁵⁰⁵ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001. 165.

⁵⁰⁶ Lásd: SZKRINNYIKOV, 1997. 169-178.

Utána már helyesen szerepelt, hogy Alekszej fiai, Iván⁵⁰⁷ és Péter, társuralkodók voltak Oroszországban Iván haláláig. Ezután Péter lett Oroszország egyedüli cárja. Felvetődik a kérdés, ha a szerzőnek a közelmúlt történéseiről sincsenek pontos információi, akkor milyen alapon tekinthető a mű hitelesnek? Nekem az a véleményem, hogy sok valós dolog szerepelt a forrásban, ezért kellő forráskritikával élve a műnek bizonyos részei hitelesnek tekinthetők. Péter, „*aki most is sikeresen és győzedelmesen uralkodik, bölcs, igazságos fejedelem, jó ítélőképességű bíraskodó, előzékeny és nyájas. Megnövelte országa területét Azovval, és számtalanszor legyőzte a törököket és a tatárokat. Csiszolt elméjét tanulással és utazással fejlesztette hercegei gyönyörűségére, népe örömére és biztonságára.*”⁵⁰⁸ Mire utalhat itt a szerző? Péter „nagy követjárás”-ának első állomásaira, vagy pedig angliai útjára is? Péter 1697 márciusában egy nagy követséggel elindult nyugatra. Ő volt az első orosz cár, aki külföldre ment. Inkognitóban,⁵⁰⁹ a követség egy szerény tagjaként utazott.⁵¹⁰ A kísérőkkel együtt kb. 250 fős küldöttség⁵¹¹ célja a törökellenes koalíció kiszélesítése és fokozása volt. A követek utasításba kapták, hogy különösen a hajóépítésre, tengerhajózásra vonatkozó minél több információt gyűjtsenek és mesterembereket toborozzanak. Az orosz diplomácia ez utóbbi célját szinte maradéktalanul teljesítette, az előbbivel pedig teljesen kudarcot vallott.⁵¹² A svéd kézen lévő Rigában igen barátságatlanul fogadták,

⁵⁰⁷ A forrásban John szerepel (A NEW... 1698. 27.), ami Jánost, oroszul pedig Ivánt jelent. (M.-K.B.)

⁵⁰⁸ Uo. 27.

⁵⁰⁹ Az inkognitót nem sikerült Nagy Péternek megőriznie.

⁵¹⁰ PERÉNYI – DOLMÁNYOS, 1991. 127.

⁵¹¹ A követség tagjai: „Pjotr Mihajlov (vagyis a cár), Franz Lefort (róla lásd még <http://russiapediia.rt.com/foreigners/franz-lefort/>), Fjodor Golovin, Szibéria főkormányzója, Prokofij Voznyicin, Bolkov kormányzója, s a nagykövetek mellett húsz nemes és harmincöt fiatal orosz „önkéntes” (köztük Andrej Matvejev és Alekszandr Mensikov) kapott megbízást, hogy Angliába, Hollandiába és Velencébe utazva hajóépítést, navigációt és más tengerészeti tudományt tanuljon. MASSIE, 2014. 209.

⁵¹² Az utazás eredményeit (diplomáciailag kudarc, szakmai ismeretek, szakemberek gyűjtését) tekintve sikeres, viszont a több évszázados technikai elmaradást az orosz egyház vallási béklyóinak megtörésével tartotta lehetségesnek Péter cár. Lásd MASSIE 2014. 285-286. A követjárás eredményeit lásd még HAHNER 2006. 238. Külpolitikai változást hozott a török elleni harcban Ausztria békekötése (Rijswijk 1697. a franciákkal és a zentai győzelem után a karlócai békekötés 1698.

míg a brandenburgi Königsbergben nagyon szívélyesen.⁵¹³ Már itt kiderült azonban, hogy a németeket kevésbé érdeklik a törökök, viszont szívesebben harcolnának a svédek ellen. A Pjotr Mihajlov néven utazó cár gyorsan magára is hagyta a diplomátákat; alig várta, hogy végre hajóácsolással foglalkozzon. Hollandiában egy Saardam nevű kisvárosban és Amszterdamban erre végre lehetősége volt, és Péter hónapokon keresztül derekasan kivette részét a kétkezi munkából.⁵¹⁴ A cár járt Utrechtben is, itt találkozott Orániai Vilmostal, aztán volt Hágában, utána megint Amszterdamban. Társai Zaandamban dolgoztak, Mensikov az árbóckészítést, Nariskin a navigálást, Golovkin és Kurakin a hajótestek építését tanulta.⁵¹⁵ Éppen a hajóácsi gyakorlat bizonyította számára, hogy a hollandok, bár igen ügyes mesteremberek, a hajóépítés elméleti kérdéseiben meglehetősen járatlanok. Ezért ismét otthagynva a hivatalos küldöttséget, 1698 elején Angliába hajózott. Itt azt kapta végre, amire számított. A hajóépítésen kívül gyárakat, üzemeket, múzeumokat látogatott, és tanulmányozta mindazt, ami a technikával kapcsolatos.⁵¹⁶

1698. január 11-től és április 25-ig⁵¹⁷ tartott Péter angliai útja. Kérdés, hogy amikor megíródott a mű, akkor már járt-e Angliában a cár. Ez a néhány szó, hogy: „*Csiszolt elméjét tanulással és*

(sic!)) az idézett angolszász szakirodalom tényleg ezt írta, egyébként a karlócai béke 1699-ben kötetett (M.-K.B.). Bár ezt 72 napos tárgyalás előzte meg (<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0017/1521.html>), így a hollandok visszautasították, hogy az oroszokat segítsék a török ellen a franciákkal megkötött békére hivatkozva. A Szent Liga széthullását látva Péter újfajta külpolitikába kezdett... HUGHES 1998. 26.

⁵¹³ A követség útja során először a svéd fennhatóságú balti tartományban, Livóniában, Rigában volt a küldöttség (MASSIE, 2014. 211-214.), ahol Eric Dahlberg fogadta őket (uo. 211) – nagyon rossz élményei később is meghatározták a cár viszonyát a városhoz (uo. 214.), majd a Kursfeldi hercegségben fogadta Frigyes Kázmér Königsbergben a küldöttséget, később találkozott a hannoveri választófejedelem özvegyével és lányával. MASSIE, 2014. 214-220.

⁵¹⁴ NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2002. 54.

⁵¹⁵ MASSIE, 2014. 247.

⁵¹⁶ Az angol parlament már nem kötötte le ennyire, az alkotmányos monarchia csak olyan csodabogár lehetett számára, mint az óriás angol lady, akinek kitarított karja alatt a maga kétméteres termetével meghajlás nélkül nyugodtan átsétálhatott. NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2002. 54.

⁵¹⁷ CROSS, 2000. 16., Hughes Lindsey szerint Péter angliai tartózkodása 1698 január 10. és április 22. között volt. HUGHES, 1998. 25.

*utazással fejlesztette*⁵¹⁸- csak találgatásra ad lehetőséget. Ha még nem járt ekkor angol földön, akkor csak a „nagy követség” első felére utal, ami 1697-ben kezdődött. Ha volt már az angoloknál, akkor miért nem írt erről részletesen a szerző? Ennek az lehetett az oka, hogy Péter háromhónapos tartózkodása az angolok számára a végén már terhes volt. Emiatt említheti meg ebben az esetben ilyen röviden Péter angliai útját. Bár Péter útjának később is voltak visszhangjai az angol sajtóban. Az is lehetséges, hogy éppen Angliában tartózkodik Péter *A New and Exact Description of Moscovy* kiadásakor, és az oroszokról éppen kialakuló információéhséget elégítené ki? De ha Péter még a szigetországban tartózkodik, avagy már elment, mindkét esetben konkrétan írt volna a szerző az angliai ottlétről. Ha mégis ez állt fenn, akkor talán úgy gondolhatta, ahogy Anthony Cross írja *„habár a hivatalos újság, a London Gazette nem tett említést Péter látogatásáról, de a többi korabeli lap, vagyis a Post Boy, a Post Man és a Flying Post folyamatosan szórakoztatta a cár viselt dolgairól szóló hírekkel a közönséget”*,⁵¹⁹ s neki nem szükséges erről külön írnia. Én az első variációt tartom a legvalószínűbbnek (tehát még nem járt Angliban Péter). A cár utazásakor akkora érdeklődés volt tapasztalható Angliában, hogy kizártnak tartom, hogy egy ilyen nagy horderejű esemény mellett csak úgy elsiklott volna a mű szerzője.

A fejezetben még három téma szerepel. A cár címeiről, az orosz cár pecsétjéről és a nemesekről. A cári pecséten egy vörös mezőn lévő kétfejű sas van, mellén pajzsral, fején három(!) korona, amely Oroszországot, Kazanyt és Asztrahányt jelképezi. A pecsét másik felén pedig Szent György látható, aki lándzsájával egy sárkányt dőf át, szerepel az 1698-as forrásban.⁵²⁰ A kétfejű sas és a sárkányölő lovas III. Iván vörös viaszos pecsétjén jelent meg először 1497-ben. Ennek bizánci eredetét fogalmazta meg N. M Karazmin és A. B. Lakier a 19. században,⁵²¹ ezzel egy mai napig

---

⁵¹⁸ A NEW... 1698. 27.

⁵¹⁹ CROSS, 2000. 17.

⁵²⁰ A NEW... 1698. 27-28.

⁵²¹ Viszont a két műben eltérőek a pecsét rajzolatának (a sas és a lovas) részletei, így felmerül a kérdés, hogy milyen ábrázolás lehetett az eredeti pecséten. Az eltérésekről és a lábjegyzet megállapításáról lásd ÁGOSTON, 2004a. 65.

élő történelmi legendát indítottak útra az orosz pecsétről és az abból származó címerre vonatkozóan.⁵²² Az 1497-es pecséten „III. Iván nem a nagyfejedelmi, hanem a cári hatalom kifejezésének szimbólumát kereste”.⁵²³ (A pecsétet ábrázoló ábrát lásd a mellékletben. M.-K.B.)

A kutatók nagy része a sérült pecsét helyett az 1504-es rajzolatot vette mintának. Viszont a két pecsét matricája eltérő.⁵²⁴ A pecsét készítőjének neve nem ismeretes, de V. A. Kucskin azt feltételezi, hogy a mester valószínűleg német származású volt. Feltételezése azon alapszik, hogy a moszkvai nagyfejedelmi pecsét rajzolatának vannak olyan elemei, amelyek egybeesnek európai heraldikai mintákkal.

Sok, az 1497-es lovast és kétfejű sast ábrázoló pecsétéhez hasonló ábrázolás fordul elő más uralkodóknál is. Nem elhanyagolható körülmény, hogy az új pecsét akkor keletkezett, amikor a hagyományos orosz társadalom tradícióit új szokások lazították. 1490-ig gyakorlatilag megváltozott a viszonyrendszer a részfejedelmek között, a Rurikovics ház княzai szolgálófejedelmek lettek, Novgorodban is megváltozott a hagyományos rendszer. III. Iván már nominálisan sem ismerte el a tatár horda szuverenitását országa felett, és kész volt harcba szállni a livóniai uralkodóval a régi orosz földekért. Függetlenné vált az orosz metropolita a konstantinápolyi pátriárkától, és nem ismerte el a latin egyházzal kötött firenzei uniót sem,⁵²⁵ de kiépült diplomáciai kapcsolat az oroszok és európai katolikus országok között. 1490-től új ceremóniarendszer kezdett meghonosodni, amelybe beletartozott az uralkodó koronázása és felkenése.⁵²⁶

A sárkány a sátán 10. századig jellemző komikus ábrázolása is lehet, mikor tüzet okádó szárnyas lénynek ábrázolták.⁵²⁷ A pecsét-

---

III. Iván korából 4 hitelesnek tekinthető kétoldali pecsét maradt fenn. Ezekről az oklevelekről és a pecsétek matricáiról és egyéb pecséteken, érméken előforduló párhuzamokról lásd ÁGOSTON, 2004a. 66-68.

⁵²² Uo. 65.

⁵²³ Az érméken és a pecséten is ugyanaz a politikai eszme jelenik meg. Uo.

⁵²⁴ ÁGOSTON, 2001. 84-85.

⁵²⁵ Ennek ellenére katolikus művészek, orvosok és iparosok léptek a nagyfejedelem szolgálatba. ÁGOSTON, 2001. 86-87.

⁵²⁶ Uo.

⁵²⁷ ÁGOSTON, 2004a. 72.

ten a sárkány ellen harcoló harcos ábrázolásban a sárkánykígyó az antikvitás korától a gonosz szimbóluma, kifejezheti az Antikrisztust, lehet az eretnokség szinonimája vagy a régi külső ellenségé, a tatáré. A harcoló lovas viszont kultúrkörtől és kortól függően különböző interpretálást kaphat. A lovasábrázolás az antikvitásban az államhatalom nagyságának szimbóluma, amely az uralkodó alakjában testesül meg. A középkorban nemcsak a keresztényeknél népszerű a lovasábrázolás, hanem az eurázsiai lovas-nomád népeknél is. Etnográfiai kutatások szerint elterjedt volt a beloruszoknál, litvánoknál, lettekénél, észtekénél, lengyelekénél, németeknél, svédekénél és a norvégoknál. A 15. századi ábrázolás viszont a keresztény kultúrához kapcsolódik. Sárkányölő Szent György az irodalomban, folklórban, ikonokon is ismert.⁵²⁸

Az a feltételezés, hogy a lovas Szent György csak a 18. századtól merült fel. Sokan tartják azt, hogy Jurij Dolgorukij, Moszkva alapítója látható Moszkva címerén (is). A nagyfejedelem alattvalói úgy tartották a 16-17. században, hogy a lovas alakja maga a cár. A Szent György-ábrázolás ellen szól, hogy a legendában György nem harcol, hanem imádsággal győzi le a kígyót.⁵²⁹ Az 1497-es pecséten a lovas fején nincs fejfedő. Ha a nagyfejedelmet jelenítené meg, akkor sapkának kellene a fején lennie, ha pedig Szent György, akkor glória lenne a feje felett.⁵³⁰ Szent Györgynek tekinti a lovast N. A. Szoboljeva.⁵³¹ De az általam elemzett 1698-as forrás szerzője is Szent Györgynek tekinti az általa leírt pecsét lovasát (M.-K.B.). Ez azért lehetett, mert a XII. században is⁵³² „az orosz cárok pecsétjein és pénzein látható ábrázolásokat a nyugat-európai kultúrkörhöz szokott szemlélő mint a moszkvai állam címerét tekintette. A pecséten levő sárkányölő lovasban, mint típusban, Nyugat-Európában valóban Sárkányölő Szent György alakját látják. A szimbólumértelmezésben végbemenő transzformációnak köszönhetően a későbbi kor embere Oroszországban ugyancsak Szent György alakját véli látni minden sárkányölő lovas ábrázolásban.”⁵³³

⁵²⁸ ÁGOSTON, 2001. 88.

⁵²⁹ Uo. 89.

⁵³⁰ ÁGOSTON, 2004a. 72.

⁵³¹ Uo.

⁵³² Már a XV. századra jellemző az idézetben leírt jelenség. Uo. 74.

⁵³³ Uo.

A. L. Jurganov a lovas alakjának megformálásához a forrást az apokrif irodalomban és a kortársak eschatologikus várakozásaiban keresi, V. L. Janyin viszont a nagyfejedelmi pecsétek evolúciójában talál megoldást a lovast illetően.⁵³⁴

A lovas fegyvere az 1497-es pecséten lekerekített, valószínűleg jogar lehet, amellyel a nagyfejedelem harcol országa ellensége ellen vagy a hit védelmében.⁵³⁵ „*Tehát véleményünk szerint az 1497. évi pecséten a kompozíció szimbolikus jelentéssel bír: a lovas a nagyfejedelem ikonikus ábrázolásban; a sárkánykígyó a gonosz, a sátán, minden rossz forrása a világban; a jogar a lovas kezében pedig a hatalom fegyvere.*”⁵³⁶ Az, hogy a moszkvai uralkodók a lovasábrázolások variációiból éppen a sárkányölő lovast választották, az államhatalom megerősödésével, legitimációs törekvésekkel és hatalomnövekedésük jellegével magyarázható. Összegezve: „... egy sárkányölő lovas olyan szimbólum, amely - a győzelem motívuma is egyben - sokkal összetettebb, tiszteletet parancsoló tartalmat hordoz, és minden kétséget kizáró az eszmei tartalma is”.⁵³⁷

Az ikonfestészet nyelvében a jobb felé mozgás a cselekvés kezdetét jelenti, a bal felé mozgás pedig a történet befejezését, például egy hadjáratból való visszatérésre utallhat. A pecsét megszületésekor cél lehetett megszemélyesíteni az uralkodót, kifejezésre juttatni hatalmát úgy, hogy a középkori ember számára is érthető legyen.⁵³⁸

Az egész ortodox világban a világ végét várták, a világ teremtetésétől számított 7000. évre, azaz Krisztus születésétől számított 1492-re. A. L. Jurganov moszkvai történész hipotézise szerint az ábrázolásban az orosz uralkodó lovas alakjában győzedelmeskedik az Antikrisztus felett, és átadja a hatalmat Isten második eljövetelekor. Az ábrázolást a Harmadik Róma gondolatának,⁵³⁹ az

---

⁵³⁴ Uo. 72.

⁵³⁵ Uo. 73.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ Uo.

⁵³⁸ Uo.

⁵³⁹ A Harmadik Róma gondolatot Filofej pszkovi szerzetes vetette papírra 1522-24 körül írt levelében, magyarul „Levél a rossz napokról és órákról” címmel, melyet Mihail Grigorjevics úrnak írt (a történészek többsége Mihail Grigorjevics Munyehin deákkal azonosítja-meghalt 1528-ban).

A negyedik egyetemes zsinat 28. kánonja szerint „ugyanazokat az előjogokat adják Konstantinápolynak az Új Rómának, mint amelyek Rómát illeték, mivel

Istent megmentő királyság gondolatának heraldikai megjelenítésül tekinti Jurganov, s szerinte ebben a kompozícióban a ló magát az ortodox vallást szimbolizálja, amelynek tisztaságát a cárnak kell megőriznie. Ágoston Magdolna (a 2001-es cikke) szerint III. Iván pecsétjén nem az uralkodót ábrázolták, hanem az Apokalipszis lovasát. Hangsúlyozni kell, hogy a lovas görög-római hagyományokat idéző reneszánsz hatást feltételező öltözetben van.⁵⁴⁰ Az „utolsó Cárság” gondolat is tükröződhet az ábrázolásban. A kétféjű sas viszont az impérium gondolattal kapcsolható össze.

A modern histográfiában ma is előfordul az a gondolat, hogy a kétféjű sasábrázolást a moszkvai uralkodók Bizáncból kölcsönözték, része a „konstantinápolyi örökségnek”,⁵⁴¹ amely III. Iván

---

Róma város uralkodott régebben. Tehát a régi Rómának a „tisztéletbeli előjogok” uralkodói város minőségben jártak, és ezek járnak Konstantinápolynak is az új birodalmi fővárosnak. Ezért, bár a bizánci birodalom bukása után az orosz cár valóban fellépett bizonyos teoretikus igényrel a világ összes ortodox, és többnyire idegen uralom alatt sínylő nép védelmezőjeként – és ebben kimondva vagy kimondatlanul a bizánci császárság visszaállításának a célja is ott lebegett –, az orosz ortodox egyház hivatalosan soha semmilyen zsinaton nem igényelte magának ezt a címet, tehát nem vált hivatalossá a Harmadik Róma elmélet. A moszkvai metropolita (később patriárka) ereje, hatalma ellenére soha nem törekedett arra, hogy Konstantinápoly egyházi szerepét, ortodoxián belüli sorrendjét átvegye, a helyi ortodox egyházak közötti hagyományos tisztéletbeli sorrendjét megváltoztassa, megalégedett ötödik helyével, mely a jeruzsálemi pátriárka utáni hely. Az egyház csalhatatlanságát, a hit „ortodox” és „katolikus” tisztaságát” sohasem bizonyos helyhez vagy személyhez kötött, földrajzi – moszkvai, konstantinápolyi vagy római – értelemben fogta fél, hanem egyetemes egyházi kategóriákhoz kötve.

A „Harmadik Róma elmélet” „isteni jog” szintjén nem lett hivatalos teória, megmaradt állami elmélet és a népi hit szintjén. A Moszkva Harmadik Róma teória nem lett „beemelve” az Egyházzal vallott tanításba se, sem pedig az elvileg változtatható kánonjogba sem. IMRÉNYI, 2006. 35-36. A Harmadik Róma elméletéről lásd még: GECSE, 2007. 22.; BERKI, 1984. 84-85.; IMRÉNYI, 1998. 35-48.; FUHRMANN, 1981. 31-32., 35-36.

⁵⁴⁰ ÁGOSTON, 2001. 90-91.

⁵⁴¹ Köszönöm A. Sajti Enikőnek, hogy felhívta a figyelmememet a szimfónia-elmélet hangsúlyozására. Az Egyház és az állam viszonyát-ez különösen a Bizánci Birodalomra volt jellemző (és az Orosz Birodalomra is! M.-K.B.) -, a szoros kölcsönös függés, szövetség, más megfogalmazásban „szümphonia” a „constantia”. Már I. Jusztinianusz cár megfogalmazta, hogy az isteni dolgok „sacerdotium” vagy „hieroszüné”, és az emberi dolgok rendjének „imperium” vagy „baszileia” két különálló terület, de forrásuk ugyanaz. Ha a kettő között „jótékony összhang” keletkezik, ez szolgálja az emberiség javát.

Zoe Paleogossal kötött második házassága révén illeti meg Oroszországot.⁵⁴²

Az ezzel kapcsolatos kétségeit először a 20. század elején fogalmazta meg N. P. Lihacsev. Rámutatott, hogy a bizánci kultúrában nem ismerték sem a heraldikát, sem az állami szimbólumokat, és csak a kétféjű sas nem használták a birodalom címereként sem. A kétféjű sas a középkorban elterjedt szimbólum volt. Azt tartják, hogy Keletről származik. A középkori arab hagyományokban ismert Szemurg, a kétféjű szárnyas lény. Az Ószövetségben a sas alakját Istennel hozzák kapcsolatba. A keresztények szerint a kétféjű sas Isten és a Szentlélek egységét jelenti. Nyugat-Európában a kutatók a keresztes hadjáratokkal hozzák kapcsolatba. A lovagi világ kultúrájában a sas a bátorság, a vitézség, az erő szimbóluma. A sas mint címerszimbólum elterjedt a Szent Római Birodalomban. Először címerként jelent meg, később pecséten is.⁵⁴³ G. Alef amerikai kutató szerint az orosz kétféjű sas forrása a Szent Római Birodalom címere volt, és átvétele III. Iván uralkodása alatt történt.⁵⁴⁴ G. Alef szerint azért választotta III. Iván a kétfé-

---

A politikai teória szerint a császári hatalomnak két forrása volt: az Istentől rendelt baszileusz Krisztus, illetve Isten földi helytartója, de a nép választottja is emellett. Egyik fő kötelessége volt az Egyház védelme és céljainak támogatása, zsinatokat hívott össze, elnököltetett rajtuk. Püspökségeket hozhatott létre, szervezhetett át (csakúgy, mint később Nyugaton), néha dogmatikai kérdésekben is megpróbálta érvényesíteni akaratát. Főként ez táplálta a cezaropapizmust.

Bár a bizánci császár beléphetett a keresztény szentélybe, és pap módjára áldozhatott, mégsem végzett papi funkciót. Amikor pedig a hit kérdésében politikai vagy egyházi és politikai céllal próbálta ráerőltetni akaratát az Egyházra, ebben nem volt tartósan sikeres. A bizánci egyház feje a konstantinápolyi pátriárka volt. A pátriárka joga volt a császár megkoronázása, vagy ennek megtagadása, vagy hogyha kellett, kiközösítése. A pátriárka régensként is működhetett. Viszont a császár vétőjoggal rendelkezett a Szent Szinódus által megválasztott pátriárka személyét illetően. IMRÉNYI, 2006. 33-34. Nem volt pap annyiban, hogy nem szolgáltatatható ki szentségeket, mert nem volt pappá szentelve. Abban az értelemben viszont pap volt, hogy egyházi ügyekben joghatósága volt. A császár feje volt az egyháznak mint birodalomnak, de nem volt feje mint egyházi testületnek. CANNING, 2002. Tehát ezek a megállapítások az orosz cár és a moszkvai pátriárka ideálisnak tekintett viszonyára is vonatkoztak. Lásd még erről: FUHRMANN, 1981. 170-171., részletesen CANNING, 2002. 19.-20., 29-33.; BERKI, 1984. 42-45.

⁵⁴² ÁGOSTON, 2001. 92.

⁵⁴³ Uo. 98.

⁵⁴⁴ Szintén erre az átvételre történik utalás HENNINGS, 2016. 115. lábjegyzetében, mely szerint az 1490-es években történt a kétféjű sas átvétele és megjelenése a cári

jű sast, mert tudta, hogy ez a nyugati császárok magas rangját fejezi ki. Így akarta kifejezésre juttatni egyenrangúságát a Német-római Birodalom császárával.

N. A Szoboljeva szerint nagyobb jelentősége van annak, hogy akkor keletkezett, amikor megfogalmazódott az elmélet, hogy az orosz uralkodók Augustus császártól származnak. Ebből logikusan következik, hogy változásra volt szükség az udvari ceremóniában és az ezt kifejezésre juttató szimbólum-rendszerben.⁵⁴⁵ De Ágoston Magdolna G. Aleffal szemben úgy tartja, hogy nem a Habsburg-orosz diplomáciai kapcsolatok meglétekor, hanem a Habsburgokkal történt diplomáciai kapcsolatok megszakításakor került a kétfejű sas III. Iván pecsétjére.⁵⁴⁶ N. P. Lihacsev szerint III. Iván mindenben egyenragú akart lenni a császárral és a római királlyal – így a pecsétben is –, de ezzel Ágoston Magdolna nem ért egyet, szerinte pont a magasabbrendűséget akarta kifejezni.⁵⁴⁷

A Szent Római Birodalomban háromféle jelentése lehet a kétfejű sasnak: egyszerre jelenti a királyi és a császári hatalmat vagy megosztott impériumot (két császár kormányoz) vagy világbirodalmat. Bizáncban egyik jelentést sem hordozta. Csak a 12. századtól kezdte használni a Komnénosz dinasztia. A magas méltóságot fejezi ki. Előfordul a kétfejű sas a 15. században Szerbiában és Bulgáriában is. Oroszországban 1497 előtt is ismert az ábrázo-

---

pecséten, I. Miksa (I. Maximilian) császárral való kapcsolat eredményeként, III. Iván azt kívánta hangsúlyozni, hogy nem alsóbbrendű, mint a Német-római császár. (A hivatkozott irodalom itt Gustave ALEF: 'The adoption of the Muscovite two-headed eagle: a discordant view', *Speculum*, 41. (1966.) 1-21. De az 1490-es házassági szerződéskötéskor még csak római király volt Miksa, ezért nem használhatta még apja, a császár pecsétjét a kétfejű sassal (Miksa az egyfejű sast használta pecsétjén), és így valószínűleg az orosz cár sem kétfejű sasos pecséttel látta el az iratot. ÁGOSTON, 2004a. 74. A szerződést Miksa nem tartotta be, így valószínűleg 1493-ban, a diplomáciai megszakításakor került sor a kétfejű sasos pecsét használatára, kifejezve a cár magasabb rangját Miksával (és az egyfejű sassal) szemben. ÁGOSTON, 2004a. 75. A lábjegyzet előtt a főszövegben Zwanzig *Theatrum Praecedentiae*-ből van utalás, de ott IV. Ivánról írt Zwanzig - tévesen -, és háromfejű sasról beszél, ami Moszkvát, Kazanyt és Asztrahányt jeleníti meg. HENNINGS, 2016. 51. De itt az elemzett forrásban is 3 koronás (a koronák a szerző szerint Oroszországot, Asztrahányt és Kazanyt jelképezik) kétfejű sasról történik említés! (M. K. B.)

⁵⁴⁵ ÁGOSTON, 2001. 98

⁵⁴⁶ ÁGOSTON, 2004a. 75.

⁵⁴⁷ Uo. 75-76.

lás. Üzbek kán (1313-1342) és Dzsanibek (1342-1357) idején tatár pénzen szerepelt a kétfejű sas. Orosz érmén Mihail Boriszovics tveri nagyfejedelem (1461-1486) ezüstpénzén ábrázolják. P. G. Gajdukov szerint a II. Vaszilij rézpénzén előforduló egyfejű sas hasonlít III. Iván kétfejű sasához. A történészek hajlanak arra, hogy átmenetnek tekintsék II. Vaszilij sasábrázolását. Egyes kutatók megállapították, hogy nincs hasonlóság III. Iván pecsétje és a német imperátor kétfejű sasa között. Inkább hasonlít Iván Csernovics (1464-1490) Crna-Gora uralkodójának pecsétje sasához. Ennek a sasnak nyitott koronája van, míg az orosz sasnak, bár nyitott a koronája, de virághoz-levélhez hasonló fogazata van. Az ilyen típusú ábrázolás a nyugat-európai koronákra jellemző.⁵⁴⁸ Szintén 15. századi balkáni hasonlóságról (Morei, Zéta, Albánia) ír Ágoston Magdolna.⁵⁴⁹ A balkáni kultúrákban elterjedt sásábrázolás mint típus Moszkvába nagy valószínűséggel a latinofil bizánci családok közvetítése útján került.⁵⁵⁰ Ezek alapján megállapítható, hogy az 1497-es pecséten látható kétfejű sas kulturális hibrid. Különböző kulturális hatások érvényesülnek benne, melynek eredményeként megformálódott egy ősminta. E tekintetben az 1497-es pecsét az orosz civilizáció sajátos terméke⁵⁵¹ és a forrás által leírt pecsét is.

Végül az ország nemeseiről írt a második forrás szerzője. „A nemesek különböző rangúak, vannak a régi nemesek, akik az uralkodó kegyéből emelkedtek ki vagy más nemesi szolgálattal. A született nemeség a legrangosabb csoport közülük, akik állami fizetséget kapnak, őket Udelenj knazejnek⁵⁵² hívják, ők a kötelességtől mentes kiváltságos hercegek. A második csoportot a bojárok alkotják, akik a cár kegyéből emelkedtek ki a nemesek közül, és megilleti őket a tanácsos megszólítás. A harmadik csoport a vojvodák, akik a fejedelemmel alacsonyabb rangú katonai vezetők. A negyedik csoport tagjai a Knazej⁵⁵³ vagy herceg nevet viselik, ami abból ered, hogy közéjük a főháziak fiatalabb fivérei és más leszármazottai tartoznak.”⁵⁵⁴ A knyáz dux, herceg, fejedelem. Eredetileg

---

⁵⁴⁸ ÁGOSTON, 2001. 98.

⁵⁴⁹ ÁGOSTON, 2004a. 76.

⁵⁵⁰ Uo. 76.

⁵⁵¹ ÁGOSTON, 2001. 93-98.

⁵⁵² A forrásban: Udelenj knazey A NEW... 1698. 28.

⁵⁵³ A forrásban: Knazey A NEW... 1698. 28.

⁵⁵⁴ Uo.

a Rurikovics-házból származó személyek címe, kompetenciájuk a hadviselés és a bírászkodás volt. A 16. századtól a litván Gedimin nagyfejedelem leszármazottait is knyáznak címezték. A 15-16. századtól a nagyfejedelemi szolgálatba lépő tatár murzákat, kánfiakat is így nevezték, általában Dzsingisz kán leszármazottai is knyázok lettek.⁵⁵⁵ Tehát ekkor a hercegeket és a kánok leszármazottait értették knyáz alatt. Az ugyel a knyáz birtoka, része az örökségből, votcsinája, amelyet az apai örökség felosztása után kapott. Az idő múlásával a korábbi birtok, az ugyel egy újabb knyáz – család - birtoka lett. A modern orosz történeti szakirodalomban szívesen használják az udelnoje knjázsesztvo kifejezést, amelyet magyarra részfejedelemségnek is fordítanak, viszont a terminus a forrásokban csak a 16. század közepén jelenik meg. A modern histográfia szerint az udelnoje knjázsesztvo a nagyfejedelemséghez képest sokkal alacsonyabb társadalmi státuszú, a birtok ura, a knyáz a nagyfejedelemnek alárendelt.⁵⁵⁶ A vojvodákról korábban írtam. A bojár magas katonai és udvari tisztséget betöltő, nagy földbirtokkal és politikai hatalommal rendelkező feudális nagyúr,⁵⁵⁷ főnemes neve Oroszországban⁵⁵⁸ (és Romániában,⁵⁵⁹ valamint Bulgáriában).⁵⁶⁰ A X. századtól olvashatunk róluk a forrásokban, a sztarecekből (nemzeti arisztokrácia) és a fejedelmi druzsinák (kíséret) összeolvadásából keletkezett társadalmi réteg. A XI-XIV. században közvetlenül a fejedelemtől függtek, emiatt érdekük volt támogatni a fejedelmet. Belőlük alakult ki a bojár дума, a fejedelem tanácsadó testülete.⁵⁶¹ Ez esetben is helyesen írt a forrás szerzője a fenti társadalmi csoportokról.

---

⁵⁵⁵ ÁGOSTON, 2004. 72.

⁵⁵⁶ Uo. 17.

⁵⁵⁷ Történelmi fogalomtár 39-40.

⁵⁵⁸ FARKAS, 2006. 31.

⁵⁵⁹ „Romániában örökletes vagy adományozott birtokok urai voltak, közülük kerültek ki az ország tisztviselői.” FARKAS, 2006. 31.

⁵⁶⁰ Történelmi fogalomtár 40. Bulgáriában a feudális nagyurakat hívták bojároknak a VIII-XIV. században.

⁵⁶¹ FARKAS, 2006. 31.

Összegzés, következtetések

Munkámban William White *Rarities of Russia with the Interest of England* (1662) című művét és *A New and Exact Description of Moscovy* (1698) című munkát elemeztem. Először felvázoltam Európa Oroszország-képét a 15. századtól. Az első leírások nem olyan negatívak, etnocentristák, mint a 16. század második felében született leírások, bár az oroszokat mindig is „ferde szemmel” nézték az európaiak, a saját kultúrájukhoz képest eltérő és fantasztikus elemeket emeltek ki az oroszokkal kapcsolatban. Az akkori szerzők minden szempontból be akarták mutatni Moszkóvia életét, de nem sikerült objektíven. Fontos tényező, hogy mi volt a szerző célja: egyházi unió a pravoszlávokkal, oroszellenes hangulatkeltés stb. A legkorábbi szerzők még nem írtak negatívan az oroszokról. A livóniai háború változtatta meg a pozitív képet – IV. Iván (1533-1584) megítélése szorította háttérbe a visszafogottabb jellemzéseket (mint például Herbersteiné).⁵⁶²

Ezután a 16-17. századi angol leírásokról írtam. A kereskedelem miatt irányult az angolok figyelme a messzi országra. Először a Moszkva Társaság tagjai írtak Oroszországról, közülük sokan használták fel Herberstein művét forrásul. A későbbi írások Fletcher előítéleteit (zsarnokság, tudatlanság, züllés) tükrözik. A 17. századi szerzők között sok olyan volt, aki nem járt orosz földön. Ebben a században mennyiségileg több, de minőségileg rosszabb leírás jelenik meg. A kialakult Oroszország-kép Nagy Péterig nem változott Angliában. Az ortodox egyházzal keveset írtak. Angliába csak néhány orosz könyv vagy kézirat jutott el, azokat is csak főleg diplomaták vásárolták. Az angolok Oroszország-képe utazók szóbeli és írásbeli beszámolóin alapult, ez pedig torzult lehetett. Az orosz történelem, a nyelv ismerete hiányos volt a korszakban. Bővebben írtam a 16-17. századi leírásokról, mert így lehet kontextusba helyezni a két elemzett forrást és összevetni a korszak angol Oroszország-képével.

Nem értek egyet Adersonnal, aki szerint az 1698-as forrás homályos és pontatlan, ami részben helytálló, de összevetve a korszak többi írásával, kevésbé érzékelhetők ezek a hibák. A dip-

---

⁵⁶² De Herberstein visszafogottabb jellemzésével sem ért minden szakértő egyet. Lásd fent.

lomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat is bemutatam, mert az 1662-es forrás szerzője kereskedő, és mivel célja lehetett az orosz kereskedők ösztönzése. Látható, hogy I. Károly kivégzése miatt és az angol-holland „verseny” eredményeként szorultak ki az angolok az oroszokkal való kereskedeleméből. Az 1698-as forrás azért készült álláspontom szerint, hogy mire Nagy Péter Angliába ér, addigra megismerjék Oroszországot az angolok. Ezt arra alapozom, bár ritkán esik erről szó, de Orániai Vilmos és Péter találkozott Utrechtben 1697-ben. A cár célja ekkor az, hogy szövetkezzen a franciák ellen (pontosabban a franciák által támogatott lengyel királyjelölt trónra jutásának megakadályozására) és a török ellen harcolni, Vilmosnak pedig az, hogy élénkítse a megfogyatkozott kereskedelmi kapcsolatokat.

Az első fejezetben mindkét szerző az ország földrajzi viszonyait mutatta be. Feltűnő, hogy a földrajzi neveket gyakran eltérően nevezi meg a két forrás. Az 1698-as egy bekezdést, míg White egy fejezetet (második fejezet) szentelt a kereskedelemnek. Az 1698-as forrás szerzője a második fejezetben Moszkváról, Novgorodról és az angol kereskedelmi telepekről írt. A harmadik fejezet mindkét műben a vallással foglalkozik, de csak vázlatosan. A második forrás a negyedik fejezetben a területekről, bíróságokról és a szoborról írt. Az ötödik fejezetben mindkét szerzőnél a hadsereg a téma, melynek leírása nagyjából azonos, a különbség, hogy mit tekintettek a hadsereg alapjának. White az ötödik fejezet második részében a kormányzatról, parlamentről, állami bevételekről írt. A második forrás hatodik fejezete a pénznemekről és a mértékegységekről szól. Ennek a forrásnak van csak hetedik fejezete, melyben Oroszország történelméről olvashatunk. A történeti áttekintés legendákkal teli, és gyakran kevert össze azonos nevű uralkodókat a szerző. Itt utalás található Nagy Péter útjára. Véleményem szerint itt a „nagy követjárás” elejéről van szó, ugyanis az angol útról megemlékezett volna a mű, ha a cár már járt volna Angliában. Ebben a fejezetben még a cári pecsétről és annak részéről írt a névtelen szerző. Itt bemutatam, hogy a sárkánykígyó és a kétféjú sas értelmezésében milyen elméletek élnek ma a történelemtudományban, illetve Szent György-ábrázolás látható-e a pecséten. Ezenkívül még az orosz nemességről tudhatunk meg adatokat a műben.

Ezen két forrás alapján megállapítható, hogy szerzőik nem követtek egy sémát a témák sorrendjében, és nem vettek át minden toposzt, mint sokan a kortársak közül. A szerzők maguk döntötték el, hogy miről írtak előbb vagy később és milyen terjedelemben aszerint, hogy mit tartottak fontosabbnak. Az általuk nem ismert fogalmakat próbálták körülírni, mégis a saját terminusaikat használták, pl. parlament, parlament-ház, shire. Az orosz szavak átírása sem pontos, valahol szinte felismerhetetlenek az eredeti kifejezések. Az angolok saját, az ő szempontjukból émikus kifejezéseket használtak orosz, azaz étikus fogalmakra. Alkalmaztak orosz terminusokat is (orosz szempontból émikus szavak alkalmazása is megfigyelhető), de átírásuk során torzulnak, és a magyarázatok sem mindenhol pontosak, ezért nem tekinthetők teljes mértékben megfelelőeknek.

Mivel a szakirodalommal összevetve a forrásokban sok igaznak tűnő állítás olvasható az oroszok országával kapcsolatban, kellő forráskritikával élve a forrás bizonyos részei hitelesnek tekinthetők. Az angolok eddigi Oroszország-képéhez a két mű egy árnyalattal többet adott, és realisabb képet nyújtott az olvasónak, mint a 17. század második felében angolul megjelent többi alkotás. Egy-két sztereotípiától nem mentesek (például a papok műveletlensége), de nem uralják őket negatív előítéletek. Ahol úgy látták, ott még dicsérték is az orosz rendszert (vallás, hadsereg). Ezek alapján az etnocentrizmus „szemszögéből” tekintve jóval finomabb a két szerző szövegének megfogalmazása, mint a korabeli Oroszországról kiadott vagy meg nem jelentetett írásokénak, melyek diplomaták körében terjedtek. Idegen kultúráról szólnak, mégsem olvashatunk bennük lenézést, meg nem értést, és nem csak a szenzációst, angolok számára barbárt emelték ki. Mivel következtetésem egy része nyilvánvalóan hipotézis-jellegű, ezért ezek bizonyítása további források feltárását és azokkal történő összevetést igényel.

Bibliográfia

- A NEW... 1698 = *A New and Exact Description of Moscovy*. London, 1698.
- ÁGOSTON, 2001 = ÁGOSTON Magdolna: *III. Iván vörös viaszos pecsétje (1497.)* In: ÁGOSTON Magdolna szerk. *Szent Oroszország. Mint Történelmi és kultúrológiai jelenség. A 2001. január 26-án megtartott Interdiszciplináris Professzori Szeminárium anyaga*. Oroszország Népeinek Története Sorozat 7., Szombathely, 2001. 84-98. o.
- ÁGOSTON, 2004a = ÁGOSTON Magdolna: *III. Iván 1497. évi vörös viaszos pecsétje. Világtörténet 2004/2.* 65-77. o.
- ÁGOSTON, 2004b = ÁGOSTON Magdolna: *Az orosz történelmi források terminológiája*. Savaria University Press, Szombathely, 2004.
- ALEF, 1966 = ALEF, Gustave.: *The adoption of the Muscovite two-headed eagle: a discordant view*. *Speculum*, 41. (1966.) 1-21. o.
- ANDERSON, 1958 = ANDERSON, M. S.: *Britain's Discovery of Russia 1553-1815*. St Martin's Press, New York, 1958.
- ANDERSON, 1998 = ANDERSON, M. S.: *War and society in Europe of the Old Regime 1618-1789*. Sutton Publishing, 1998.
- ASHLEY, 1952 = ASHLEY, Maurice: *England in the seventeenth century*. Penguin Books Ltd., Wyman & Sons Ltd., London, 1952.
- BARANY, 1986 = BARANY, George: *The Anglo-Russian Entente Cordiale of 1697-1698. Peter I. and William III. at Utrecht*. Columbia University Press, New York, 1986.
- BARON, 1980 = BARON, Samuel H.: *Muscovite Russia. Collected Essays*. Variorum Reprints, London, 1980.
- BARON, 1990 = BARON, Samuel H.: *Exploration in Muscovite History*. Variorum, Hampshire, Brookfield, 1991.
- BERKI, 1984 = BERKI Feriz: *Az ortodox kereszténység*. Magyar Ortodox Adminisztratúra, Bp. 1984.
- BEBESI, 1997 = BEBESI György (szerk.): *A „pétervári Oroszország” története*. Pécs-Szekszárd, 1997.
- BENEDEK, 1976 = BENEDEK István: *Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976.

- BORUS, 2011 = BORUS György: *Az angol holland háborúk valódi okai. Aetas* 2011/2. 120-128. o.
- BRAUDEL, 1996 = BRAUDEL, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó-Osiris Kiadó, Bp. 1996.*
- BROMLEY, 1970 = BROMLEY, John Selwin: *The New Cambridge Modern History Volume 6 The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1715/25. Cambridge, Cambridge University Press, 1970.*
- BUSKOVITCH, 2001 = BUSKOVITCH, Paul: *Peter the Great: the struggle for power, 1671-1725. New York, Cambridge University Press, 2001.*
- CANNING, 2002 = CANNING, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története 300-1450. Osiris, Bp. 2002.*
- COOK, 2007 = COOK, Harold J.: *Matters of Exchange. Commerce, Medicine, and Science in the Dutch Golden Age. Yale University Press, New Haven & London, 2007.*
- CRACRAFT, 1991 = CRACRAFT, James (szerk.): *Peter the Great transforms Russia. D. C. Heath and Company, Lexington, 1991.*
- CROSS, 1971 = CROSS Anthony (szerk.): *Russia under Western eyes 1517-1825. Elek Books, London, 1971.*
- CROSS, 2000 = CROSS, Anthony: *Peter The Great through British Eyes-Perceptions and Representations of the Tsar since 1698. Cambridge University Press, 2000.*
- DONCSEV - SZÓKE, 2006 = DONCSEV Toso - SZÓKE Lajos (szerk.): *A keleti kereszténység Magyarországon. Lucidus Kiadó, Bp. 2006.*
- FARKAS, 2006 = FARKAS Judit: *Fogalomgyűjtemény történelemből. Maxim Kiadó, Szeged, 2006.*
- FEDOSOV, 2001 = FEDOSOV, Dimitrii: *Peter The Great: The Scottish Dimension. In: HUGHES, Lindsey: Peter the Great and the West. University of London, National Maritime Museum, 2001. 89-101. o.*
- FILIPPOV, 1998 = FILIPPOV, Szergej: *Az orosz egyházszakadás és helye a 17. századi orosz történelemben. Aetas* 1998./1. 5-35. o.
- FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001 = FONT Márta - KRAUSZ Tamás - NIEDERHAUSER Emil - SZVÁK Gyula: *Oroszország története. Pannonica Kiadó, (Bp.) 2001.*

- FUHRMANN, 1981 = FUHRMANN, Joseph T.: *Tsar Alexis, his reign and his Russia*. Gulf Breeze, FL, Academic International Press, 1981.
- GRAHAM, 1950 = GRAHAM, Stephen: *Peter the Great : a life of Peter I of Russia*. Ernest Benn Ltd., London, 1950.
- GECSE, 2007 = GECSE GÉZA: *Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2007.
- GREY, 1960 = GREY, Ian: *Peter the Great. Emperor of all Russia*. J. B. Lippincot Company, Philadelphia és New York, 1960.
- HAHNER, 2006 = HAHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet. 1648-1815*. PANEM, Bp. 2006.
- HELLER, 2003 = HELLER, Mihail: *Orosz történelem. I. kötet. Az Orosz Birodalom története*. Osiris Kiadó, Bp. 2003.
- HENNINGS, 2016 = HENNINGS, Jan: *Russia and courtly Europe: ritual and culture of diplomacy 1648-1725*. Cambridge, University Press, 2016.
- HUGHES, 1998 = HUGHES, Lindsey: *Russia in the age of Peter the Great*. New Haven, Conn, Yale University Press, 1998.
- HUGHES, 2001 = HUGHES Lindsey: *Peter the Great and the West. New perspectives*. University of London, National Maritime Museum, Greenwich, 2001.
- IMRÉNYI, 1998 = IMRÉNYI Tibor: *A „Moszkva-harmadik Róma” elmélet az ortodox ekkológiára és kánonjog tükrében*. Aetas 1998/1. 35-48. o.
- KLUCHEVSKY, 1968 = KLUCHEVSKY, V. O. *A Course in Russian History. The Seventeenth century*. (ford. Natalie Duddington) Quindrandle Books. Chicago, 1968.
- LAWRENCE, 1993 = LAWRENCE, John: *A History of Russia*. Meridian Books, New York, 1993.
- LINCOLN, 1981 = LINCOLN, W. Bruce: *The Romanovs. Autocrats of All the Russians*. The Dial Press, New York, 1981.
- LONGWORTH, 1984 = LONGWORTH, Philip: *Alexis Tsar of All the Russians*. Secker & Warburg, London, 1984.
- MAGÓCSY, 2014 = MAGÓCSY Dániel: *Commercial visions: science, trade and visual culture in the Dutch Golden Age*. Chicago, London, University of Chicago Press, 2014.
- MASSIE, 1981 = MASSIE, Robert K.: *Peter the Great. his life and world*. New York, Knopf, 1981.

- MASSIE, 1993 = MASSIE, Robert K.: *Peter the Great. his life and world*. Abacus, London, 1993.
- MASSIE, 2014 = MASSIE, Robert K.: *Nagy Péter élete és kora*. IPC. Könyvek Kft., (Bp.) 2014.
- McKANZIE - W. CURRAN, 1987 = McKANZIE, David - W. CURRAN, Michael: *A History of Russia and The Soviet Union*. Wadsworth Publishing Company, The Dorsey Press, Belmont, California, 1987.
- MESTER, 2001 = MESTER Dóra Djamila: *Medvetánc: Oroszország angol szász sajtótükörben*. REPLIKA 12. évf. 2001. 43-44. szám, 113-132. o.
- NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2002 = NIEDERHAUSER Emil - SZVÁK Gyula: *A Romanovok*. Pannonica Kiadó, (h.n.) 2002.
- ONASCH - CIPIN, 1999 = ONASCH, Konrad - CIPIN, Vlagyiszlav: *Az orosz ortodox egyház története*. Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, (Bp.) 1999.
- PAXTON, 2004 = PAXTON, John: *Leaders of Russia and Soviet Union: from the Romanov dynasty to Vladimir Putin*. 2004.
- PERÉNYI - DOLMÁNYOS, 1991 = PERÉNYI József - DOLMÁNYOS István: *Szovjetunió története I*. Tankönyvkiadó, Bp. 1991.
- PHILIPP, 1987 = PHILIPP, Werner: *Az orosz medve nyomában*. *Historia* 1987/1. 34-37. o.
- PHIPPS, 1983 = PHIPPS, Geraldine M.: *Sir John Merrick, English merchant-diplomat in seventeenth-century Russia*. Mass, Oriental Research Partners, Newtonville, 1983.
- PLATONOV, 1972 = PLATONOV, S. F.: *Moscow and the West*. (ford. és szerk. WIECZINSKI, Joseph L.) Academic International, 1972.
- POE, 2003-2004 = POE, Marshall: *Early explorations in Russia*. 14 kötet, London, New York, 2003-2004.
- RADNÓTI, 2002 = RADNÓTI Klára: *Európa Moszkóvia-képe a XV-XVI. században*. Magyar Ruszisztikai Intézet, (h.n.) 2002.
- RAEFF, 1972 = RAEFF Marc (szerk.): *Peter the Great Changes Russia*. D. C. Heath and Company, Lexington, 1972.
- ROMANIELLO - STARKS, 2009 = ROMANIELLO, Matthev P. - STARKS, Tricia: *Tobacco in Russian History and Culture. From the Seventeenth Century to the Present*. Routledge Studies in Cultural History. New-York-London, 2009.

- SASHALMI, 1995 = SASHALMI Endre: *Oroszország gazdasága a 15-18. században*. Pécs, 1995.
- SASHALMI, 2011 = SASHALMI Endre: *Stuartok és Romanovok*. *Klió* 2011/2. 82-86. o.
- SZÁNTÓ, 1992 = SZÁNTÓ György Tibor: *Anglia története*. Maecenas Történelem Könyvek. Maecenas, (h.n.) 1992.
- SZILI, 2004 = SZILI Sándor: *Rogozsin, Ny.: Poszolszkij prikaz. Koli-bel rosszizszkoj gyiplomatyii (A Követi Kormányország. Az orosz diplomácia bölcsője) Világtörténet 2004*. 87-88. o.
- SZKRINNYIKO, 1997 = SZKRINNYIKOV, Ruszlan: *Az orosz birodalom születése*. Maecenas, (h.n.) 1997.
- SZTYEPNYAK, 1988 = SZTYEPNYAK, Sz. M. Kravcsinszkij: *Oroszország a cárok uralma alatt*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988.
- SZVÁK, 2001 = SZVÁK Gyula: *IV. Iván és I. Péter utóélete*. Ruszisztikai Könyvek VIII. Magyar Ruszisztikai Intézet, 2001.
- SZVÁK, 2004 = SZVÁK Gyula (szerk.): *IV. Iván / Szvák Gyula. I. Péter / Jevgenyij Anyiszimov*. Fekete-fehér sorozat. Pannonica Kiadó, [Bp.] 2004.
- SZVÁK, 1988 = SZVÁK Gyula: *Moszkóvia és a Nyugat*. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Bp., 1988.
- SZVÁK - SZILI, 2005 = SZVÁK Gyula (főszerk.), SZILI Sándor (szerk.): *A középkori orosz történelem forrásai*. Pannonica Kiadó, Bp., 2005.
- Történelmi fogalomtár* összeállította: Gerencsér Ferenc Intermix M.D. (h. n., é.n.)
- VARGYAS, 2003 = VARGYAS Gábor: *A barbárokat nézve*. In.: *Magyar Narancs* XV. évf. 11. szám. (2003. március 13.) 20, 58-59. o.
- VARGYAS, 1977 = VARGYAS Gábor: *Közép-Amerika kultúráinak védelmében - Jegyzetek Benedek István Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban című könyvéhez*. In.: *Kortárs* 1977. XXI. évf. 5. szám (május) 770-773. o.
- WALKER, 1974 = WALKER, R. B: *The Newspaper Press in the Reign of William III*. In.: *Historical Journal*, XVII., 4. (1974). 691-709. o.
- WARNES, 2002 = WARNES, David: *Az orosz cárok krónikája. Az Orosz Birodalom uralkodóinak története*. Geopen Könyvkiadó. [Bp. 2002.]
- WHITE, 1662 = WHITE, William: *The Rarities of Russia With the Interest of England In point of Trade With that Country* London, 1662. Early English Books Online.

Internetes források

A karlócai békéhez: BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme* <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0017/1521.html>
A nyikoni reformokról: <http://tortenelemcikkek.hu/node/151>
Az 1667-es orosz kereskedelmi törvénykönyvről (Trade Statute of 1667): <http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/trade-statutes-1653-and-1667>
A nagy hordó mértékegységhez: <http://angol-magyar-szotar.hu/hogshead.html>, <https://dictzone.com/angol-magyar-szotar/hogshead>
Az ortodox egyházak történetének rövid áttekintése: <http://www.keresztenymagyarorszag.hu/tortenelem/egyhaztor-te-net/Az+egyh%E1z+a+szabad+verseny+kapitalizmus+%E9s+i+mperializ-mus+kor%E1ban/17.+r%E9sz%3A+Az+ortodox+egyh%E1zak+t%F6rt%E9net%E9nek+r%E6vid+%E1ttekint%E9se>
Dr. Samuel COLLINS-ról lásd még:
[https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Collins_\(physician\)#Disambiguation](https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Collins_(physician)#Disambiguation)
Etnocentrizmus: <http://idegen-szavak.hu/etnocentrizmus>,
<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-2042.html>,
<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=19>
Franz Lefort: <http://russiapediia.rt.com/foreigners/franz-lefort/>
GERGELY Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio-Kisebbségtudományi Szemle* 1991. 2. évf. 3. szám:
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>
Homjakov: <http://lexikon.katolikus.hu/H/Homjakov.html>
A Moszkvai Társaságról:
<https://www.britannica.com/topic/Muscovy-Company>
Nagy Péter útjáról: <http://krater.hu/polisz/ujlaky-istvan-hollandia-gyonyorei-a-holland-kikoto-tipusu-allam-a-xvii-szazadban>
NIEDERHAUSER Emil: *A balkáni államok, az oszmán terjeszkedés és az orosz állam újjászületése*:
(http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_europa_ezer_eve/ch10s07.html)

Richard BALDWIN-hoz:

<http://www.mapforum.com/08/8bl.htm>

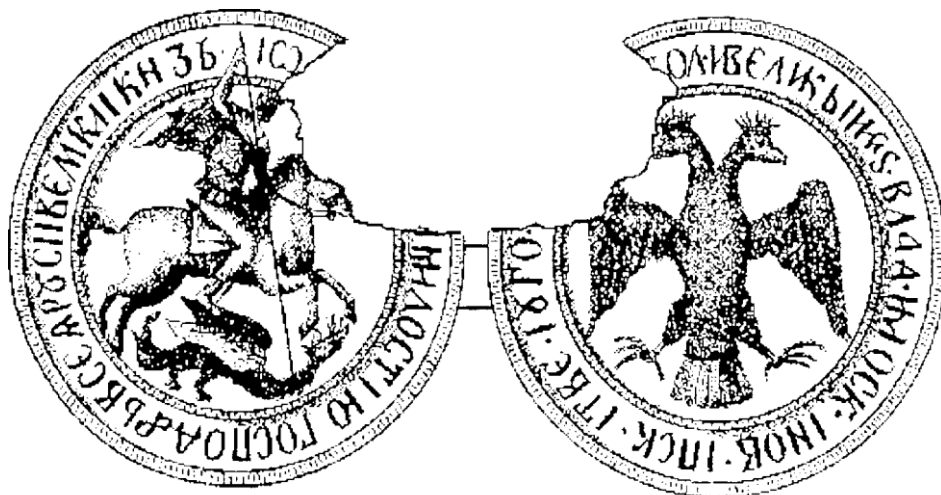
Trade Statutes of 1653 and 1667:

<http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/trade-statutes-1653-and-1667>

Mellékletek

A két forrás tartalmi összehasonlítása:

<i>The Rarities of Russia...</i>	<i>The New and Exact Description...</i>
1. fejezet: Oroszország földrajzi leírása	Oroszország földrajzi leírása
2. fejezet: helyi árucikkek	nagyvárosok, az ország felfedezése
3. fejezet: vallás	vallás
4. fejezet: mi kell a kedvező külpolitikához	területek kományzása bíraskodás, szobor
5. fejezet: hadviselés kormányzat, bíraskodás stb.	hadviselés
6. fejezet: -	pénz, súlymérték stb.
7. fejezet: -	történelem, cár címei címerállat, nemesség

III. Iván vörös viaszos pecsétje. Számítógépes grafika
(Forrás: ÁGOSTON Magdolna: III. Iván 1497. évi vörös viaszos
pecsétje. Világtörténet 2004/2.)

Tartalomjegyzék

Sorozatszerkesztői előszó	5
Bevezetés	7
Európai leírások Oroszországról a 16. századtól	12
Angol leírások Oroszországról a 16-17. században	21
A Moszkvai Társaság, kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok a 16. század második felében és a 17. században	31
Orosz diplomácia a korszakban	42
The Rarities of Russia with the Interest of England és a The New and Exact Description of Muscovy	49
Miért születhettek a források?	49
A szövegek szerkezeti felépítése, tartalma röviden	56
A két forrás elemzése	59
Összegzés, következtetések	101
Bibliográfia	104
Internetes források	109
Mellékletek	111
Tartalomjegyzék	113

